

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

RU'YETULLAH İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Hasan LİMON

Sivas
Aralık 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**RU'YETULLAH İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hasan LİMON

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Sami ŞAHİN

Sivas
Aralık 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Ru'yetullah İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi
Savunma Tarihi : 22.11.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Sami ŞAHİN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN
Üye : Prof. Dr. Sami ŞAHİN
Üye : Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Hasan LİMON tarafından hazırlanan “Ru'yetullah İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi”, başlıklı tez kabul edilmiştir./..../2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

22.12.2019

Hasan LIMON

ÖNSÖZ

İnsanoğlu, yeryüzünde yaşamaya başladığından bu yana kendisini yaratan ve hayatını devam ettirebilmesi için bütün imkânları ona lütfeden Yaratıcı'sını merak etmiş, O'nu tanımak, öğrenmek için arayışlara girmiştir. İnsanda doğuştan yüce bir varlığa tapma, O'nun hoşnutluğunu kazanma arzusu vardır. İslam literatüründe fitrat olarak isimlendirilen bu yaratılış özelliği gereği insanoğlu her dönemde ya vahya uyarak Allah'a kulluk etmiş ya da vahyi görmezden gelerek vahyin getirdiği ilkelerden uzaklaşarak kendi uydurduğu sahte ilahlara ibadet edegelmiştir. Allah, her topluma peygamber göndermiş, insanlara zatı, isimleri, sıfatları ve gönderdiği dinin temel esasları hakkında bilgiler vermiştir.

Ru'yetullah tabiri ile ifade edilen 'Allah'ın görülmesi' meselesi bazı ayetlerde ve hadislerde geçtiğine göre; Allah'ın, kıyamet günü mü'minler tarafından görülmesi anlamına gelmektedir.¹

Tarih boyunca insanlar Allah'ı görmek istemişlerdir. Kimileri inandığı Rabb'ini dünyada görüp imanını kuvvetlendirmek, O'na bakmanın hazzını yaşamak istemişler, kimileri de kavimlerine gönderilen peygamberlerin davetine uymayıp, onlara meydan okuyarak Allah'ı görmeden iman etmeyeceklerini söylemişlerdir. Kur'an'da, Hz. Musa'nın davetine icabet etmeyen Firavun'un, Hâmân'dan Musa'nın Rabb'ini görmek için yüksek bir kule yapmasını istediği (el-Mü'min 40/36-37), İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan, kendilerine ait bir puta tapan bir kavmi görüp, kendilerine de onlar gibi bir put yapmasını talep ettikleri (el-A'raf 7/138), Allah'ı açıktan açığa görmedikçe asla iman etmeyeceklerini ifade ettikleri (el-Bakara 2/55, en-Nisâ 4/153), Mekkeli müşriklerin de, 'bize melekler indirilseydi yahut Rabbimizi görseydik ya!' (el-Furkân 25/21), diyerek Hz. Peygamber'den Allah'ı göstermesini istedikleri bilgisi verilmektedir.

Hz. Peygamber zamanında sahabeler de bu konunun hakikatini merak etmiş, bazıları Hz. Peygamber'e, 'Allah'ı miraç gecesi gördün mü?' diye sormuş, bazıları da sahabenin önde gelenlerine bu konuda bilgi almak için başvurmuşlardır.

¹ Talat Koçyiğit, *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*, (Ankara, 1974): 4

Allah'ın görülmesi, Ashabu'l-Hadis ve Ehl-i sünnet düşünce sistemini temsil eden Matûrîdî ve Eş'ârî düşünce ekolüne ve Mücessime, Müşebbihe mezheplerine göre mümkün iken², Mu'tezile mezhebine göre ise tevhid ilkesi ve akli deliller gereği mümkün ve caiz değildir.³

Rü'yetullah konusu çerçevesinde; Allah'ın dünyada görülmesi konusunda, bunun mü'minler için mümkün olduğu, sadece Resulullah için mümkün olup başkası için mümkün olmadığı ve Resulullah da dâhil hiç kimse için mümkün olmadığı, Allah'ın âhirette görülmesi konusunda ise, mü'minler için mümkün olup kâfirlerin mahrum olacakları ve ne dünyada ne de âhirette mümkün olmadığı görüşleri tartışılmıştır.⁴

Bu konuyu seçmemizi bize telkin eden Prof. Dr. Cemal Ağırman'a, tez danışmanım Prof. Dr. Sami Şahin'e, Doç. Dr. Muammer Bayraktutar'a, aileme ve emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Doğrular Allah'ın lütfundan, eksiklikler ve hatalar bizim acziyetimizdendir.

Hasan LİMON

² Eş'ârî, Ebu'l- Hasan Ali b. İsmail, *Makalatü'l-İslamiyyin*, (Mısır, 1950), I: 346

³ el-Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Tahkik: Ahmed b. Hüseyin b. Ebî Hâşim, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, (Beyrut 2012): 170.

⁴ Ferzende İdiz, "Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (Nisan 2016): 2469-2470.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
A. Konunun Amacı ve Önemi.....	1
B. Kaynaklar.....	2
C. Metod.....	3
D. Ru'yetullah İle İlgili Genel Bilgiler	4
1. Ru'yetullah İle İlgili Kavramlar	4
1.1. Ru'yet (راية) Kavramı	4
1.2. Nazar (النظر) Kavramı.....	5
1.3. Basar (البصر) Kavramı	6
1.4. Ru'yetullah İle İlişkilendirilen Diğer Kavramlar.....	7
2. Kur'an'da Allah'ın Görülmesi Meselesi	10
2.1. Birinci Âyet.....	10
2.2. İkinci Âyet	12
2.3. Üçüncü Âyet	15
2.4. Dördüncü Âyet.....	15
2.5. Beşinci Âyet.....	16
3. Ru'yetullah Kavramının Tarihsel Süreci	17
BİRİNCİ BÖLÜM	21
HADİSLERİN TAHRİCİ	21
1. Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadisler	21
1.1. Kıyamet Gününde Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadisler	21
1.1.1. Birinci Rivâyet.....	22
1.1.2. İkinci Rivâyet.....	26
1.1.3. Üçüncü Rivâyet.....	27
1.1.4. Dördüncü Rivâyet	31
1.1.5. Beşinci Rivâyet	32

1.1.6. Altıncı Rivâyet	33
1.1.7. Yedinci Rivâyet.....	35
1.1.8. Sekizinci Rivâyet	35
1.1.9. Dokuzuncu Rivâyet.....	36
1.1.10. Onuncu Rivâyet.....	37
1.1.11. On Birinci Rivâyet	39
1.1.12. On İkinci Rivâyet	44
1.1.13. On Üçüncü Rivâyet.....	49
1.1.14. On Dördüncü Rivâyet	49
1.1.15. On Beşinci Rivâyet	50
1.1.16. On Altıncı Rivâyet	51
1.1.17. On Yedinci Rivâyet:.....	52
1.1.18. On Sekizinci Rivâyet	52
1.1.19. On Dokuzuncu Rivâyet.....	53
1.1.20. Yirminci Rivâyet.....	53
1.1.21. Yirmi Birinci Rivâyet.....	54
1.1.22. Yirmi ikinci rivâyet:.....	54
1.1.23. Yirmi Üçüncü Rivâyet	55
1.1.24. Yirmi Dördüncü Rivâyet.....	56
1.2. Cennet'te Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadisler	57
1.2.1. Birinci Rivâyet	57
1.2.2. İkinci Rivâyet.....	58
1.2.3. Üçüncü Rivâyet.....	58
1.2.4. Dördüncü Rivâyet	59
1.2.5. Beşinci Rivâyet	60
1.2.6. Altıncı Rivâyet	61
1.2.7. Yedinci Rivâyet.....	61
1.2.8. Sekizinci Rivâyet	62
1.2.9. Dokuzuncu Rivâyet.....	63
1.2.10. Onuncu Rivâyet.....	63
1.2.11. On Birinci Rivâyet	64
1.2.12. On İkinci Rivâyet.....	64

İKİNCİ BÖLÜM.....	67
SENED TENKİDİ	67
2. Hadislerin Sened Tenkidi	67
2.1. Kıyamet Gününde Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadislerin Sened Tenkidi	68
2.1.1. Ebû Hüreyre Tarîklerinin Sened Tenkidi.....	68
2.1.1.1. Buhârî'nin İsnadları.....	69
2.1.1.1.1. Birinci Senedin Râvileri	69
2.1.1.1.2. İkinci Senedin Râvileri	71
2.1.1.1.3. Üçüncü Senedin Râvileri	74
2.1.1.2. Müslim'in İsnadları	75
2.1.1.2.1. Birinci Senedin Râvileri	75
2.1.1.2.2. İkinci Senedin Râvileri	77
2.1.1.2.3. Üçüncü Senedin Râvileri	79
2.1.1.3. Ebû Dâvûd'un İsnadı.....	81
2.1.1.4. Tirmizî'nin İsnadı.....	82
2.1.1.5. İbn Mâce'nin İsnadı	84
2.1.1.6. Ebû Hüreyre Rivâyetlerinin İsnad Şeması	86
2.1.1.7. Ebû Hüreyre Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi.....	87
2.1.2. Ebû Saîd El-Hudrî Tarîklerinin Sened Tenkidi	89
2.1.2.1. Buhârî'nin İsnadları.....	90
2.1.2.1.1. Birinci Senedin Râvileri	90
2.1.2.1.2. İkinci Senedin Râvileri	92
2.1.2.2. Müslim'in İsnadları	95
2.1.2.2.1. Birinci Senedin Râvileri	95
2.1.2.2.2. İkinci Senedin Râvileri	96
2.1.2.3. Ebû Saîd El-Hudrî Rivâyetlerinin İsnad Şeması	98
2.1.2.4. Ebû Saîd El-Hudrî isnadlarının değerlendirilmesi	99
2.1.3. Cerîr b. Abdullah Tarîklerinin Sened Tenkidi	102
2.1.3.1. Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inde Geçen Rivâyetler.....	102
2.1.3.1.1. Birinci Rivâyet.....	102
2.1.3.1.2. İkinci Rivâyet	104
2.1.3.1.3. Üçüncü Rivâyet	105
2.1.3.1.4. Dördüncü Rivâyet.....	106

2.1.3.1.5. Beşinci Rivâyet.....	108
2.1.3.1.6. Altıncı Rivâyet.....	109
2.1.3.2. Müslim'in es-Sahîh'inde Geçen Rivâyetler	111
2.1.3.2.1. Birinci Rivâyet.....	111
2.1.3.2.2. İkinci Rivâyet	112
2.1.3.3. Tirmizî'nin Sünen'inde Geçen Rivâyet.....	114
2.1.3.4. Ebû Dâvûd'un es-Sünen'inde Geçen Rivâyet	114
2.1.3.5. İbn Mâce'nin es-Sünen'inde Geçen Rivâyet.....	115
2.1.3.6. Cerîr bin Abdillâh Rivâyetlerinin İsnad Şeması.....	118
2.1.3.7. Cerîr bin Abdillâh İsnadlarının Değerlendirilmesi.....	120
2.2. Cennet'te Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadislerin Sened Tenkidi.....	123
2.2.1. Suheyb Tarîklerinin Sened Tenkidi	123
2.2.1.1. Müslim'in İsnadları	123
2.2.1.1.1. Birinci Rivâyet.....	123
2.2.1.1.2. İkinci Rivâyet	126
2.2.1.2. Tirmizî'nin İsnadı.....	127
2.2.1.3. İbni Mâce'nin İsnadı	128
2.2.1.4. Suheyb Rivâyetlerinin İsnad Şeması	130
2.2.1.5. Suheyb İsnadlarının Değerlendirilmesi	130
2.2.2. Ebu Musa el-Eş'arî Tarîklerinin Sened Tenkidi	132
2.2.2.1. Buhârî'nin İsnadları.....	132
2.2.2.1.1. Birinci Senedin Râvileri	132
2.2.2.1.2. İkinci Senedin Râvileri	134
2.2.2.1.3. Üçüncü Senedin Râvileri	135
2.2.2.2. Müslim'in İsnadı	135
2.2.2.3. Tirmizî'nin İsnadı.....	137
2.2.2.4. İbn Mâce'nin İsnadı.....	137
2.2.2.5. Ebû Mûsâ el-Eş'arî Rivâyetlerinin İsnad Şeması.....	138
2.2.2.6. Ebû Mûsâ el-Eş'arî İsnadlarının Değerlendirilmesi.....	139
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	141
METİN VE MUHTEVA TENKİDİ.....	141
3. Metin ve Muhteva Tenkidi	141
3.1. Hadis Musanniflerinin Hadislere Yorumları	141

3.2. Mezheblerin Hadislere Yorumları	146
3.3. Hadislere Yapılan Güncel Yorumlar	153
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	161
ÖZ GEÇMİŞ	171

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde
b.	: Bin/ibn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhü
ev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşir
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
s.a.s	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Tarih yok
vdğ.	: Ve diğeri
yy.	: Yer yok

ÖZET

Ru'yetullah, dünyada ve ahirette Allah'ı görmek anlamına gelmektedir. Sahabe döneminde Hz. Peygamber'in miraçta Allah'ı görüp görmediği tartışılmış, II/VIII. asırda Cehm b. Saffân ile Sümeniyye arasında cereyan eden tartışmayla iyice alevlenerek kelâmî ekollerin düşünce sistemi çerçevesinde görüş beyân etmesiyle büyüyerek devam etmiştir.

Allah'ın görülebilmesi meselesi, Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet tarafından yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Ehl-i Sünneti temsil eden Mâturidî ve Eş'arî mezhepleri ile Allah'a cisim izafe eden, O'nu yaratılmışlara benzeten ve bir yerde ve yönde olduğunu iddia eden Mücessime, Kerramiyye ve Müşebbihe mezhepleri Allah'ın görülebilmesinin mümkün olduğunu savunurken, nassları akıl ile tevil ederek oluşturdukları düşünce sisteminin temelini oluşturan tevhid ilkesi gereği Mu'tezile, Allah'ın görülebilmesinin mümkün olmadığını savunmuştur.

İslam'da inanç esasları Kur'an ve onun açıklamaları olan hadisler tarafından oluşturulmuştur. Kur'an Allah tarafından indirilmiş ve kıyamete kadar koruma altına alınmıştır. Âlimler, Hz. Peygamberin söz, fiil ve takrirleri olan hadislerin tespiti, muhafazası ve gelecek nesillere tam ve eksiksiz olarak aktarılmasına büyük önem vermişlerdir.

İslam inanç esaslarını konu edinen akâid kitaplarında, Allah'ın görülmesi meselesi de bulunmaktadır. Ru'yet konusu dayanaklarını âyetler ve hadislerden almaktadır. Bu çalışmada, mezheplerin dini anlama ve yorumlama biçimlerine uygun olarak farklı anlayışlara sahip oldukları ru'yetullah meselesine kaynaklık yapan hadislerin tespiti yapılacak, sıhhatleri ortaya konulacak ve metin tenkidi ile hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ru'yet, Ru'yetullah, Sıfat, Ahiret.

ABSTRACT

Ru'yetullah means to see Allah in the world and the after life. It was argued that if his holines prophet saw Allah in the ascension or not under the Sahabe period, the arguement took place between Cehm b. Saffan and Sümeniyye grew flamingly in the II/VII th. Century and by expressing the opinion as part of the theologian ecoles' thinking system continued increasingly.

The issue of the visibility of Allah, had been argued intensely by Mu'tezile and Ehl-i Sünnet. Matûrîdî and Eş'arî sectarians representing the Ehl-i Sünnet and Mücessime, Kerramiyye and Müşebbihe sectarians, attributing matter to Allah and pretending him to the creatures and claiming that Allah is at one place and direction, had supported the possibility about visibility of Allah, while Mu'tezile had supported that it was not possible to see Allah by force of oneness principle which is based on the thinking system glossing of the rules by the mind.

The belief rules in Islam, are created by Kur'an and its explanations named Hadith. Kur'an is inspired by Allah and put under protection until the judgement day. Scholars placed great importance for the transferring to posterity whole and completely, identification, protection of the Hadis which are his holines Prophet's words, actions and declarations.

In books outlining the doctrines of a religious faith related with Islamic belief rules, the visibility of Allah issue is also mentioned. The Ru'yet issue is based upon the verses of Kur'an and the prophet Muhammad's sayings/deeds. In this study, the Hadith resourcing to Ru'yetullah issue which is parallel to situation of sectarians about having the different ways of understanding and point of views will be determined, their precisions will be revealed and will be tried to contribute to the correct understanding of Hadith by textual criticism.

Key Words : Hadith, Ru'yet, Ru'yetullah, Title, After-Life.

GİRİŞ

A. Konunun Amacı ve Önemi

Hadis kitaplarının iman ve islam dininin temel esasları bölümlerinde Allah'ın görülmesi meselesi de yer almaktadır. İslam âlimlerinin büyük çoğunluğu âyetler ve hadislerde konu edinilen ru'yetullah meselesinde Allah'ın görülebileceğini belirtmişler, muhalefette bulunanlara şiddetle itiraz etmişlerdir. İlk dönemlerden itibaren Allah'ın görülmesi meselesi inananların merak edip hakikatını öğrenmek istediği bir olgu olmuş, sahabeden itibaren günümüze kadar bu mesele üzerinde durulmuştur.

Ahmed b. Hanbel, 'Kur'an ve hadis O'nun görülebileceğine delalet etmektedir, Allah'ın görülemeyeceğini söyleyen kâfir olur'¹ der ve bu görüşünü, ru'yeti inkâr edenlerin aynı zamanda Kur'an'ı da inkâr ettiklerini, bu sebeble de kâfir olduklarını, tevbeye davet edilmeleri gerektiği, eğer tevbe etmekten kaçınırlarsa küfre düştükleri için mürted olup öldürülmeleri gerektiğini söyleyerek savunmaktadır.² Bazı kelimeler mensup âlimler ise Allah'ın görülmesinin kabul edilmesi durumunda tecsim, teşbih ve temsil hatasına düşüleceği, Allah'ın yaratılmışlara benzemekten münezzehe olduğu³ inancından hareketle, ru'yeti kabul etmemiş, hatta Mu'tezile'den el-Murda ve O'nun gibi düşünen bazıları daha ileri giderek Allah'ın gözle görüleceğini söyleyenlerin kâfir olacağını belirtmişlerdir.⁴

Kaynaklarda ru'yet konusu çerçevesinde, müminlerin dünya ve ahirette Allah'ı görmesi, Hz. Peygamberin dünya ve ahirette Allah'ı görmesi, kâfirlerin dünya ve ahirette Allah'ı görmesi ve rüyada Allah'ın görülmesi konuları tartışılmıştır.

¹ Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-zenâdika*, nşr. Sabrî b. Selâme Şâhin, (Riyad 2003): 129-134.

² İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed b. Abdilhalim, *Mecmu'u fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Asimî, (Riyad 1381): 6/499-500.

³ Tenzih; Allah'ı, isimlerinde, sıfatlarında ve zâtında birlemek ve O'nu hiçbir yaratılmışla benzetmemek başka bir ifadeyle Allah'ın âcizlik, eksiklik ve yaratılmışlık özelliklerinden arınmış olduğunu benimseyip O'nu bütün kusur ve noksanlıklardan yüce tutmak şeklinde tarif edilir. (Bkz. Metin Yurdagür, "Tenzih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 472.

⁴ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, (Ankara, 1989): 180-181.

İslam âlimlerinin ittifakla kabul ettiklerine göre, kâfirler dünyada ve ahirette Allah'ı asla göremeyeceklerdir. Müminlerin dünyada ve rüyada Allah'ı görmesi konusunda kaynaklarda delil olmamasına rağmen, görmenin vâki olduğu bazı sufilerce iddia edilmektedir.⁵ Hz. Peygamberin Allah'ı görmesi meselesi kendi başına müstakil bir çalışmanın konusu olduğu için çalışmamızın kapsam alanının dışında tutulmuştur.

Bu çalışmamızda kıyamet gününde ve cennette Allah'ın görülmesi meselesine kaynaklık eden hadisler tespit edilecektir. Hadisleri rivâyet eden râviler hakkında bilgiler verilecek, hadislerin metin tenkitleri yapılacaktır.

B. Kaynaklar

Çalışmamızda ru'yetullah ile ilgili hadislerin tespitinde el-Mektebetü'ş-Şamile, râvilerin durumlarını öğrenmede ise el-Cevâmiu'l-Kelim adlı programlardan istifade edilmiştir.

Râviler hakkında yaptığımız değerlendirmelerde ağırlıklı olarak Buhârî'nin et-Târîhu'l-kebîr, Mizzi'nin *Tehzibu'l-kemal fi Esmâ'r-ricâl ve Zehebî'nin, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* adlı eserlerine müracat edilmiştir.

Konuyla ilgili müstakil yazılmış ilk eserlerden olan ve ru'yet hadislerini ilk defa bir arada toplayıp senedlerde bulunan râvilerin durumlarını ve hadislerin sıhhatini ortaya koyan İmam Dârekutnî'nin, *Ru'yetullah* adlı eserinin yanında, bildiğimiz kadarıyla, ülkemizde ru'yet hadislerinin tespiti ve sıhhatlerinin durumunu ortaya koyma konusunda ilk ve halen tek eser olan Talat Koçyiğit'in, *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*, Abdulaziz b. Zeyd er-Rumî'nin, *Delâletu'l-Kur'an ve'l-Asâr alâ Ru'yetillâhi Teâlâ bi'l-Basar*, Ahmed b. Nasır b. Muhammed Âli Hamd'ın, *Ru'yetullahi Teâlâ ve Tahkiku'l-Kelâmi fihâ*, Temel Yeşilyurt'un, *Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Rü'yetullah Sorunu*, Nasrullah Pürcevadî'nin, *Gökyüzünde Ayın Görüntüsü* adlı eserlerden istifade edilmiştir.

⁵ Ebu Yezid'den şöyle rivâyet edilmiştir: Bir defasında Rabbimi rüyamda gördüm, O'na 'Sana nasıl ulaşılır?' dedim. Bana 'nefsini terket de gel' dedi. Rabbini rüyada görenlerden birini de Ahmed b. Hadraviye olduğu söylenir. Allah (cc) O'na şu şekilde demiş: 'Ya Ahmed! Sen beni istiyorsun, insanlar da benden istiyor!' Şuca el-Kirmani, Muhammed b. Ail et-Tirmizi, Hamza ez-Zeyyad, Ebu'l Fevaris ve el-Kerderi'nin de Allah'ı gördükleri rivâyet edilmiştir. (Nreddiîn es-Sabûnî, *Maturidiyye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995: 98)

Çalışmamızda ayrıca, içinde ru'yet kısmı olan, Mehmed Hayri Kırbaşoğlu'nun *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları*, Talat Koçyiğit'in, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münâkaşalar*, Hüseyin Hansu'nun, *Mu'tezile ve Hadis ve Bünyamin Erul'un yayına hazırladığı Bedruddîn Ez-Zerkeşî'nin Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler* adlı eserlerden de yararlanılmıştır.

Allah'ın görülmesi konusunu incelerken ülkemizde bu konuda yazılan makalelere de başvurulmuştur. Sabri Hizmetli'nin tercüme ettiği, Georges Vajda'nın, *Bazı Şû- İsnâ-Aşeriyye Yazarlarına Göre Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah) Meselesi*, Kılıç Aslan Mavil'in, *Bir Mu'tezile-Mâtürîdiyye Tartışması -Ru'yetullah-*, Yusuf Karatay'ın, *el-En'âm 6/103. Âyet Bağlamında Ru'yetullah*, Selim Özarslan'ın, *Allah'ın Görülebilmesi/Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi*, Hikmet Akdemir'in, *Taberi'ye Göre Ru'yetullah Meselesi*, Fatmanur Ceran'ın, *Mu'tezile'nin Tenzih Doktrini Bağlamında Ru'yetullah Problemi*, Ferzende İdiz'in, *Sûflere Göre Rü'yetullah Meselesi*, Veysi Ünverdi'nin, *Kādî Abdülcebâr'ın Rü'yetullah'ın Reddine İlişkin Dayanaklar* ve Rabia Zahide Temiz'in *Suyûtî'nin "İsbâlu'l Kisâ Ale'n-Nisâ" Adlı Eseri ve Müimin Kadınların Ahirette Allah'ı Görmeleri (Ru'yetullah) Meselesi*, Nurullah Agitoğlu'nun *İbnü'l-Mülakın'ın Buhârî'nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı* adlı makalelerden de çalışmamızda istifade edilmiştir.

C. Metod

Çalışmamızda giriş ve üç bölüm bulunmaktadır.

Giriş bölümünde; konu, kaynaklar, metod ve ru'yetullah hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Birinci bölümde hadislerin tahriri yapılmıştır. Hadisler tespit edilirken kaynaklarda Allah'ın görülmesinin kıyamet gününde ve cennette olmak üzere iki başlık adı altında geçtiği görülmüştür. Hadisler, Allah'ın kıyamet gününde görülmesi ve cennette görülmesi şeklinde iki ana başlığa ayrılarak tahrir edilmiştir.

İkinci bölümde, hadisleri rivâyet eden râviler ayrıntılı bir şekilde cerh ve tadil açısından değerlendirilerek hadisler sened tenkidine tabi tutulmuştur. Değerlendirmeye sahabî râviye en yakın olandan başlanılmıştır.

Üçüncü bölümde ise metin ve muhteva tenkidi yapılmıştır. Hadislere yapılan yorumlar bu bölümde incelenmiştir.

D. Ru'yetullah İle İlgili Genel Bilgiler

'Allah'ın görülmesi' şeklinde tercüme edilen 'Ru'yetullah' tabiri, dünyada ya da âhirette Allah'ı göz ile müşâhede etmek anlamında kullanılmaktadır.⁶ Kuran âyetleri ve hadislerde ifade edildiğine göre; müminlerin dünya hayatını iman ve salih amelle yaşamaları neticesinde Allah'tan bir lütuf ve ihsan olarak, herkesin korkudan kaçışacağı, sığınılacak güvenli bir yer arayacakları, başlarına gelen korkunç hallerden dolayı ne yapacaklarını bilmez vaziyette bir çıkış yolu bulmak için çabalayacakları kıyamet gününde ve cennette sahip olduğu nimetlerin yanında bütün nimetlerden daha büyük bir ihsan olarak Allah'ı görme bahtiyarlığına ermesini ifade için kullanılan söz dizimidir.

1. Ru'yetullah İle İlgili Kavramlar

Görme ile öncelikle; göz aracılığıyla, nesnelerin renklerini, şekillerini, diğer varlıklardan farklı durumlarını ayırt etmeyi sağlayan fiziki süreç kastedilirken, kalb ile görme, düşünme, inanma, ikna olma gibi anlamlar da kastedilebilmektedir. Allah'ı görme sözkonusu olunca göz ile ve kalp ile görmeden başka müşâhede, marifet ve îkan ile görmeden de söz edilmiştir.⁷

Göz organının bir eylemi olan görme fiili Arapça'da birbirlerinden farklı anlamları içlerinde barındırmakla beraber genellikle yakın anlamlara sahip olan Ru'yet, nazar, basar gibi kelimelerle ifade edilir. Bu terimler beraber kullanıldıkları kelime ve edatlara göre bazen görme anlamına geldiği gibi bazen de başka anlamlarda kullanılmaktadır.

1.1. Ru'yet (رأية) Kavramı

Ru'yet, bizzat gözle görme veya uyku halinde gerçekleşen rüya olgusu gibi kalbin görmesi anlamına da gelir. Göz ile görmek için hastalıklardan uzak, sağlam bir göz organı, gözün görebileceği sınırlar içerisine giren görülebilen bir nesne ve göz ile görülebilen nesne arasında hava, ışık, cisim, renk gibi görmeyi mümkün kılacak unsurların olması gerekir. Görme kavramı, gözün görmesi ve kalbin görmesi diye iki kısma ayrılır. Gözle görme için kullanılan 'رأى' kelimesi bir meful alır. - رأى

⁶ Cürcanî, Seyyid Şerif, *Kitabü't-Tarîfât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, (Beirut, 1416/1995): 109.

⁷ İdiz, "Sûflere Göre Rü'yetullah Meselesi": 2472.

زيد القمر 'Zeyd, Ay'ı gördü' cümlesinde göz organıyla görmeyi ifade eden fiil kullanılmıştır. – رايـت زيـدا عالـما – 'Zeyd'i âlim gördüm' cümlesinde ise bilmek, kalb ile görmek anlamında kullanılmıştır.⁸ Ru'yet (رايـة) kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de hem göz organının bir eylemi olan görme için hem de bu anlamın dışında farklı manalarda da kullanılmıştır. 'Andolsun, o cehennemi muhakkak göreceksiniz. Yine andolsun, onu gözünüzle kesin olarak göreceksiniz' (Tekasür 102/5-6) ayetinde gözle fiziksel görmeyi, 'Melekler, kâfirlerin yüzlerine ve artlarına vura vura ve 'haydi tadın yangın azabını' diyerek canlarını alırken bir görseydin' (Enfal 8/48) ayetinde hayal etmek, vehm etmek manasında, 'Muhakkak ki ben, sizin görmediğiniz şeyleri görüyorum' (Enfal 8/50) ayetinde düşünmek anlamında kullanılmıştır. (رأى) Kelimesi iki meful aldığıında ilim manasında kullanılır. 'Kendilerine ilim verilenler, Rabbinden sana indirilen Kur'an'ın gerçek olduğunu ve onun, mutlak güç sahibi ve övgüye layık Allah'ın yoluna ilettiğini görürler.' (Sebe 34/6) ve 'Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir.' (Kehf 18/39) ayetlerinde görme fiili iki meful aldığıından ilim, bilme manasına gelmektedir.

1.2. Nazar (النظر) Kavramı

Bakma, düşünme, gözün duyusu, görmek için gözlerini çevirmek anlamlarına gelen 'nazar' kelimesi, 'ila' harfi ceriyle ve 'yüz' ile ilişkili olarak kullanıldığıında görme anlamını ifade eder.⁹ Kur'an'da evrenin, insanın, mahlukatın yaratılması ve geçmişte yaşanmış ve günümüzde vaki bazı olaylar üzerinde düşünme için de 'nazar' terimi kullanılır. Örneğin 'Onlar develerin nasıl yaratıldığına bakmıyorlar mı?' (Gaşiye 88/17), 'Hayır öyle değil. Onlar, ilmini kavrayamadıkları ve kendilerine yorumu gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar. Kendilerinden öncekiler de (peygamberleri ve onlara indirilen kitapları) böyle yalanlamışlardı. Bak, o zâlimlerin sonu nasıl oldu.' (Taha 20/97), 'Bak nasıl, onların kimini kimine üstün kıldık. Elbette ahiretteki dereceler daha büyüktür, üstünlükler daha büyüktür.' (İsra 17/21) âyetlerinde düşünme, ibret alma anlamlarında kullanılmıştır. 'Bunlar da, (geldiğinde) bir anlık gecikmesi bile olmayan bir tek çığılıktan başkasını gözetlemiyorlar.' (Sad

⁸ İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b.Mükerrem, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut 1997), 5:215

⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 5: 216.

38/15) Âyetinde ise bekleme anlamında kullanılmıştır. Nazar terimi bazen de, rahmet ve şefkat etme, acıma manasında kullanılır. ‘Şüphesiz, Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.’ (Al-i İmran 3/77) Âyetinde bu manada kullanılmıştır.

Hız. Musa’nın Rabbinden onu görmek istediğini beyan eden ifadesi ‘Rabbim bana kendini göster, seni göreyim’ (Araf 7/143) ve cennetliklere verilecek mükâfatlardan olan, ‘O gün bir takım yüzler Rablerine bakıp parlayacaktır.’ (Kıyame 75 /22-23) âyetlerinde نظر (nazara) fiili ila harfi ceriyle birlikte ve ‘yüz’ terimiyle beraber kullanıldığı için görme anlamındadır.

Nazar kelimesinin kullanımıyla ilgili Ebu Mansur Matürîdî (ö.333/944), nazar kelimesine rahmeti bekleme, ahirette Allahın nimetlerini umarak bekleme anlamını verenlere, ahiretin bekleme yeri olmadığını, nimetlere kavuşma zamanı olduğunu söyleyerek Allah’ın ahirette görülemeyeceğini söyleyenlere itiraz etmiştir¹⁰.

Eş’arî mezhebinin kurucusu Ebu’l-Hasan el-Eş’arî ise (ö.324/936) de, nazar kelimesinin vech ile beraber kullanıldığında görmek anlamında olup, bekleme bakışı anlamına gelebileceğini ifade eder.¹¹

1.3. Basar (البصر) Kavramı

Arap dilinde görme ile ilgili kullanılan kavramlardan biri de *basar* kavramıdır. Basar, gözün nuru olup, görülebilenleri görmeyi gerçekleştirmek ve görmek, bilmek, sezme, görme duyusu ve göz gibi anlamlara gelir.¹² Kuran’da insanda bulunan bu meziyet için *basar* kelimesi kullanılır, çoğulu ise *ebsar* kelimesidir. Bu terimin eşanlamlısı olarak ise *aynun*, çoğulu *uyun* kelimeleri geçmektedir. ‘Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.’ (Nahl 16/78) âyeti

¹⁰ Matürîdî, Ebu Mansur, *Kitabü’t-Tevhid*, thk. Fethullah Huleyf, Daru’l-Câmiâtü’l-Mısıriyye, (İskenderiyye, trs): 79.

¹¹ Eş’arî, *İbâne An Usuli’d-Diyâne*, thk. Beşir Muhammed Uyûn, Mektebetü Darı’l-Beyân, (Şam, 1413/1993):58-59.

¹² Metin Yurdagür, “Basar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 101.

bu anlamda olan âyetlerden biridir. Aynı kökten türeyen, görme, idrak etme, bir şeyin iç yüzüne vâkıf olma, sezgi gibi anlamlara gelen, kalbin bir eylemi olan *basîret* kelimesi, genel olarak *görme* anlamı yanında özellikle *hakikati keşfetme, doğru yolu tanıma, gerçeği yanlıştan ayırma yeteneği* mânalarında kullanılmış ve bu bakımdan mânevî körlük veya dalâletin zıddı olarak gösterilmiştir.¹³ ‘Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu. Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.’ (Ali İmran 3/13) Âyetinde ve birçok âyette düşünüp ibret almaları için ulu’l ebsara (basiret sahiplerine) çağrılarda bulunmaktadır.

1.4. Ru’yetullah İle İlişkilendirilen Diğer Kavramlar

Allah’ın görülmesi meselesinde direk olarak görme anlamı olmayıp dolaylı yoldan görmeye delalet eden ya da Allah’ı görmenin mümkün olmadığını savunanlardan tarafından kullanılan bazı kavramlar da vardır. Bu kısımda bu kavramlar geçtikleri ayetlerde incelenecektir.

İdrak kelimesi ru’yetullaha dolaylı yoldan işaret ettiği söylenen kavramlardan biridir. “Gözler O’nu idrak edemez, O bütün gözleri görür.” (En’am 6/103) Ayetinde geçen idrak kelimesi, ru’yeti savunanlar ve reddedenler tarafından kendi düşüncelerine delil olacak şekilde yorumlanmıştır. Ru’yetullahı savunanlar, bu ayette görmenin değil idrakin nefyedildiğini, idrak ile ru’yet (görmek) kelimelerinin farklı anlamları olduğunu, idrakin; görüneni bütün boyutlarıyla kuşatıp kavramak anlamına geldiğini ve bir beşer için bunun imkân sınırları dâhilinde olmadığını; aynı zamanda, Allah için cihet, yön ve sınırlılık söz konusu olmadığına göre O’nu idrak etmenin imkansız olduğunu söylemişlerdir.¹⁴ İdrak kelimesinin kapsamında nazar ve ru’yet ile birlikte ihâta (kapsama) ve kühüne vakıf olma manaları da yer almaktadır. Allah kıyamette ve ahirette gözle görülecektir; ancak bu görme ayettede belirttiği gibi idrakten ve kühüne vakıf olmaktan uzak olarak gerçekleşecektir.¹⁵

¹³ Süleyman Uludağ, “Basiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 103.

¹⁴ Razi, Fahrudin, *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut t.y. XIII, 124-132; İbn Kesir, İsmail b. el-Kuraşi, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (Beyrut 1408/1988), 4: 479-480.

¹⁵ Selim Özarslan, Allah’ın Görülebilmesi/Rü’yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11, (Ocak 2001): 7.

Gazzâli de bu ayetle dayanarak, Allah'ın bu dünyada görülemeyeceğinin kesin bir dille ortaya konduğunu söyler.¹⁶ Ayette Allah'ı görmenin imkânsız olduğu değil, O'nu idrak etmenin imkânsız olduğu söylenmektedir.

Ru'yetullahı reddedenler ise idrak ile görmenin aynı şey olduğunu, gözlerin belli bir yönde bulunan cisim, nesne gibi şeyleri görebileceğini, Allah'ın zatını görme eylemini gerçekleştiremeyeceğini, O'nu idrak edemeyeceğini, çünkü Allah'ın görülmekten münezzehtir olduğunu söylerler.¹⁷

Taberî ise idrak kavramı çerçevesinde yapılan tartışmalarda ortaya çıkan sonuçları şu şekilde özetlemektedir: *Gözler O'nu ihata edemez, ancak görebilir. *Gözler O'nu dünyada değil de ahirette idrak edebilir. *Zalimlerin gözleri ne dünyada ne de ahirette Allah'ı idrak edemez. Ayrıca Taberî, Allah'ın kıyamet gününde mü'minler için beş duyunun dışında altıncı bir his yaratacağını ve bu his ile Allah'ın cemâlinin görülebileceğini söylemektedir.¹⁸

Ehl-i Sünnet, genel olarak bu ayetten; gözlerin bu özellikleri ve sınırlılıklarıyla Allah'ı görmesi mümkün olmasa da âhirette şartlar ve nitelikler değişince O'nu görebileceğini belirtmektedir.¹⁹

'Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.' (Yunus 10/26) Ayetinde geçen 'ziyade' kelimesi Allah'ın cennette görülebileceğini kabul eden âlimler tarafından, cennette en büyük nimet olan Allah'ı görmek şeklinde tefsir edilmiştir.²⁰

Taberî'ye göre ziyade; Allah'ın mü'minleri cennetine koyup affına ve rızasına mazhar etmesi, inci ve mercandan odalar vermesi ve cennette en büyük nimet olan,

¹⁶ Gazzâlî, Ebû Hâmid, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (tahk. Abdullah el-Hâlidî), Dârü'l-Erkam, (Beyrût t.s.); Razi, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrut t.y): 8/127.

¹⁷ Zemahşeri, Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaiki ğavamizit-tenzil ve Uyuniil-ekavil fi Vucuhit-Te'vil*, Darül-Kütüb el-İlmiye, (Beyrut 2009).2:52.

¹⁸ Hikmet Akdemir, Taberî'ye Göre Ru'yetullah Meselesi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, (2002): 7-26.

¹⁹ Râzî, *Tefsîr*, 8: 128.

²⁰ İbn Kesir, İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'an'i'l-Azim*, (Kahire 2000), 2: 429-430.

cemâlini onlara göstermesidir. Bu nimetler cennette Allah'tan büyük bir lütuf ve ihsan olarak inananlara fazladan verilen 'ziyade' diye isimlendirilen nimetlerdir.²¹

Çalışmamızın ileriki bölümlerinde inceleyeceğimiz hadislere göre de, ziyade kelimesi Allah'ı görmek manasındadır. Ayetin tefsiri olarak Rivâyet edilen hadisler, ziyade kelimesinin manasını Resûlullah'ın diliyle "Allah'ı görmek" şeklinde izah etmektedirler.²²

Allah'ı görmenin mümkün olmadığı görüşünde olanlara göre ise; ayette geçen 'ziyade' kelimesi sözlük anlamına uygun olarak, 'Allah'ın mü'minlerin yaptıkları bir iyilik için en az on katından yedi yüz katına kadar fazlasıyla sevap ve mükâfat vermesi' şeklinde tefsir edilmiş, ayetin Allah'ın görülmesi şeklinde yorumlanmasının yanlış olduğu belirtilmiştir.²³

'Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.' (Kâf 50/35) ayetinde geçen '*mezid –daha fazlası-*' kelimesi de Taberî ve bazı müfessirler tarafından 'Allah'ın yüzüne bakmak' olarak tefsir edilmiştir.

'Hayır, onlar o gün muhakkak ki Rab'lerinden mahrum kalırlar.'(Mutaffifin 83/15) Ayetinde geçen 'mahcubin' kelimesi de ru'yet tartışmaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Allah'ın görülmesini kabul etmeyenler ayetin anlamını, 'Allah'ın rahmet, merhamet ve sevabından mahrum olmak' diye tefsir ederken, ru'yetin vuku bulacağını savunanlar ise 'Allah'ın cemâlini görmekten mahrum olmak' şeklinde yorumlamışlardır.²⁴

Ayet, kâfirleri ve ahirette karşılaşacakları durumları ifade etmektedir. Onlar, Allah'tan ve O'nun rahmetinden mahrum kalacaklardır. Buradaki mahrumiyet inkar edenler için geçerlidir. Mü'minlerin ahirette Allah'tan mahrum olacağı, O'nu göremeyecekleri düşüncesine bu ayete dayanak teşkil etmemektedir. Bilakis kâfirlerin mahrum olup mü'minlerin mahrum olmadığı nimetlerden biri de Allah'ı görmektir.

²¹ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Ceriri b. Yezîd, *Camiü'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an*, Darü'l-Marife (Mısır, ty) 6: 76.

²² İlgili hadislerin tahric ve tenkid çalışmamızın 1.2.1. bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

²³ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 2: 330.

²⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, 30: 64.

Karşılaşmak, görüşmek, kavuşmak²⁵ anlamına gelen *lika* kavramı âyette “O’na kavuşacakları gün, onların dirlik temennileri: Selam’dır ve O, onlara üstün bir ecir hazırlamıştır.”(Ahzab 33/44) şeklinde geçmektedir. Buradan hareketle likanın görme anlamında olduğunu söyleyen âlimler olmuştur.²⁶

2. Kur’an’da Allah’ın Görülmesi Meselesi

Kıyamet gününde ve cennette Allah’ın görülebileceğini ispat ve nefyedenlerin delil olarak aynı Kuran âyetlerini kullandıkları görülür. İslam ümmeti içinde büyük çoğunluk, âyetlerin zahirlerinden ve bu konuda varid olan birçok hadisten hareketle Allah’ın hem Kıyamet gününde hem de cennette görülebileceğini savunurken, küçük bir grup ise Allah’ın görülmesinin O’nun azametine zarar vereceği, teşbih ve temsile düşüleceği, somut, sınırlı, eksik duyu organlarıyla sonsuz, yüce, müteal, soyut olan Allah’ı görme fiilini âyetlerin zahirini tevil ederek ve bu konuda Hz. Peygamber’den gelen hadisleri ya görmezden gelerek ya da inkâr ederek kabul etmemişlerdir.

Bu konuda öne çıkan mezheb Mu‘tezile’dir. Onlar, kıyamette ve ahirette Allah’ın görülebileceğini belirten nasları bazen mecâz kabul ederek bazen de ayette geçen görmeyi ifade eden kelimelerin asıl anlamlarının dışında diğer anlamlarda kullandıklarını savunarak mezheplerinin düşünce sistemi içerisinde ayetleri te’vil etmiş ve yorumlamışlardır. Mu‘tezile, söz konusu nasları te’vile yönelirken de kendi görüşlerini destekleyenleri muhkem, bunun tersi olanları veya muhâliflerinin düşüncesine kaynaklık edebilecek metinleri ise, müteşâbih âyetler türünden kabul etmiştir.²⁷

2.1. Birinci Âyet

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ (22) إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (23)

‘O gün yüzler vardır, Rab’lerine bakıp parıldayan.’ (Kıyame 75/22)

²⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, XV: 253-254.

²⁶ El-Vasiyye, (İmam-ı Azam’ın Beş Eseri içinde), MÜİFVY, (İstanbul,1992): 90; Nesefi, *Tebziratu’l-Edille*, I, 400; Sâbunî, Nureddin Ahmed b. Mahmud, *el-Bidaye Fî Usuli’d-Din*, Neşr. Bekir Topaloğlu, (Ankara, 1995): 40.

²⁷ Ömer Pakiş, Rû’yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu‘tezilî Okuma Biçimi (Kādî Abdülcebbâr ve Zemahşerî Örneği), *MÜİLF. Dergisi*, (İstanbul, 2001): 55.

Tefsirlerde ‘o gün’den kastedilen mananın kıyamet günü olduğu belirtilir.²⁸ İnsanların korku ve endişeden dolayı sığınacakları güvenli bir yer bulmak için her yöne kaçacakları kıyamet gününde iman edip salih amelle hayatlarını yaşamış olanların Rab’lerine bakarak mutlulukla, endişe ve sıkıntıdan uzak olarak, sevinç içinde yüzleri parlayacaktır.

Ehl-i sünnete mensup âlimler tarafından bu âyet Allah’ın görülebileceğine dair en önemli delillerden biri kabul edilmiştir. Âyetin zahirine göre, Kıyamet gününde mü’minler korku ve endişeden uzak biçimde, sevinç ve huzurla dolu olarak Rab’lerine bakacaklar ve en büyük mükâfat olan Rab’lerini göreceklerdir. Allah, insanların yüzlerinde bulunan görme organı olan göz ile görmeyi bu ayetle ortaya koymaktadır.²⁹

İmam Mâtürîdî bu ayetin tefsirinde; O’nun görüleceği inanmak, bize göre vaciptir ve O’na bakılacak olması dinin temel referans kaynaklarında mevcut bir bilgidir. Allah’ın birçok âyette gelecekte gerçekleşecek bazı olayları haber vermiştir. Haber verilen bu olaylar vakti gelince de tek tek gerçekleşmiştir. Allah’ın kıyâmet günü görülmesi de kaynaklarda gelecekte olacak olaylar hakkında verilen bilgilerden biri olarak değerlendirilmelidir. Vakti geldiğinde o da gerçekleşecektir.³⁰

Ancak Mu‘tezile, âyetin bu şekilde yorumlanmasının tevhit ilkesine aykırı olduğunu, teşbih ve temsile düşüleceğini, Allah’a cisim ve yer belirleneceğini ve Allah’ın tüm bunlardan münezzeh olduğunu söyleyerek âyeti tevil etmiştir. Onlara göre, bakmak ile görmek aynı şey değildir. Her bakan baktığını göremeyebilir. Görmek için gözün o tarafa doğru bakması ve başın görmek istediği şeyin yönüne doğru çevrilmesi gereklidir. Buna nazar denilir. Her nazar eden göremeyebilir. Bakmanın da çeşitleri vardır. Kızgın bakmak, şefkatle bakmak, îmalı bakmak vb. ancak görmek tektir. Bir şey ya görülür ya da görülmez. Dolayısıyla da âyette geçen bakmak kelimesini görmek diye kabul etmek yanlıştır. Bu âyetteki *nazıra* kelimesini görmek olarak değil, kelimenin anlamlarından biri olan *beklemek* manasına geldiğini

²⁸ Hayrettin Karaman, vd, *Kur’an Yolu*, DİB Yay, (Ankara, 2008): 5/510.

²⁹ Neseî, Ebu’l-Muîn, *Tabsiratü’l-Edille*: I/ 520.

³⁰ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandi, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, trc. Doç. Dr. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Ensar, 2019),16:313.

kabul etmek daha doğru olacaktır. Âyetin anlamı ise ‘*Rablerinin sevabını beklerler, ümit ederler*’ şeklinde tevîl etmişlerdir.³¹

Mu‘tezile mezhebine mensup bazı tefsirciler ise ayeti, dilin gramatik yapısından hareketle te’vil etmeye çalışmışlar, ayetteki ‘*الى ربها ناظرة*’ (Rablerine bakarlar) ifadesinde geçen *نظر* kelimesi ‘bakmak’ değil ‘beklemek’ manasında; *الى* kelimesi ise harf-i cer şeklinde değil nimetler anlamındaki *آلاء* kelimesinin tekili olarak anlaşılmalıdır.³²

نظر (nazara) fiilini daha önce tahill ettiğimizde, *ila harfi ceriyle* birlikte ve ‘*yüz*’ terimiyle beraber kullanıldığında *görme* anlamına geldiğini belirtmiştik. Dil bakımından, Mu‘tezile ve onun gibi düşünenlerin yorumlarının ve tevillerinin isabetli olmadığını söyleyebiliriz.

2.2. İkinci Âyet

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرِيَنِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرِيَنِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (143)

‘Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!’ dedi. (Rabbi): ‘Sen beni asla göremezsın. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksın!’ buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim.’ (Araf 7/143)

Kuran’da Ru’yetullah konusunda en dikkat çeken âyetlerden biri de bu âyettir. Âyette Hz. Musa’nın Allah ile konuşması, O’na bakması ve O’nu görmek istemesi konu edinilmiştir. Mu‘tezile, Allah’ın görülmesini olumsuzlayan mezheb görüşüne en önemli delil olarak bu âyeti kullanırken, ehl-i sünnet itikadını temsil eden âlimler de bir peygamberin din ile ilgili meselelerde bilgi sahibi olmasının vacip olduğunu, o meselelerde cehaletin caiz olmadığını, Allah hakkında düşünülmesi, istenmesi imkânsız olan bir şeyi istemenin caiz olmadığını dolayısıyla

³¹ Zemehşeri, *Keşşaf*, IV:192.

³² Fatmanur Ceran, “Mu‘tezile’nin Tenzih Doktrini Bağlamında Ru’yetullah Problemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (2018/2):12.

Hız. Musa'nın da Rabbini görmek isteğinin gerçekleşmesi muhtemel, bilinçli bir istek olduğunu söylemişlerdir.³³

Ehl-i sünnete göre, Hız. Musa Rabbini görmek istediğini açıkça belirtmiş, bu isteğinden dolayı kınanmamış, 'ben görünmem' diye isteği reddedilmemiş aksine, ru'yetullahın gerçekleşebilmesi, vukuu mümkün olan *dağın yerinde durabilmesi* şartına bağlanmıştır.

Ku'an'da dinin özüne uygun olmayan, temel değerleriyle bağdaşmayan taleplerde bulunan peygamberlerden bazıları Allah tarafından tenkid edilmişlerdir. Hız. dem, yasaklanan ağacın meyvesinden yediği için (Tâhâ Suresi 20/121-122), Hız. Nuh gemiye binmeyen oğlu hakkında Allah'tan talepte bulunduğu için (Hud Suresi, 11/46) tenkid edilmişler ancak, Hız. Musa ise anılan isteğinden dolayı herhangi bir tenkide maruz kalmamıştır. Bu ise Hız. Musa'nın Allah'ın yasalarına aykırı bir istekte bulunmadığına kanıt oluşturup Allah'ın görülmesinin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

Allah, Hız. Musa'nın "sana bakayım, seni göreyim!" isteğine "beni göremeyeceksin" şeklinde cevap vermiş, "Ben görünmem!" dememiştir. Allah'ı görmek mümkün bir şeydir, ancak dünyada bir beşerin dayanabileceği bir şey değildir. Dağ bile Allah onda tecelli edince dayanamayıp paramparça olmuştur. (Araf 7/143) Bu ifadeden Allah'ın görülebilir bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu görülme hadisesi dünyada değil de ahirette meydana gelecektir.³⁴

Ayrıca bakmak anlamına gelen نظر (nazara) fiili âyette *ila* edatıyla birlikte kullanıldığı için görmek anlamına gelmektedir.

Mu'tezile, âyetin zahirinin ru'yetullahı olumsuzladığını, temel inanç esaslarından olan tevhid ilkesi gereği Allah'ı görmenin mümkün olmadığını belirtmişlerdir.³⁵ Zemahřerî, ru'yetin karşılıklı bulunmayı gerektirdiği, bu durumun da teşbih ve tećsimi ortaya çıkaracağı için Hız. Musa'nın Allah'ı görmek için böyle bir talepte bulunmayacağını, bu talebin, daha önce ru'yetullahın gerçekleşme imknının bulunmadığını kendilerine açıklamasına rağmen iknâ edemediği

³³ Maturidi, *Kitabu't-tevhid*: 77.

³⁴ Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed, *Usuli'd-Din*, ev. şerafeddin Gölcük, (İstanbul 1988):112-113.

³⁵ Pakiş, *R'yetullah ile İlişkilendirilen yetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi* : 55-79.

İsrâiloğullarının kesin ve iknâ edici bir cevap almalarını sağlamak düşüncesiyle, Allah'ı görmenin imkânsız olduğunu öğretmek için böyle bir talepte bulunmuş olabileceğini ifade etmektedir. Hz. Musa, ru'yeti reddeden Vâsıl b. Atâ, el-Allâf ve Nazzâm gibi Mu'tezilî bilginlerden daha az bilgi sahibi olmadığına göre bu türden bir talep de bir peygambere nispet edilemez.³⁶

Ayrıca Mu'tezile, "...sen beni asla göremeyeceksin. Fakat şu dağa bak! Eğer o yerinde durursa sen de beni görürsün..."(el-A'râf 7/143) âyetinde Allah'ın; Hz. Mûsâ'nın kendisini görebilmesini, dağın yerinde durmasına bağlamasını şart yönünden değil, bilakis "... deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremezler..."(el-A'râf 7/40) âyetinde olduğu gibi, vukuu fiziksel olarak asla mümkün olmayan bir şeye taalluk etmek olduğunu düşünmektedir.³⁷ Âyette geçen 'لن تراني' (*Beni göremeyeceksin*) ifadesi için, 'len' lafzının *ebedilik* ifade ettiğini ve tüm zamanları kapsadığını belirtmişlerdir.³⁸

"Bir Mu'tezile-Mâtürîdiyye Tartışması-Ru'yetullah" adlı makalesinde Kılıç Aslan Mavil, Hz. Mûsâ'nın bu talebi hakkında Mu'tezilî bilginlerden şöyle bilgi vermektedir :

"Allah'a nispet edilmesi imkânsız bir nitelik olan ru'yeti dileyen Hz. Mûsâ'nın bu davranışıyla küfre düşmesi söz konusu olacaktır. Bu problem karşısında Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf, Ebû Bekir b. el-Esam, Ebû'l-Kâsım el-Kâbî gibi Mu'tezilî bilginler ilgili âyette rû'yet yerine ilim talebinde bulunduğu yorumunu getirir. Bu te'vîle göre Hz. Mûsâ, Allah'tan nazar ve istidlâle olan ihtiyacı ortadan kaldırarak kendisini müşâhede ediyormuş gibi açıkça tanıtacak zarûrî bir bilgi vermesini ya da böyle bir bilgiye ulaştıracak bir takım açık deliller göstermesini istemiştir. Hz. Mûsâ, ancak âhiret hayatına has kılınan, dolayısıyla teklîf ve imtihânı ortadan kaldıran bu tür bir bilginin kendisine verilemeyeceğini anlayınca da söz konusu arzusundan vaz geçerek tövbe etmiştir."³⁹

Bu âyet, Mu'tezile tarafından, anlamı açık olup tartışmaya açık olmayan muhkem âyetlerden biri olarak kabul edilmektedir. Âyette Allah, Hz. Musa'nın görme talebine karşılık 'لن تراني' (*Beni göremeyeceksin*) diye cevap vermiştir. Mu'tezile'nin Allah'ın görülemeyeceğini savunan düşüncesine temel teşkil eden en önemli delillerden biri de bu âyettir.

³⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II: 144.

³⁷ Pakiş, *Rû'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi* : 68.

³⁸ Nesefî, Ebu'l Muîn, *Matürîdi Akâidi*, Ter Ramazan Biçer, (İstanbul 2010): 49.

³⁹ Mavil, KılıçAslan, "Bir Mu'tezile-Mâtürîdiyye Tartışması-Ru'yetullah". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14.2.(Ekim 2014): 470.

2.3. Üçüncü Âyet

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

(26)

‘Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.’ (Yunus 10/26)

Âyette ifade edilen ‘*hüsna; daha güzel karşılık*’ mü’minlerin dünyada yaptıkları salih amellere verilen sevap ve cennet nimetleri olarak tefsir edilirken, ‘*ziyade; bir fazlası*’ ise Allah’ı cennette görmek olarak yorumlanmıştır.⁴⁰

Ziyade kelimesinin anlam olarak görme fiiliyle direk bağlantısı yoktur. Ancak müfessirler bu kelimeyi Hz. Peygamberden rivâyet edilen hadislerde geçen ziyadenin Allah’ı görmek olarak belirtilmesi sebebiyle böyle yorumlamışlardır. (bkz. 1.2.1.2.) Âyet, ru’yetin ahirette olup dünyada mümkün olmadığına delil olarak da kullanılmıştır. Allah’ı görmek en büyük nimettir. Âyette ziyade diye isimlendirilen bu nimetin mü’minlere dünyada değil de ahirette verileceği belirtilmektedir.

Mu‘tezile bu âyetteki ziyadenin, cennetliklere lutuf ve ihsandan fazla olarak verilmesi, inciden oda bahşedilmesi, hüsnanın on katı fazla mükâfat verilmesi, Allah’ın bağış ve rızası olduğunu söylemişlerdir.⁴¹

2.4. Dördüncü Âyet

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّحْجُوبُونَ (15)

‘Hayır, onlar o gün muhakkak ki Rab’lerinden mahrum kalırlar.’(Mutaffifin 83/15)

Ehl-i sünnet müfessirleri bu âyetten ‘mü’minler Rab’lerinden mahrum kalmayacaklar’ sonucunu çıkarmışlar ve âyeti ahirette Allah’ın inananlara göreüneceği konusunda delil kabul etmişlerdir.⁴² Elmalılı Hamdi Yazır da âyetin mealini ‘*Hayır hayır, doğrusu onlar o gün Rab’lerini görmekten mahrumdurlar*’ şeklinde vermiştir.

⁴⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Kitabevi, (İstanbul), 4:472.

⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 330.

⁴² Karaman, Hayrettin, vd, *Kur’an Yolu*, 5: 577.

Zemahşeri, bu âyetten ru'yetin çıkarılmasının yanlış olduğunu burada kastedilen mananın, Allah'ın rahmetinden ve ikramından mahrum olmak olduğunu belirtmiştir.⁴³

2.5. Beşinci Âyet

(103) لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

‘Gözler O’nu idrak etmez; fakat O, bütün gözleri idrak eder.’ (En’am 6 /103)

Ru'yetin nefy ve ispatında delil olarak kullanılan bu âyet, içinde geçen *idrak* kelimesine verilen manaya göre farklı anlamlar kazanmıştır. Ehl-i sünnet uleması bu kelimeyi ihata manasıyla tefsir ederek ru'yeti ispat etmişler, Mu‘tezile imamları ise, idrakin ru'yet manasında kullanıldığını ve mezkur âyetle idrakin nefyedilmiş olduğunu ileri sürerek, Allah'ın gözle görülemeyeceği sonucuna varmışlardır.⁴⁴

Müfessirler tarafından Kur'an'da ru'yetin ispatında kullanılan başka âyetler de vardır.

‘Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vâdetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur’ (Tevbe 9/72) âyeti hakkında Bekir Topaloğlu, cennette bazı nimetler cismani olacak ancak manevi tatmin, lezzet ve Allah'ın cemalini müşahade gibi manevi nimetler de olacaktır görüşündedir.⁴⁵

Kur'an'da ru'yet meselesini incelediğimizde, Allahın görülmesinin mümkün olduğunu savunanlar da karşı çıkanlar da ele aldığımız âyetleri reddedmemişler, birbirlerinden farklı yorumlamışlardır. Aynı âyetleri kendilerine delil olarak kullanmışlardır. Mezhebler kendi düşünce sistemlerine göre yorumlamalarda bulunmuşlardır. Ömer Pakişi, *Rü'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu‘tezilî Okuma Biçimi* adlı makalesinde bu konuda şöyle söylemektedir:

‘Mu‘tezile, öncelikle düşünce sistemine zâhir formuyla destek veren ve uyum sağlayan âyet metinleriyle muhâliflerine karşı fikirlerini kabul ettirme

⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4: 708.

⁴⁴ Koçyiğit, Talat, *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*, (Ankara, 1974): 39.

⁴⁵ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 393.

çabasına girişmektedir. Ancak nasın, Mu'tezile tasavvuru ile uyumlu bulunup muhkem kabul edilmesi çok kolay olmamaktadır. Nitekim bir âyet, bazı Mu'tezile bilginlerince müteşâbih görülüp te'vil edilirken, yine aynı metin, sadece bir gramer kuralından dolayı diğer bazı bilginler tarafından muhkem sayılabilmektedir. Mu'tezile, muhkem saydığı ve fikirlerini desteklediğine inandığı naslara yönelik muhâliflerinden gelen eleştirilere bir tarafta cevap verirken, diğer yanda kendilerinin müteşâbih saydığı fakat Ehl-i Sünnet tarafından kullanılan metinler ile ilgili olarak da güçlü bir şekilde te'vil silahını kullanmaktadır. Buna göre muhkem ve müteşâbih kavramları, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet düşüncesinde farklı anlam alanlarına sahip olmaktadır. Mu'tezile düşüncesinde muhkem âyetler, şekilsel formlarıyla usûl-i hamse'ye uyum sağlayan ve onları destekleyen metinlerden ibaretken müteşâbih âyetler ise, zâhir formlarıyla usûl-i hamse'ye uyum göstermeyen veya Ehl-i Sünnet'in düşünce sistemine daha yakın görünen metinlerden ibarettir. Ancak bir âyet metninin muhkem veya müteşâbih kabul edilmesinin, sınırları çok belirgin şartları olmadığı gibi, bunun bir standardının olduğunu söylemek de mümkün görünmemektedir. Bu bakımdan muhkem ve müteşâbih kavramlarının kapsam alanlarının, yorumcuların bakış açısına göre değiştiğini söylemek gâyet tabîi karşılanmalıdır. Bu bağlamda Mu'tezile, kendi düşünce sistemiyle uyumlu görerek muhkem kabul ettiği metinleri merkeze almakta ve müteşâbih olarak gördüğü âyetleri ise bunlara göre yorumlayarak usûl-i hamse'yle uyumlu hale getirmede bir sakınca görmemektedir.⁴⁶

3. Ru'yetullah Kavramının Tarihsel Süreci

Allah'ın görülmesi meselesi, İslâm düşünce sisteminde Allah'ın sıfatları-ilâhi sıfatlar konusu çerçevesinde tartışılmıştır. 'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur' (Şûrâ 42/11) âyeti Allah'ın sıfatları konusundaki fikrî ve akîdevî tartışmalarda temel alınmış, Allah'ın birçok isminin ve sıfatlarının olmasına rağmen, insanların tasavvurlarındaki hiçbir şeye benzememesi ve benzetilmemesi ilkesini yorumlama şekilleri fikrî ekollerin/itikadî mezheplerin ortaya çıkmasında temel kriterlerden biri olmuştur.

İslâm düşüncesinde Allah'ın sıfatları konusunda genel olarak üç ana bakış açısı ortaya çıkmaktadır. İmam Evzâî, Süfyân es-Sevri, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin aralarında olduğu selefi anlayış, âyet ve hadislerde geçen Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını teşbih, temsil ve tevil yapmaksızın Allah'ın ilmüne bırakmayı savunmaktadır.⁴⁷

⁴⁶ Ömer Pakış, *Rü'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi*, MÜİF. Dergisi 21 (2001/2): 79.

⁴⁷ İlyas Çelebi, "Sıfat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 102.

“Mücessime”, “Müşebbihe” ve “Haşviyye” diye isimlendirilen ikinci grup ise, naslarda Allah’a nispet edilen “el, ayak, baş” gibi uzuvlar ile “oturma, inme, çıkma” gibi fiilleri akıl yürütmeden zahirine hamleden, Allah’ı yaratılanların özellikleriyle niteleyen ve cisimleştiren teşbihçi akımlardan oluşmaktadır.⁴⁸

Üçüncüsü grup ise tevil metodunu benimseyen, âyet ve hadislerdeki ifadeleri hakikât olarak kabul edip, teşbihî kullanımları dil ve mantık kuralları çerçevesinde yorumlayan akımdır. Bu metodu Cehmiyye, Mu’tezile, Şia, Eşariyye, Mâtürîdiyye ve Meşşâiyye kullanmıştır.⁴⁹

Allah’ın sıfatları konusunda gelen nasları yorumlama farklılığının neticesinde; Mutezile, Cehmiyye ve bazı Meşşâî filozoflar, sıfatların hakikatını ve ezelf olduklarını inkâr etmiş, Râfiziler, Kerrâmîler, Mücessime, Müşebbihe Allah’ın sıfatlarını ‘mahluk’ yaratılmış olarak görmüş, Sıfâtiyye ve Ehl-i Sünnet ise genel olarak, sıfatları ezelf ve hakikî olarak kabul etmişlerdir.⁵⁰

Ru’yetullah tabiri Kur’an’da ve hadislerde geçmemektedir. Allah’ın görülmesinin hadislerde ‘Ru’yetu’r- Rabb’ şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz.

Allah’ın görülmesi meselesi, Hz. Peygamber zamanında sahabelerin ilgi duyduğu, hakikatini öğrenmek istedikleri bir konu olmuştur. Ashabtan bazıları Hz. Peygamber’e, ‘Allah’ı miraç gecesini gördün mü?’ diye sormuş, O da ‘O bir nurdur, nasıl göreyim?’, ‘Sadece bir nur gördüm’ şeklinde cevaplar vermiştir.⁵¹ Ashab, bazen de meselenin aslını öğrenmek için, sahabenin önde gelenlerine bu konuda sorular sormuşlardır. Hz. Aişe’nin öğrencilerinden olan Mesruk, Hz. Peygamber’in miraçta Rabb’ini görüp görmediğini sorduğunda mü’minlerin annesi, "Söylediğin bu sözden dolayı tüylerim diken diken oldu." Demiş ve peşinden şu sözü ilave etmiştir: "Her kim şu üç şeyi söylese yalan söylemiştir. Kim Muhammed (as) Rabb’ini gördü derse yalan söylemiştir." Sonra da "Gözler O’nu görmez, O gözleri görür; o latifdir her şeyi haber alandır." (En’âm 6/103) âyetini okumuştur.⁵² Hz. Aişe, Peygamber’imizin

⁴⁸ Şehristâni, Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, *el-Milel ve’n-Nihal*, Tah. M. Fehmi Muhammed, (Beyrut.1990): 119-120.

⁴⁹ Çelebi, “Sıfat”, 37 : 102.

⁵⁰ Celal Büyük, “Ebu Hanife’nin İlahi Sıfatlar Problemine Yaklaşımı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11 / 56 (Nisan 2018):938.

⁵¹ Müslim, *İmân*, 291-292.

⁵² Buhârî, *Tevhîd*, 4.

miraçta Allah'ı görmeyip iki defa Cebrail'i kendi suretinde gördüğünü ifade etmiştir. Bununla birlikte Hz. Aişe'nin bu görüşüne itiraz eden sahabiler de vardır. Onlardan biri olan Abdullah b. Abbas, "Hz. Peygamberin mi'raçta Rabb'ini gözleriyle gördüğünü" söylemiştir.⁵³ Ashab arasında Hz. Peygamber'in miraç gecesinde Rabb'imizi görmesi konusunda üç anlayışın olduğu ortaya çıkmaktadır. Bazıları Peygamber'imizin Rabb'imizi gözleriyle iki defa gördüğünü, bazıları gözleriyle görmeyip kalbiyle gördüğünü, bazıları da Rabb'imizi görmeyip Cebrail'i iki defa gördüğünü ifade etmektedirler.

'Hazreti Aişe'nin Hadis Tenkidciliği' adlı makalesinde Mehmed S. Hatiboğlu bu konuyu şöyle özetlemektedir:

"Bu mesele müteâkib asırlarda da ilahiyatçı çevreleri meşgul etmeye devam edecektir. Müsbet görüşü paylaşan büyük muhaddislerden İbn Huzeyme (223-311), "Sahih"inde, Hz. Aişe'yi şu şekilde zayıflatmak istemektedir: "Hz. Aişe'nin nefyi, bir ilme (hadise) dayanıyor değildir. Aişe, Hz. Peygamberden, Rabb'ini görmediğine dair birşey nakletmemektedir. Kendisi bu hükme, sadece ayeti te'vil ederek varmıştır". Keza Nevevi de (631-676), İbn Huzeyme'ye ittihafen şu görüşte bulunuyor: "Aişe, rü'yetin vukuunu merfu bir hadisle nefyetmemiştir. Şayed böyle bir hadis olsaydı zikrederdi. Ancak ayetten istinbatına dayanmaktadır. Kendisine başka sahabiler muhaliftir. Bir sahabi bir kavilde bulunur. Ötekiler ona muhalif kalırsa, bu kavil bir hüccet sayılmaz. Ayetteki "idrak" kelimesinden murad, ihata demektir. Bu da rü'yete mani değildir". Bu görüşleri nakleden İbn Hacer (773-852), her iki büyük muhaddisin düştüğü gaflete parmak basmakta ve onların yok dediği hadisin Muslim'de mevcut olduğunu, bilhassa Muslim'i şârihi Nevevi'ye, kibar bir şekilde hatırlatmaktadır".⁵⁴

Hz. Aişe ve İbn Abbas'a isnad edilen Rivâyetlerde bahsi geçen ve ashab arasında da merak konusu olan ru'yet, Hicri II. / Miladî 8. yüzyılın ilk yarısında, Cehm b. Safvân'ın, Sümenîlerle yaptığı bir tartışmada, Allah'ın insanların duyularıyla algılanamayacağı, insandaki ruhun var olduğu halde görülmesinin mümkün olmadığı gibi Allah'ın da görülemeyeceği ile ilgili iddialarıyla İslam akidesi tartışmalarının kapsamına giren konulardan biri haline gelmiştir.⁵⁵

İlâhi sıfatları tenzih ilkesi çerçevesinde yorumlayan Mu'tezile; cisimlerin görülebileceğini, Allah'ın cisim olmadığı için görülemeyeceğini savunmaktadır. Mu'tezilî kelimcilerden bazıları ise, Allah'ı baş gözü ile görmenin mümkün

⁵³ Müslim, *İmân*, 285.

⁵⁴ Mehmed S. Hatiboğlu, *Hazreti Aişe'nin Hadis Tenkidciliği*, *AÜİFD*, (Ankara 1973)9:70-71.

⁵⁵ el-Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Tahkik: Ahmed b. Hüseyin b. Ebî Hâşim, *Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî*, (Beyrut 2012): 170.

olmayacağını, ru'yetin Allah'ı kalben bilmek anlamına geldiğini ve bu manada Allah'ın kalp gözüyle görülebileceğini savunmaktadırlar.⁵⁶

Mu'tezile ile beraber Cehmiyye, Haricîler, Mürcie'nin çoğunluğu, Neccariyye, Zeydiyye, Kerrâmiye ve filozofların bazıları Allah'ın görülmesini akıl açısından kabul etmeyerek inkâr etmişlerdir. Hubbiyye, Kerramiyye ve Mücessime ise Allah'ın cisim olduğunu ve görüleceğini savunmaktadır.⁵⁷

Süfilere göre, baş veya kalp gözüyle dünyada ru'yet mümkün değildir. En büyük ni'met olan ru'yetullah fânî ve geçici olan bu dünyada olmayacak, ahirette cennet ehli, keyfiyetsiz bir şekilde Allah'ı görecektir.⁵⁸

Ehl-i sünnet ekolüne mensup âlimler, Allah'ın görülmesinin mümkün olduğunu, ayın ondördüncü gecesini bulutsuz bir gecede dolunayın zahmetsizce görüldüğü gibi, Allah'ın da ahirette herhangi bir keyfiyet, cihet ve sınırlama olmaksızın gözle görüleceğini, mü'minlerin Allah'ı görmelerinin aklen caiz/mümkün, naklen de vacip olduğunu, ru'yetullahın sadece mü'minlere has olup kâfirlerin bundan mahrum kalacaklarını belirtmektedirler.⁵⁹

⁵⁶ el-Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 176.

⁵⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I: 238; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*:124.

⁵⁸ Ferzende İdiz, *Süfilere Göre Rü'yetullah Meselesi*: 2472.

⁵⁹ Eş'arî, *Makâlât*, I: 346; Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, I :508; Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*: 123-137.

BİRİNCİ BÖLÜM

HADİSLERİN TAHRİCİ

1. Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadisler

Herhangi bir kaynakta, Hz. Peygamber'e ya da O'ndan sonraki iki nesle isnad edilen rivâyetlerin hadis kaynaklardaki yerlerini göstermek, bu Rivâyetlerin, sened ve metin açısından sıhhat durumunu ortaya koymak işlemine tahriç denilmektedir.⁶⁰

Bu çalışmamızda, Allah'ın görülmesiyle ilgili hadislerin tespiti iki başlık altında ele alınacaktır. Birinci kısımda, 'Kıyamet gününde Allah'ın görülmesi ile ilgili hadisler' incelenecektir. İkinci başlık olarak ise 'Cennet'te Allah'ın görülmesi ile ilgili hadisler' tespit edilecektir. Hadis müelliflerinden, ru'yetullah ile ilgili rivâyetleri eserlerine alanlar tespit edilecek, sened ve metin farklılığı sebebiyle mükerreren rivâyet edilen hadisler de farklılıkları ortaya konularak ayrı bir başlık altında değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Kuşkusuz ki, bu çalışma Rasûlullah'tan bu konuda varid olan bütün hadisleri içermeye iddiasını taşımamaktadır. Kütübü's-Sitte esas olmak üzere, bu konuda gelen hadisler, Allah'ın görülmesi meselesine açıklık getirmek üzere tespit edilip değerlendirilmesinin yapılmasına çalışılacaktır.

1.1. Kıyamet Gününde Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadisler

Kıyamet gününde Allah'ın görülmesi ile ilgili hadisler sahabeden Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve Cerîr b. Abdillâh'tan gelmektedir. Ebû Hüreyre'den gelen rivâyetler, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde, Müslim'in *es-Sahîh*'inde, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde, Tirmizî'nin *Sünen*'inde ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde geçmektedir.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde üç yerde üç farklı senedle geçen rivâyetin sened ve metni şu şekildedir.

⁶⁰ Mehmet Görmez, "Tahriç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 39: 419.

1.1.1. Birinci Rivâyet

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَبِّبِ، وَعَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ اللَّيْثِيُّ، أَنَّ أَبَاهُ هُرَيْرَةَ، أَخْبَرَهُمَا: أَنَّ النَّاسَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: «هَلْ تُمَارُونَ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَهَلْ تُمَارُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ» قَالُوا: لَا، قَالَ: «فَلَا تَكُنَّ تَرَوْنَهُ كَذَلِكَ، يُخَشِّرُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَقُولُ: مَنْ كَانَ يَعْبُدُ شَيْئًا فَلْيَتَّبِعْ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَتَّبِعُ الشَّمْسَ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَتَّبِعُ الْقَمَرَ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَتَّبِعُ الطَّلَوَاعِيَّتِ، وَتَبَقَى هَذِهِ الْأُمَّةُ فِيهَا مُتَأَفِّفُوهَا، فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فَيَقُولُ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ هَذَا مَكَائِنًا حَتَّى يَأْتِيَنَا رَبُّنَا، فَإِذَا جَاءَ رَبُّنَا عَرَفْنَا، فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فَيَقُولُ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ: أَنْتَ رَبُّنَا، فَيَدْعُوهُمْ فَيُضْرَبُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرَانِي جَهَنَّمَ، فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يَجُوزُ مِنَ الرَّسُولِ بِأَمْنِهِ، وَلَا يَتَكَلَّمُ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ إِلَّا الرَّسُولُ، وَكَلَامُ الرَّسُولِ يَوْمَئِذٍ: اللَّهُمَّ سَلِّمْ وَسَلِّمْ، وَفِي جَهَنَّمَ كَلَالِيْبُ [ص:161] مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، هَلْ رَأَيْتُمْ شَوْكَ السَّعْدَانِ؟» قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: «فَلَيْسَ بِمِثْلِ شَوْكِ السَّعْدَانِ غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَعْلَمُ قَدْرَ عِظَمِهَا إِلَّا اللَّهُ، تَخَطَّفَ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ، فَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْبِقُ بِعَمَلِهِ، وَمِنْهُمْ مَنْ يُجْرَدُ لَمْ يَنْجُو، حَتَّى إِذَا أَرَادَ اللَّهُ رَحْمَةً مِنْ أَرَادَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، أَمَرَ اللَّهُ الْمَلَائِكَةَ: أَنْ يُخْرِجُوا مَنْ كَانَ يَتَّبِعُ اللَّهَ، فَيُخْرِجُونَهُمْ وَيَعْرِفُونَهُمْ بِأَثَارِ السُّجُودِ، وَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ أَثَرَ السُّجُودِ، فَيُخْرِجُونَ مِنَ النَّارِ، فَكُلُّ ابْنِ آدَمَ تَأْكُلُهُ النَّارُ إِلَّا أَثَرَ السُّجُودِ، فَيُخْرِجُونَ مِنَ النَّارِ، قَدْ امْتَحَشُوا فَيُصَبُّ عَلَيْهِمْ مَاءُ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحَبَّةُ فِي حِمْلِ السَّيْلِ، ثُمَّ يَفْرُغُ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ الْعِبَادِ وَيَبْقَى رَجُلٌ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَهُوَ أَحْرُ أَهْلِ النَّارِ دُخُولًا الْجَنَّةَ مُقْبِلٌ يُوَجِّهُهُ قِبَلَ النَّارِ، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ اصْرِفْ وَجْهِي عَنِ النَّارِ، قَدْ قَسَبَنِي رِيحُهَا وَأَحْرَقَنِي دُكَاؤُهَا، فَيَقُولُ: هَلْ عَسَيْتَ إِنْ فَعَلْتُ ذَلِكَ بِكَ أَنْ تَسْأَلَ غَيْرَ ذَلِكَ؟ فَيَقُولُ: لَا وَعِزَّتِكَ، فَيُعْطِي اللَّهُ مَا يَشَاءُ مِنْ عَهْدٍ وَمِيثَاقٍ، فَيَصْرِفُ اللَّهُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ، فَإِذَا أَقْبَلَ بِهِ عَلَى الْجَنَّةِ، رَأَى بِهَجَّتِهَا سَكَتَ مَا يَشَاءُ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ، ثُمَّ قَالَ: يَا رَبِّ قَدِّمْنِي عِنْدَ بَابِ الْجَنَّةِ، فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: أَلَيْسَ قَدْ أُعْطِيتَ الْعُهُودَ وَالْمِيثَاقَ، أَنْ لَا تَسْأَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنْتَ سَأَلْتَ؟ فَيَقُولُ: يَا رَبِّ لَا أَكُونُ أَشَقَى خَلْقِكَ، فَيَقُولُ: فَمَا عَسَيْتَ إِنْ أُعْطِيتَ ذَلِكَ أَنْ لَا تَسْأَلَ غَيْرَهُ؟ فَيَقُولُ: لَا وَعِزَّتِكَ، لَا أَسْأَلُ غَيْرَ ذَلِكَ، فَيُعْطِي رَبُّهُ مَا يَشَاءُ مِنْ عَهْدٍ وَمِيثَاقٍ، فَيُقَدِّمُهُ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ، فَإِذَا بَلَغَ بَابَهَا، فَرَأَى زَهْرَتَهَا، وَمَا فِيهَا مِنَ النَّضْرَةِ وَالسُّرُورِ، فَيَسْكُتُ مَا يَشَاءُ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ أَذِلِّي الْجَنَّةَ، فَيَقُولُ اللَّهُ: وَيَحْكُ يَا ابْنَ آدَمَ، مَا أَغْدَرَكَ، أَلَيْسَ قَدْ أُعْطِيتَ الْعُهُودَ وَالْمِيثَاقَ، أَنْ لَا تَسْأَلَ غَيْرَ الَّذِي أُعْطِيتَ؟ فَيَقُولُ: يَا رَبِّ لَا تُجْعَلِي أَشَقَى خَلْقِكَ، فَيُضْحِكُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْهُ، ثُمَّ يَأْذُنُ لَهُ فِي دُخُولِ الْجَنَّةِ، فَيَقُولُ: تَمَّ، فَيَتَمَتَّى حَتَّى إِذَا انْقَطَعَ أَمْنِيَّتُهُ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: مِنْ كَذَا وَكَذَا، أَقْبَلَ يُدَكِّرُهُ رَبُّهُ، حَتَّى إِذَا انْتَهَتْ بِهِ الْأَمَانِيُّ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: لَكَ ذَلِكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ، قَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ لِأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «قَالَ اللَّهُ: لَكَ ذَلِكَ وَعَشْرَةٌ أَمْثَالِهِ»، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: لَمْ أَحْفَظْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا قَوْلَهُ: «لَكَ ذَلِكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ» قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: إِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ: «لَكَ ذَلِكَ وَعَشْرَةٌ أَمْثَالِهِ»

Ebu'l-Yeman – Şuayb – İbn Şihâb ez-Zuhrî – Said b. Müseyyib ve Atâ' b.

Yezid, Ebû Hüreyre'den haber verip şöyle demiştir;

Bazı insanlar:

‘Ey Allahın Rasûlü! Rabbimizi Kıyamet gününde görebilecek miyiz?’ dediler. Hz. Peygamber de:

‘Ayın on dördüncü gecesi önünde bulut yokken ayı görmek için birbirinize zarar ve sıkışıklık verir misiniz?’ diye sordu. Ashab:

‘Hayır, ey Allah’ın Resûlü’, deyince, Rasûlullah (a.s) tekraren:

‘Önünde hiç bulut yokken güneşi görmek için birbirinize zarar ve sıkışıklık verir misiniz?’ diye sordu. Sahâbîler:

‘Hayır, ey Allah’ın Rasûlü’, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s) :

‘İşte böyle sizler de O’nu, kıyamet gününde göreceksiniz. Allah (cc) insanları toplayacak ve: ‘Kim neye tapıyordu ise onun peşine düşsün!’ buyuracak. Bunun üzerine güneşe tapmakta olan güneşin, aya tapmakta olan ayın, tâğûtlara tapmakta olanlar da tâğutların peşine düşer. Bu ümmet ise, içinde münafıklar olduğu halde yerinde kalır. Allah onlara gelip: ‘Ben sizin Rabb'inizim!’ buyuracak. Onlar; ‘Senden Allah’a sığınırız, bizim yanımıza Rabbimiz gelinceye kadar burada bekleyeceğiz. O gelince biz O’nu tanırız! Diyeceklerdir. Allah (cc) bu sefer onlara tanıdıkları surette gelip: ‘Sizin Rabbiniz benim!’ buyuracak. Onlar da: ‘Sen bizim Rabb'imizsin!’ diyecek ve O’na tabi olacaklardır. Sonra cehennemün üzerine köprü kurulur’. Hz. Peygamber buyurmuştur ki:

‘O köprüden ümmetini ilk geçirecek kişi ben olacağım. O gün, peygamberlerin duaları ‘ey Allah, selâmet ver, selâmet ver!’ şeklindedir. Sırat Köprüsü’nün üzerinde çengeller vardır, bunlar sa’dân dikenlerine benzer. Siz hiç sa’dân dikenlerini gördünüz mü?’ Ashab:

‘Evet! Gördük ey Allah’ın Rasûlü’ dediler. Hz. Peygamber dedi ki:

‘Bu çengeller sa’dan dikenlerine benzer. Fakat büyüklüklerini sadece Allah (cc) bilir. Bu çengeller, insanları yaptıkları sebebiyle yakalayiverirler. Bazıları kötü amelleri yüzünden helak olur. Bazıları ise, hardal gibi ezik ezik olduktan sonra kurtuluşa erer. Sonunda rahmetinin gereği Allah (cc), cehennemliklerden istediklerini oradan çıkarmayı arzu ettiğinde meleklerine;

‘Allah’a kulluk etmiş olanlar oradan çıkarın!’ diye emreder. Bunları hemen çıkarırlar, yüzlerindeki secde izinden onları tanırlar. Allah (cc) cehenneme secde izini yemeyi yasaklamıştır. Ateşten kavrulup kapkara olmuş vaziyette çıkarlar ve üzerlerine hayat suyu dökülür. Sel yatağında biten bir ot gibi biterler. Allah (cc) kulları hakkında hükmünü verir de, cennet ile cehennemin arasında bir adam kalır. O, yüzü ateşe dönük olup, cehennem ehlinde cennete girecek olan son kişidir.

‘Ey Rabbim! Yüzümü ateşten başka tarafa çevir! Kokusu beni zehirliyor, alevi beni yakıyor!’ der. Allah (cc):

‘İsteddiğini sana verirsem, benden başka şey isteyerek bana isyan edecek misin?’ diyecektir. O da:

‘İzzetin üzerine yemin olsun ki, Sen’den başka bir şey istemeyeceğim’ diyecektir. Allah’a söz ve misak verecektir. Bunun üzerine Allah (cc), onun yüzünü ateşten başka tarafa doğru çevirecektir. Onu cennet tarafına çevirince, cennetin aydınlığını görecektir Allah’ın dilediği kadar zaman susacaktır. Sonra:

‘Ey Rabbim, beni cennetin kapısına doğru yaklaştır!’ diyecektir. Allah (cc), ona:

‘Sen, benden istediğin o şeyden başka bir şey istemeyeceğine dair bana ahidler ve söz vermemiş miydin?’ diyecek. O da:

‘Ey Rabbim! Mahlûkatının en bedbahtı ben olmayayım’ diyecek. Allah (cc), ona:

‘İsteddiğini sana verirsem, benden başka şey isteyerek bana isyan edecek misin?’ diyecektir. O da:

‘İzzetin üzerine yemin olsun ki, Sen’den başka bir şey istemeyeceğim’ diyecektir. Rabbinin dilediği sözler ve misaklar verecektir. Bunun üzerine Allah (cc), onu cennetin kapısına doğru yaklaştıracaktır. O kişi cennetin kapısına doğru varınca, oradaki güzellikleri, sevinci, huzuru görünce, Allah’ın dilediği kadar zaman susacaktır. Sonra:

‘Ey Rabbim! Beni cennete girdir!’ diyecektir. Allah da ona:

‘Sana yazıklar olsun Ademoğlu! Sen ne sözünde durmaz bir kimsesin!’

‘Sen, benden istediğin o şeyden başka bir şey istemeyeceğine dair bana ahidler ve söz vermemiş miydin?’ diyecek. O da:

‘Ey Rabbim! Beni mahlûkatının en bedbahtı yapma!’ diyecek. Sonra Allah (cc) ona gülecek, cennete girmesine izin verecektir. Ona:

‘Temenni et!’ denilecek, o da temennilerde bulunacaktır. Sonunda bütün temennileri kesilince, Allah (cc) :

‘Şundan, şundan da temenni et!’ diyecek, o da temennilerde bulunacaktır. Sonunda bütün istekleri kesilince Allah (cc) ona:

‘Bunların hepsi, bir o kadar dahası daha senindir!’ buyuracaktır.

Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre’ye:

‘Hz. Peygamber, bunların hepsi ve daha on katı senindir! dedi’ diye söylemiştir. Bunun üzerine Ebû Hüreyre:

‘Ben Rasûlullah’ın, bunların hepsi ve bir o kadar dahası daha senindir!’ diye buyurduğunu belledim’ dedi. Ebû Saîd el-Hudrî de:

‘Ben de Rasûlullah’tan, bunların hepsi ve daha on katı senindir!’ dediğini işittim dedi.⁶¹

Bu rivâyet Kitabur-Rikâk’da 52. bab olan ‘*Sirat, Cehennem Köprüsüdür*’ babında 6573. sırada yer alan hadistir. Ayrıca bu rivâyet aynı senetle sadece hadisin metninin sonunda Ebû Said’den

قال أبو سعيد: إني سمعته يقول: «ذلك لك وعشرة أمثاله

ziyadesiyle Kitâbu’l-Ezan’da 129. bab olan *Secdelerin Fazileti Babı*’nda da geçmektedir.

Bu Rivâyet, aynı metinle aşağıdaki isnadla Ma’mer b. Raşid’in (ö.153/770) el-Câmi’ adlı eserinde de geçmektedir.

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّاسُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ؟» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَأَنْتُمْ تَرَوْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ

⁶¹ Buhârî, “Ezan”, 129; “Rikak”, 52.

Abbdürrezzâk – Ma'mer – Zührî – Atâ b. Yezid isnadıyla Ebû Hüreyre'den rivâyet edilmiştir:

Bazı insanlar:

'Ey Allahın Rasûlü! Rabbimizi Kıyamet gününde görebilecek miyiz?' dediler. Hz. Peygamber de:

'Önünde hiç bulut yokken güneşi görmek için birbirinize zarar ve sıkışıklık verir misiniz?' diye sordu. Sahâbîler:

'Hayır!, ey Allah'ın Rasûlü', dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.) :

'İşte böyle sizler de O'nu, kıyamet gününde göreceksiniz.'⁶²

1.1.2. İkinci Rivâyet

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي سَعِيدٌ، وَعَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، أَخْبَرَهُمَا: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ح وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ أَنَسٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ: «هَلْ تُضَاوُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «هَلْ تُضَاوُونَ فِي الْعَمْرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ»

1. Ebu'l Yeman – Şuayb – İbn Şihâb ez-Zührî – Saîd İbnu'l- Müseyyib ve Ata' b. Yezid,
2. Mahmud – Abdurrezzak – Ma'mer – İbn Şihâb ez-Zührî - Ata' b. Yezid el-Leysi;

Burada bulunan iki senedde de Ebû Hüreyre'den şöyle rivâyet edilmiştir:

İnsanlar:

'Ey Allahın Rasûlü! Rabbimizi Kıyamet gününde görebilecek miyiz?' dediler. Hz. Peygamber de:

'Önünde hiç bulut yokken güneşi görmek için birbirinize zarar ve sıkışıklık verir misiniz?' diye sordu. Sahâbîler:

'Hayır! Ey Allah'ın Resûlü', deyince Rasûlullah (a.s.):

⁶² Ma'mer b. Ebi Amr Raşid el-Ezdî, *el-Cami'*, el-Melsü'l-İlmiyyi, (Beyrut 1983),11: 407.

‘İşte ,sizler de O’nu, kıyamet gününde böyle göreceksiniz.’

‘Şüphesiz sizler de O’nu kıyamet gününde böyle göreceksiniz’ .⁶³ buyurdu.

Bu rivâyet Ebu’l-Yaman tarikiyle hem Kitabı’r-Rikâk’da 52. bab olan ‘*Sirat, Cehennem Köprüsüdür*’ babında 6573. sırada, hem de Kitabı’l-Ezân’da ‘*Secdelerin Fazileti*’ babında 6573 ve 6574. sıradaki hadis olarak ve Mahmud tarikiyle ise sadece Kitabı’r-Rikâk’da ‘*Sirat, Cehennem Köprüsüdür*’ babında 6573. sıradaki hadis olarak Buhârî’de geçmektedir. Ebu Hüreyre’den gelen ilk rivâyetle aynı manada ve birkaç kelime farklılığıyla gelen ikinci rivâyetin tam metninin -uzun olur endişesiyle- sadece baş tarafını zikretmekle yetindik.

1.1.3. Üçüncü Rivâyet

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ النَّاسَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؟»، قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَهَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ، لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ؟»، قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ كَذَلِكَ»، يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَقُولُ: مَنْ كَانَ يَعْبُدُ شَيْئًا فَلْيَتَّبِعْهُ، فَيَتَّبِعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الشَّمْسَ الشَّمْسَ، وَيَتَّبِعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الْقَمَرَ الْقَمَرَ، وَيَتَّبِعُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الطَّوَاغِيتِ الطَّوَاغِيتِ، وَتَبَقَى هَذِهِ الْأُمَّةُ فِيهَا شَافِعُوهَا أَوْ مُنَافِعُوهَا - شَكَ إِبْرَاهِيمُ -، فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فَيَقُولُ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ: هَذَا مَكَانُنَا حَتَّى يَأْتِيَنَا رَبُّنَا، فَإِذَا جَاءَنَا رَبُّنَا عَرَفْنَا، فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ فِي صُورَتِهِ الَّتِي يَعْرِفُونَ، فَيَقُولُ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ: أَنْتَ رَبُّنَا فَيَتَّبِعُونَهُ، وَيُضْرَبُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرِي جَهَنَّمَ، فَأَكُونُ أَنَا وَأُمَّتِي أَوَّلَ مَنْ يُجْرِيهَا، وَلَا يَتَكَلَّمُ يَوْمَئِذٍ إِلَّا الرُّسُلُ، وَدَعْوَى الرُّسُلِ يَوْمَئِذٍ: اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ، وَفِي جَهَنَّمَ كَلَابِيبٌ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، هَلْ رَأَيْتُمُ السَّعْدَانَ؟، قَالُوا: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَإِنَّهَا مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ، غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَعْلَمُ مَا قَدَّرَ عَظَمَتَهَا إِلَّا اللَّهُ، تَخَطَّفُ النَّاسَ بِأَعْمَالِهِمْ، فَمِنْهُمْ الْمَوْتِيُّ بَقِيَ بِعَمَلِهِ - أَوِ الْمَوْتِيُّ بِعَمَلِهِ -، وَمِنْهُمْ الْمَخْرُودُ، أَوِ الْمَجَازِيُّ، أَوْ نُحُوهُ، ثُمَّ يَنْجَلِي، حَتَّى إِذَا فَرَعَ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ الْعِبَادِ، وَأَرَادَ أَنْ يُجْرِحَ بِرَحْمَتِهِ مَنْ أَرَادَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، أَمَرَ الْمَلَائِكَةَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ، مَنْ كَانَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا، مِمَّنْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَرْحَمَهُ، مِمَّنْ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَيَعْرِفُونَهُمْ فِي النَّارِ بِأَنَّ السُّجُودَ، تَأْكُلُ النَّارُ ابْنَ آدَمَ إِلَّا أَنْتَ السُّجُودَ، حَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ أَنْتَ السُّجُودَ، فَيَخْرُجُونَ مِنَ النَّارِ، قَدْ امْتَحَشُوا، فَيَصْبُ عَلَيْهِمْ مَاءُ الْحَيَاةِ، فَيُثْبِتُونَ تَحْتَهُ كَمَا تَثْبُتُ الْحَيَّةُ فِي حِمْلِ السَّيْلِ، ثُمَّ يَفْرُغُ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ الْعِبَادِ، وَيَبْقَى رَجُلٌ مِنْهُمْ مُقْبِلٌ بِوَجْهِهِ عَلَى النَّارِ، هُوَ آخِرُ أَهْلِ النَّارِ دُخُولًا الْجَنَّةَ، فَيَقُولُ: أَيُّ رَبِّ اصْرِفْ وَجْهِي عَنِ النَّارِ، فَإِنَّهُ قَدْ فَشِنِي بِرِجْلِهَا، وَأَحْرَقَنِي ذَكَوَاهَا، فَيَدْعُو اللَّهَ بِمَا شَاءَ أَنْ يَدْعُوهُ، ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ: هَلْ عَسَيْتَ إِنْ أَعْطَيْتُكَ ذَلِكَ أَنْ تَسْأَلَنِي غَيْرَهُ؟ [ص:129]، فَيَقُولُ: لَا، وَعَرَّتْكَ لَا أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ، وَيُعْطِي رَبَّهُ مِنْ غُهْوٍ وَمَوَاقِيقَ مَا

⁶³ Buhârî, “Rikak”, 52; İbn Mende, “İman”, 2:787.

شَاءَ، فَيَصْرِفُ اللَّهُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ، فَإِذَا أَقْبَلَ عَلَى الْجَنَّةِ وَرَأَاهَا سَكَتَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ، ثُمَّ يَقُولُ: أَيُّ رَبِّ، قَدَّمَنِي إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ، فَيَقُولُ اللَّهُ لَهُ: أَلَسْتَ قَدْ أُعْطِيتَ عُهُودَكَ وَمَوَائِقَكَ أَنْ لَا تَسْأَلَنِي غَيْرَ الَّذِي أُعْطِيتَ أَبَدًا؟ وَبِئْسَ مَا أَعْدَرْتُكَ، فَيَقُولُ: أَيُّ رَبِّ، وَيَدْعُو اللَّهَ، حَتَّى يَقُولَ: هَلْ عَسَيْتَ إِنْ أُعْطِيتَ ذَلِكَ أَنْ تَسْأَلَ غَيْرَهُ؟ فَيَقُولُ: لَا وَعِزَّتِكَ، لَا أَسْأَلُكَ غَيْرَهُ، وَيُعْطِي مَا شَاءَ مِنْ عُهُودٍ وَمَوَائِقٍ، فَيَقْدُمُهُ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ، فَإِذَا قَامَ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ، انْفَهَتْ لَهُ الْجَنَّةُ، فَرَأَى مَا فِيهَا مِنَ الْحَبِيزَةِ وَالسُّرُورِ، فَيَسْكُتُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ، ثُمَّ يَقُولُ: أَيُّ رَبِّ، أَدْخَلَنِي الْجَنَّةَ، فَيَقُولُ اللَّهُ: أَلَسْتَ قَدْ أُعْطِيتَ عُهُودَكَ وَمَوَائِقَكَ أَنْ لَا تَسْأَلَ غَيْرَ مَا أُعْطِيتَ؟ فَيَقُولُ: وَبِئْسَ مَا أَعْدَرْتُكَ، فَيَقُولُ: أَيُّ رَبِّ، لَا أَكُونَنَّ أَشَقَى خَلْقِكَ فَلَا يَزَالُ يَدْعُو حَتَّى يَضْحَكَ اللَّهُ مِنْهُ، فَإِذَا ضَحِكَ مِنْهُ، قَالَ لَهُ: ادْخُلِ الْجَنَّةَ، فَإِذَا دَخَلَهَا قَالَ اللَّهُ لَهُ: تَمَنَّهُ، فَسَأَلَ رَبَّهُ وَمَتَّى، حَتَّى إِنَّ اللَّهَ لَيَدْكُرُهُ، يَقُولُ كَذَا وَكَذَا، حَتَّى انْقَطَعَتْ بِهِ الْأُمَانِيُّ، قَالَ: اللَّهُ ذَلِكَ لَكَ، وَمِثْلُهُ مَعَهُ،

قَالَ عَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ، وَأَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ، مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ لَا يُرَدُّ عَلَيْهِ مِنْ حَدِيثِهِ شَيْئًا حَتَّى إِذَا حَدَّثَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَالَ: «ذَلِكَ لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ»، قَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ: «وَعَشْرَةٌ أَمْثَالِهِ مَعَهُ»، يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ مَا حَفِظْتُ إِلَّا قَوْلَهُ: «ذَلِكَ لَكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ»، قَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ أَشْهَدُ أَنِّي حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْلَهُ: «ذَلِكَ لَكَ وَعَشْرَةٌ أَمْثَالِهِ» قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَذَلِكَ: الرَّجُلُ آخِرُ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا الْجَنَّةَ

Abdulazîz b. Abdullah – İbrahim b. Sa'd – İbn Şihâb – Ata' b. Yezid el-Leysi isnadıyla rivâyet edildiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir:

Birtakım insanlar:

‘Ey Allahın Rasûlü! Rabbimizi Kıyamet gününde görebilecek miyiz?’ dediler. Hz. Peygamber de:

‘Aynı on dördüncü gecesi ayı görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ diye sordu. Ashab:

‘Hayır, ey Allah’ın Rasûlü’, deyince, Rasûlullah (a.s) tekraren:

‘Önünde hiç bulut yokken güneşi görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ diye sordu. Sahâbîler:

‘Hayır, ey Allah’ın Rasûlü’, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s) :

‘İşte böyle sizler de O’nu, bu şekilde göreceksiniz. Allah (cc) insanları kıyamet gününde toplayacak ve: ‘Kim neye tapıyordu ise onun peşine düşsün!’ buyuracak. Bunun üzerine güneşe tapmaktalar olan güneşin, aya tapmakta olanlar ayın, tâğûtlara tapmakta olanlar da tâğutların peşine düşer. Bu ümmet ise, içinde

şefaathçileri yahut münafıkları- râvi İbrahim bu iki kelimedede şüpheyeye düştü- olduğu halde yerinde kalır. Allah onlara gelip: ‘Ben sizin Rabb’inizim!’ buyuracak. Onlar; ‘Rabbimiz bizim yanımıza gelinceye kadar bizim yerimiz burası, O gelince biz O’nu tanırız!’ diyeceklerdir. Allah (cc) bu sefer onlara tanıdıkları surette gelip: ‘Sizin Rabbiniz benim!’ buyuracak. Onlar da: ‘Sen bizim Rabb’imizsin!’ diyecek ve O’na tabi olacaklardır. Sonra cehennemın üzerine köprü kurulur.’ Hz. Peygamber buyurmuştur ki:

‘O köprüden ümmetini ilk geçirecek kişi ben olacağım. O gün peygamberlerden başkası konuşmaz, peygamberlerin duaları ‘ey Allah, selâmet ver, selâmet ver!’ şeklindedir. Cehennemde çengeller vardır, bunlar sa’dân dikenlerine benzer. Siz hiç sa’dân dikenlerini gördünüz mü?’ Ashab:

‘Evet! Gördük ey Allah’ın Rasûlü’ dediler. Hz. Peygamber dedi ki:

‘Bu çengeller sa’dan dikenlerine benzer. Fakat büyüklüklerini sadece Allah (cc) bilir. Bu çengeller, insanları yaptıkları sebebiyle yakalayiverirler. Bazıları kötü amelleri yüzünden helak olur, kötü ameliyle kalır. Bazıları ise, hardal gibi ezik ezik olduktan sonra yada cezasını gördükten sonra veya benzer bir halde kurtuluşa erer.’ Sonra Allah (cc) tecelli edecektir. Allah (cc) kulları hakkında hükmünü gerçekleştirince, rahmetinin gereği Allah (cc), cehennemliklerden istediklerini oradan çıkarmayı arzu ettiğinde meleklerine;

‘Allah’a hiçbir şeyi ortak edinmemişleri, ‘Lâ ilâhe illallah’ diye şahadet etmiş olanları çıkarsınlar’ diye emreder. Melekler onları yüzlerindeki secde izinden tanırılar. Ateş, Ademoğlunun secde izinden başka her yerini yer. Allah (cc) cehenneme secde izini yemeyi yasaklamıştır. Ateşten kavrulup kapkara olmuş vaziyette çıkarlar ve üzerlerine hayat suyu dökülür. Sel yatağında biten bir ot gibi biterler. Allah (cc) kulları hakkında hükmü ve kazayı bitirir de, cennet ile cehennemın arasında bir adam kalır. O, yüzü ateşe dönük olup, cehennem ehlinden cennete girecek olan son kişidir.

‘Ey Rabbim! Yüzümü ateşten başka tarafa çevir! Kokusu beni zehirliyor, alevi beni yakıyor!’ der. O kişi, Allah’a O’nun dilemesi kadar dua ve niyaz edecek. Sonra Allah (cc):

‘İsteddiğini sana verirsem, benden başka şey isteyerek bana isyan edecek misin?’ diyecektir. O da:

‘Hayır! İzzetin üzerine yemin olsun ki, Sen’den başka bir şey istemeyeceğim’ diyecektir. Allah’a Rabbinin dilediği kadar sözler ve misaklar verecektir. Bunun üzerine Allah (cc), onun yüzünü ateşten başka tarafa doğru çevirecektir. Onu cennet tarafına çevirince, cennetin aydınlığını görecek Allah’ın susmasını dilediği zaman kadar susacaktır. Sonra:

‘Ey Rabbim, beni cennetin kapısına doğru yaklaştır!’ diyecektir. Allah (cc), ona:

‘Sen, benden istediğin o şeyden başka bir şey istemeyeceğine dair bana ahidler ve sözler vermemiş miydin? Ey Ademoğlu sen ne kadar sözünde durmaz kimsesin’ diyecek. O da:

‘Ey Rabbim! der ve sürekli Allah’a dua eder. Sonunda Allah (cc), ona:

‘İsteddiğini sana verirsem, benden başka şey isteyerek bana isyan edecek misin?’ diyecektir. O da:

‘Hayır! izzetin üzerine yemin olsun ki, Sen’den başka bir şey istemeyeceğim’ diyecektir. Rabbinin dilediği bir çok sözler ve misaklar verecektir. Bunun üzerine Allah (cc), onu cennetin kapısına doğru yaklaştıracaktır. O kişi cennetin kapısına doğru varıp dikildiğinde ve cennet ona doğru açılıp genişlediğinde o oradaki güzellikleri, sevinci, huzuru görünce, Allah’ın dilediği kadar zaman susacaktır. Sonra:

‘Ey Rabbim! Beni cennete girdir!’ diyecektir. Allah da ona:

‘İsteddiğin sana verildiğinde, başka hiçbirşey istemiyeceğine ahidlerini ve mîsâklarını vermemiş miydin?’ der ve:

‘Sana yazıklar olsun Ademoğlu! Sen ne sözünde durmaz bir kimsesin!’ buyurur. O ise:

‘Ey Rabbim! Mahlûkatının en bedbahtı ben olmayayım, diyecek, durmadan sürekli dua ve niyaza devam edecek te sonunda Allah (cc), ona gülecek. Ona gülünce de:

‘Cennete gir!’ diyecektir. O kul cennete girince de Allah da ona:

‘Temenni et!’ diyecek, o da Rabbinden isteyecek ve temennide bulunacaktır. Allah (cc) ona ‘Şunu da iste, bunu da iste!’ diye hatırlatacak, sonunda bütün istekleri kesilince Allah (cc) ona:

‘Bunların hepsi, bir o kadar dahası daha senindir!’ buyuracaktır.

Atâ b. Yezîd şöyle dedi:

Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre bu hadisi rivâyet ederken beraber oturuyorlardı ve Ebû Hüreyre'nin dediklerinden hiç birşeyi değiştirmeye gerek görmüyordu. Ta ki,: ‘Bunların hepsi ve bir o kadar dahası senindir’ sözüne gelince, Ebû Saîd Hudrî, Ebû Hüreyre'ye:

‘Rasûlullah; ‘Allah, bunların hepsi ve daha on misli senindir,’ buyuracaktır demişti, ey Ebû Hüreyre! dedi. Ebû Hüreyre de:

‘Ben şehâdet ederim ki, Rasûlullah'tan ‘Bu ve bunun on misli senindir’ diye ezberledim’ dedi. Ebû Saîd Hudrî de:

‘Ben de şehâdet ederim ki, Rasûlullah'tân, O'nun ‘Bunun hepsi ve on misli de senindir’ buyurduğunu ezberledim,’ dedi. Ebû Hüreyre:

‘İşte bu adam, cennet ehlinin cennete en son girecek olanıdır’, demiştir.⁶⁴

Bu rivâyet Buhârî’de Kitabut-Tevhid’de 24. bab olan, *Allah’ın ‘O Gün Birtakım Yüzler Aydıdır, Rablerine Bakarlar’ Sözü*’ babında 7437. sırada geçmektedir.

1.1.4. Dördüncü Rivâyet

حَدَّثَنِي زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، أَخْبَرَهُ أَنَّ نَاسًا قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، يَوْمَ هَلْ نَرَى رَبَّنَا الْقِيَامَةَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؟» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ؟» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «... فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ، ...»

Zübeyr b. Harb – Yakub b. İbrahim – Babası – Ata b. Yezid el-Leysi –Ebû

⁶⁴ Buhârî, “Tevhid”, 24.

Hüreyre'den haber verip şöyle demiştir;

‘Bazı kişiler, Rasûlullah’a (a.s):

‘Ey Allah'ın rasûlü! Rabbimizi Kıyamet gününde görebilecek miyiz?’ dediler.
Rasûlullah (a.s) da:

Ayın on dördüncü gecesi, önünde bulut yokken ayı görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ diye sordu. Ashab:

‘Hayır, ey Allah'ın rasûlü!’ dediler. Rasûlullah (a.s):

‘Önünde hiçbir engel yokken güneşi görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ buyurdu. Sahâbîler:

‘Hayır’ dediler. Rasûlullah’a (a.s):

‘Sizler de işte böyle, Allah'ı kesinlikle göreceksiniz,’⁶⁵

Bu rivâyet, Müslim’de Kitâbu’l- İman’da 81. bab olan ‘*Ru’yetin yollarını bilme babı*’nda geçmektedir.

1.1.5. Beşinci Rivâyet

سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدَّارِمِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي وَعَطَاءُ بْنُ يَزِيدَ اللَّيْثِيُّ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُمَا، أَنَّ النَّاسَ قَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ وَسَأَلَ الْحَدِيثَ يَنْثَلُ مَعْنَى حَدِيثِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدِ

Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimi – Ebu’l-Yeman – Şuayb – İbn Şihâb ez-Zührî – Said b. Müseyyib ve Ata b. Yezid, Ebû Hüreyre’den haber verip şöyle demişlerdir;

‘İnsanlar, Rasûlullah’a (a.s):

‘Ey Allah'ın rasûlü! Rabbimizi Kıyamet gününde görebilecek miyiz?’ dediler. Hadisin devamında, İbrâhim b. Sa’d’ın rivâyet ettiği hadisin manasının benzeri gibi nakilde bulundu.⁶⁶

Bu rivâyet yukarıdaki rivâyetten hemen sonra aynı yerde geçmektedir.

⁶⁵ Müslim, “İman”, 299.

⁶⁶ Müslim, “İman”, 300.

1.1.6. Altıncı Rivâyet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُمَرَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ فِي الظُّهَيْرَةِ، لَيْسَتْ فِي سَحَابَةٍ؟» قَالَوا: لَا، قَالَ: «فَهَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، لَيْسَ فِي سَحَابَةٍ؟» قَالَوا: لَا، قَالَ: «فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ رَبِّكُمْ، إِلَّا كَمَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا، قَالَ: فَيَلْقَى الْعَبْدَ، فَيَقُولُ: أَيُّ فُلٍ أُمُّكَ، وَأُسُودُكَ، وَأَزْوَاجُكَ، وَأَسْحَرُكَ لَكَ الْحَيْلُ وَالْإِبِلُ، وَأَذْرَكَ تَرَأْسُ وَتَرْبَعٌ؟ فَيَقُولُ: بَلَى، قَالَ: فَيَقُولُ: أَفَطَنَنْتَ أَنَّكَ مُلَاقِيٌّ؟ فَيَقُولُ: لَا، فَيَقُولُ: فَإِنِّي أَنْسَاكَ كَمَا نَسَيْتَنِي، ثُمَّ يَلْقَى الثَّانِيَّ فَيَقُولُ: أَيُّ فُلٍ أُمُّ أُكْرِمِكَ، وَأُسُودُكَ، وَأَزْوَاجُكَ، وَأَسْحَرُكَ لَكَ الْحَيْلُ وَالْإِبِلُ، وَأَذْرَكَ تَرَأْسُ، وَتَرْبَعٌ، فَيَقُولُ: بَلَى، أَيُّ رَبِّ فَيَقُولُ: أَفَطَنَنْتَ أَنَّكَ مُلَاقِيٌّ؟ فَيَقُولُ: لَا، فَيَقُولُ: فَإِنِّي أَنْسَاكَ كَمَا نَسَيْتَنِي، ثُمَّ يَلْقَى الثَّالِثَ، فَيَقُولُ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ أَمَنْتُ بِكَ، وَبِكِتَابِكَ، وَبِرَسُولِكَ، وَصَلَّيْتُ، وَصُمْتُ، وَتَصَدَّقْتُ، وَبِئْتِي بِخَيْرٍ مَا اسْتَطَعْتُ، فَيَقُولُ: هَاهُنَا إِذَا، قَالَ: ثُمَّ يُقَالُ لَهُ: الْآنَ نَبْعَثُ شَاهِدَنَا عَلَيْكَ، وَيَتَفَكَّرُ فِي نَفْسِهِ: مَنْ ذَا الَّذِي يَشْهَدُ عَلَيَّ؟ فَيُخْتَمُ عَلَيْهِ، وَيُقَالُ لِقَلْبِهِ وَحُجْمِهِ وَعِظَامِهِ: انْطِقِي، فَتَنْطِقُ فَحُذُهُ وَحُجْمُهُ وَعِظَامُهُ بِعَمَلِهِ، وَذَلِكَ لِئُعْلَمَ مِنْ نَفْسِهِ، وَذَلِكَ الْمُنَافِقُ وَذَلِكَ الَّذِي يَسْخَطُ اللَّهُ عَلَيْهِ

Muhammed b. Ebi Ömer – Süfyan – Süheyl b. Ebi Sâlih – Babası (Ebû Sâlih es-Semman) –Ebu Hüreyre’den (r.a) rivâyet edilmiştir:

Ashab:

‘Yâ Resûlallah! Biz Rabbimizi kıyamet gününde görebilecek miyiz?’ diye sordular.

‘Öğle zamanında hava bulutlu değilken güneşi görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ dedi. Ashab:

‘Hayır!’ cevabını verdiler.

‘Ayın ondördünde bulutsuz bir gecede ayı görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ dedi. Ashab:

‘Hayır! dediler. ‘O halde nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz bu ay ile güneşten birini görmek için birbirinize zarar verdiğiniz kadar Rabbinizi görmek için birbirinize ancak zarar verirsiniz’ dedi. Allah o kulu karşısına alıp:

‘Ey filân, ben sana nimet vermedim mi? Seni yönetici yapmadım mı? Sana eş vermedim mi? Senin hizmetine at ve develeri vermedim mi? Önderlik yapmana, ganimet malının dörtte birini almana müsaade etmedim mi? diyecek. O da:

‘Evet!’ diyecektir. Allah:

‘Benimle karşılaşacağını aklından geçirdin mi?’ diyecek. O da:

‘Hayır!’ diyecektir. Allah da: ‘Senin beni unuttuğun gibi, ben de seni unutuyorum’, diyecektir. Sonra ikinci kulun karşısına çıkar:

‘Ey filân! Ben sana nimet vermedim mi? Seni yönetici yapmadım mı? Sana eş vermedim mi? Senin hizmetine at ve develeri vermedim mi? Önderlik yapmana, ganimet malının dörtte birini almama müsaade etmedim mi? diyecek. O da:

‘Evet!’ diyecektir. Allah:

‘Bana kavuşacağını hiç aklından geçirdin mi?’ diyecek. O kul :

‘Hayır!’ diyecektir. Bunun üzerine Allah :

‘İşte ben de beni unuttuğun gibi, seni unutuyorum!’ diyecek. Sonra üçüncü kulun karşısına çıkarak, ona da bunun aynısını söyleyecek. Fakat o kul :

‘Yâ Rabbi! Ben San’a, Senin Kitab’ına ve Peygamber’lerine inandım, namazı kıldım, orucu tuttum, sadakayı verdim’, diyecek ve bütün gücüyle hayır duasında bulunacak. Allah:

‘Öyle ise şuraya git!’ diyecektir. Sonra kendisine:

‘Sana şimdi şahidimizi göndereceğiz,’ denilecektir. O kul içinden: ‘Bana şahitlik yapacak bu kişi de kimdir acaba? diye düşünecek, ağzına mühür vurulup; uyluğuna, etine ve kemiğine:

‘Konuş!’ denecek. Peşinden uyluğu, eti ve kemiği onun amelini konuşacaktır. Bu kendi adına bir mazeret bırakmaması için böyledir. Bu kişi münafıktır. Allah'ın kızgınlığına uğrayacak olan da bu kişidir.⁶⁷

Bu rivâyet Sahih’te 53. Kitap olan ‘Kitâbü’z-Zühd ve’r-Rekâik’te geçmektedir.

⁶⁷ Müslim, “Zühd ve Rekaik”, 2279

1.1.7. Yedinci Rivâyet

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ نَاسٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنْتَ رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: «هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ فِي الظُّهْرِ لَيْسَتْ فِي سَحَابَةٍ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ: «هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ فِي سَحَابَةٍ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَتِهِ إِلَّا كَمَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا»

İshak b. İsmail – Süfyan – Süheyl b. Ebi Salih – Babası – Ebu Hüreyre’den şöyle rivâyet edilmiştir:

Bazı kişiler:

‘Ey Allah’ın rasûlü! Biz, Rabbimizi Kıyamet gününde görebilecek miyiz? dediler. Hz Peygamber de:

‘Öğle zamanında bulut içinde değilken güneşi görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ dedi. Sahabeler:

‘Hayır! dediler. Hz Peygamber: ‘Ya bedir gecesinde bulut içinde olmayan ayı görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ dedi. Sahabeler:

‘Hayır!’ dediler. Hz Peygamber de : ‘Öyleyse, nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, siz Rabbinizi görme hususunda bu ayla güneşten birini görmek için birbirinize zarar verdiğiniz kadar ancak zarar verirsiniz,’ dedi.’⁶⁸

Ebû Dâvûd’un es-Sünen’inde geçen bu rivâyet Kitabı’s-Sünnet’te ‘Ru’yet Hakkında’ babında geçmektedir.

1.1.8. Sekizinci Rivâyet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَرِيفٍ الْكُوفِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ نُوحٍ الْحِمَايِيُّ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْضَامُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، وَأَنْضَامُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ»؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: «فَإِنَّكُمْ سَتَرُونَ رُؤْيَكُمْ كَمَا تَرُونَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَا أَنْضَامُونَ فِي رُؤْيَتِهِ»: «هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ»

Muhammed b. Tarif – Cabir b. Nuh el-Himmâni – el-A’meş – Ebu Salih – Ebu Hüreyre isnadıyla rivâyet edildiğine göre:

⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20.

Rasûlullah (a.s):

‘Dolunay gecesi ayı görmek için birbirinize zarar ve sıkışıklık verir misiniz?, güneşi görmek için birbirinize zarar ve sıkışıklık verir misiniz?’ diye sordu.

Sahâbîler:

‘Yok ey Allah’ın rasûlü!, dediler. Rasûlullah (a.s):

‘Şüphesiz sizler de, Kıyamet gününde O’nu böyle

’İştüşbhesiz sizler O’nu kıyamet gününde böyle zarar ve sıkışıklık görmeden açık şekilde göreceksiniz!’⁶⁹

Tirmizî’nin Sünen’inde geçen bu rivâyet Sıfatu’l-Cennet babında bulunmaktadır.

1.1.9. Dokuzuncu Rivâyet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنِيرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى الرَّقْلِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «تَضَامُونَ فِي رُؤْيَاةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ: «فَكَذَلِكَ لَا تَضَامُونَ فِي رُؤْيَاةِ رَبِّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

Muhammed b. Abdullah b. Numeyr – Yahya b. İsa er-Remli – A’meş – Ebu Salih Ebû Hüreyre’den haber verip şöyle demiştir;

Rasûlullah :

‘Ayın ondördüncü gecesi kameri görmek hususunda itişip kakışma suretiyle bir zarar ve sıkışıklığa uğrar mısınız?’ diye sordu. Sahâbîler:

‘ Hayır yâ Rasûlallah’, deyince Rasûlullah:

‘İşte şüphesiz sizler O’nu kıyamet gününde böyle apaçık, sıkışiksız olarak göreceksiniz.’⁷⁰ buyurdu.

Bu Rivâyet, İbn Mâce’nin es-Sünen’inde geçmektedir.

أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْأَعْمَشَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ فَقَالَ: " أَتَضَارُونَ فِي رُؤْيَاةِ الشَّمْسِ فِي الظُّهَيْرَةِ مِنْ غَيْرِ سَحَابٍ؟ فَقُلْنَا: لَا. قَالَ: أَتَضَارُونَ فِي رُؤْيَاةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ مِنْ غَيْرِ سَحَابٍ؟ فَقُلْنَا: لَا. قَالَ: فَإِنَّكُمْ لَا تَضَارُونَ فِي رُؤْيَاةِ رَبِّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟

⁶⁹ Tirmizî, “Sıfatu’l Cenneti”, 2554.

⁷⁰ İbn Mâce, “Ebvabu’s-Sünne”, 13.

كَمَا لَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَيْهِمَا

Bu Rivâyet İshâk b. Râhûye'nin Müsned'inde Abdullah b. İdris – A'meş – Ebû Salih Rivâyet zinciriyle Ebû Saîd el-Hudrî'den de Rivâyet edilmektedir.⁷¹

Ahmed b. Hanbel bu Rivâyeti hadisin metninde bazı farklılıklarla beraber, Müsned'inde Yahya b. Âdem – Ebebekir b. Ayyaş – A'meş – Ebu Salih - Ebû Saîd el-Hudrî isnad zinciriyle kitabına almıştır.⁷²

Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivâyetler, Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inde, İshâk b. Râhûye'nin Müsned'inde, Ahmed bi Hanbe'in Üsned'inde, Müslim'in es-Sahîh'inde geçmektedir. Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inde Ebû Saîd el-Hudrî'den iki farklı sened ve metinle gelen rivâyetler şu şekildedir:

1.1.10. Onuncu Rivâyet

حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَمَرَ حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ أَنَسًا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص:45] «نَعَمْ، هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظَّهْرِ صَوَّةَ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ «وَهَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ صَوَّةَ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ' مَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلَّا كَمَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِيهِمَا، إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَذَّنَ مُؤَدِّدٌ تَتَّبِعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ، فَلَا يَبْقَى مِنْ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ مِنَ الْأَصْنَامِ وَالْأَنْصَابِ، إِلَّا يَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، حَتَّى إِذَا مَ يَبْقَى إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ بَرًّا أَوْ فَاجِرًا، وَعُجْرَاتُ أَهْلِ الْكِتَابِ فَيُدْعَى الْيَهُودُ فَيَقَالُ لَهُمْ: مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا: كُنَّا نَعْبُدُ عَزِيرَ ابْنِ اللَّهِ فَيَقَالُ لَهُمْ: كَذَبْتُمْ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ، فَمَاذَا تَبْعُونَ؟ فَعَالُوا: عَطِشْنَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا، فَيُشَارُ إِلَّا تَرِدُونَ فَيُحْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَأَنَّهَا سَرَابٌ يَجْطُمُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، ثُمَّ يُدْعَى النَّصَارَى فَيَقَالُ لَهُمْ: مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا: كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ، فَيَقَالُ لَهُمْ: كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ، فَيَقَالُ لَهُمْ: مَاذَا تَبْعُونَ؟ فَكَذَلِكَ مِثْلَ الْأَوَّلِ حَتَّى إِذَا مَ يَبْقَى إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ، أَوْ فَاجِرٍ، أَتَاهُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ فِي أَذَى صُورَةٍ مِنَ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا، فَيَقَالُ: مَاذَا تَنْتَظِرُونَ تَتَّبِعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ، قَالُوا: فَارْقُنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْعَرٍ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ وَمَ نَصَاحِيهِمْ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ، فَيَقُولُ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ: لَا نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا، مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا

Muhammed b. Abdulaziz – Ebu Ömer Hafs b. Meysere – Zeyd b. Eslem – Ata b. Yesar - Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet olunmuştur:

⁷¹ İshâk b. Râhûye, Müsned, 3:792.

⁷² Ahmed b. Hanbel, Müsned, thk.Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, (2001), 17: 191 (11120).

Hz. Peygamber zamanında insanlar:

‘Yâ Rasûlallah! Biz kıyamet gününde Rabb'imizi görecek miyiz?’ dediler.

Hz. Peygamber:

‘Evet. Öğle vakti önünde hiçbir bulut yokken güneşin ışığını görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ diye sordu. Sahâbîler:

‘Hayır,’ dediler. Hz. Peygamber:

‘Ayın ondördüncü gecesi önünde hiç bulut yok iken ayı görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ dedi. Onlar:

‘Hayır,’ görmeyiz, dediler. Peygamber:

‘İşte bunlardan birini gördüğünüz gibi, kıyamet gününde Allah'ı, birbirinize zarar vermeden açıkça göreceksiniz’ buyurdu.

Ve şöyle devam etti:

‘Kıyamet günü olduğu zaman bir seslenici: Her ümmet neye tapıyorduyorsa onun peşine düşsün!’ diye ilan edecek. Bunun üzerine Allah'tan başka şeylere; putlara, heykellere, dikili taşlara tapan ne kadar müşrik varsa, hiçbiri geri kalmadan cehennemine içine dökülecekler. Artık ortalıkta yalnız Allah'a ibadet eden sâlih, günahkâr kimselerle kitap ehli bakiyyelerinden başka kimse kalmayınca, Yahûdîler'den geri kalanlar çağırılacak ve onlara:

‘Siz neye tapıyordunuz?’ diye sorulacak. Onlar:

‘Biz Allah'ın oğlu Uzeyr'e ibâdet ederdik!’ diye cevap verecekler.

Bunun üzerine onlara:

‘Siz yalan söylüyorsunuz. Allah hiçbir eş ve oğul edinmedi!’ denilecek.

‘Siz ne istiyorsunuz?’ diye sorulacak. Onlar da:

‘Ey Rabbimiz, çok susadık, bize su ver!’ diyecekler. Bunun üzerine onlara:

‘Hadi, suya geliniz?’ diye işaret olunacak.

Sonra onlar bir araya toplanıp cehenneme doğru sürülecekler. O cehennem ateşine ki, onların nazarında yâlimları birbirini kırıp geçiren serâp gibi görünecek ve onu su zannedip peşpeşe ateşin içine dökülecekler. Sonra Nasrânîler çağırılacak.

Onlara da:

‘Siz neye tapıyordunuz?’ diye sorulacak. Onlar da:

‘Biz Allah'ın oğlu İsa'ya ibâdet ederdik,’ diyecekler. Onlara da:

‘Siz yalan söylüyorsunuz. Allah hiçbir eş ve oğul edinmemiştir’ denilecek ve ‘Ne istiyorsunuz?’ diye sorulacak.

Onlar da kendilerinden önceki Yahûdîler'in su isteyip cehenneme sürülmeleri gibi cehenneme doğru götürüleceklerdir.

Artık alanda sâlih veya fâsık olarak sadece Allah'a ibâdet eden mü'min muvahhidlerden başka kimse kalmayınca, Âlemlerin Rabbi onlara önceden bildiklerine en yakın sıfatta gelecek, yani tecellî edecektir. Allah tarafından bunlara;

‘Sizler ne bekliyorsunuz? her ümmet ibâdet etmekte bulunduğu şeyin ardına düşüp gidiyor!’ buyurulacak. Onlar da:

‘Ey Rabb'imiz, biz dünyada iken şu kişilerden kendilerine çok fazla muhtaç olmamıza rağmen ayrılıp ayrı yaşadık, Sen'in rızan için bu kişilerle arkadaş olmadık. Biz şimdi kendisine kulluk ettiğimiz Rabb'imizi bekliyoruz!’ diyecekler.

Bunun üzerine Allah onlara iki veya üç defa:

‘Ben sizin Rabb'inizim!’ buyuracak.

Onlar da her seferinde:

‘Biz Allah'a hiçbirşeyi ortak kılmayız!’ Diyeceklerdir.⁷³

Bu rivâyet *el-Câmi'u's-sahîh*'de Tefsir Kitabı'nda, ‘*Muhakkak ki Allah zerre kadar zulmetmez*’ babında 4581. sıArada olan hadistir.

1.1.11. On Birinci Rivâyet

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ زَيْدِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ إِذَا كَانَتْ صَحْوًا؟»، قُلْنَا: لَا، قَالَ: «فَإِنَّكُمْ لَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ رَبِّكُمْ يَوْمَئِذٍ، إِلَّا كَمَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَيْهِمَا» ثُمَّ قَالَ: ‘يُنَادِي مُنَادٍ: لِيَذْهَبْ كُلُّ قَوْمٍ إِلَى مَا كَانُوا

⁷³ Buhârî, “Tefsir”, 65.

يَعْبُدُونَ، فَيَذْهَبُ أَصْحَابُ الصَّلِيبِ مَعَ صَلَّيْبِهِمْ، وَأَصْحَابُ الْأَوْثَانِ مَعَ أَوْثَانِهِمْ، وَأَصْحَابُ كُلِّ آلِهَةٍ مَعَ آلِهَتِهِمْ، حَتَّى يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ، مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، وَعُبْرَاتٍ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، ثُمَّ يُؤْتَى بِجَهَنَّمَ تُعْرَضُ كَأَنَّهَا سَرَابٌ، فَيَقَالُ لِلْيَهُودِ: مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا: كُنَّا نَعْبُدُ عُزَيْرَ ابْنِ اللَّهِ، فَيَقَالُ: كَذَبْتُمْ [ص:130]، لَمْ يَكُنْ لِلَّهِ صَاحِبَةٌ وَلَا وَلَدٌ، فَمَا تُرِيدُونَ؟ قَالُوا: نُرِيدُ أَنْ تَسْقِينَا، فَيَقَالُ: اشْرَبُوا، فَيَتَسَاقَطُونَ فِي جَهَنَّمَ، ثُمَّ يُقَالُ لِلنَّصَارَى: مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ فَيَقُولُونَ: كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ، فَيَقَالُ: كَذَبْتُمْ، لَمْ يَكُنْ لِلَّهِ صَاحِبَةٌ، وَلَا وَلَدٌ، فَمَا تُرِيدُونَ؟ فَيَقُولُونَ: نُرِيدُ أَنْ تَسْقِينَا، فَيَقَالُ: اشْرَبُوا فَيَتَسَاقَطُونَ فِي جَهَنَّمَ، حَتَّى يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، فَيَقَالُ لَهُمْ: مَا يَحْسِبُكُمْ وَقَدْ ذَهَبَ النَّاسُ؟ فَيَقُولُونَ: فَارَقْنَاهُمْ، وَنَحْنُ أَحْوَجُ مِنْهُمْ إِلَى الْيَوْمِ، وَإِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي: لِيَلْحَقْ كُلُّ قَوْمٍ بِمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ، وَإِنَّمَا نَنْتَظِرُ رَبَّنَا، قَالَ: فَيَأْتِيهِمْ الْجَبَّارُ فِي صُورَةٍ غَيْرِ صُورَتِهِ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ، فَيَقُولُ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ: أَنْتَ رَبُّنَا، فَلَا يَكْلُمُهُ إِلَّا الْأَنْبِيَاءُ، فَيَقُولُ: هَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ آيَةٌ تَعْرِفُونَهُ؟ فَيَقُولُونَ: السَّاقِ، فَيَكْشِفُ عَنْ سَاقِهِ، فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ، وَيَبْقَى مَنْ كَانَ يَسْجُدُ لِلَّهِ رِيَاءً وَسَمْعَةً، فَيَذْهَبُ كَيْمَا يَسْجُدُ، فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا، ثُمَّ يُؤْتَى بِالْحَسْرِ فَيَجْعَلُ بَيْنَ ظَهْرِي جَهَنَّمَ ، فُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْجَسْرُ؟ قَالَ: ' مَذْحَضَةٌ مَرْبَّةٌ، عَلَيْهِ خَطَايِيفُ وَكَلَالِيبٌ، وَحَسَكَةٌ مُفْلَطْحَةٌ لَهَا شَوْكَةٌ عُقِيْفَاءُ، تَكُونُ بِسَجْدِ، يُقَالُ لَهَا: السَّغْدَانُ، الْمُؤْمِنُونَ عَلَيْهَا كَالطَّرْفِ وَكَالزَّرْقِ وَكَالرَّيْحِ، وَكَأَخَاوِيدِ الْحَيْلِ وَالرَّكَابِ، فَتَاجٌ مُسَلَّمٌ، وَنَاجٍ مُخْدُوشٌ، وَمَكْدُوسٌ فِي نَارِ جَهَنَّمَ، حَتَّى يَمْرَأَهُمْ يُسْحَبُ سَحْبًا، فَمَا أَنْتُمْ بِأَشَدَّ لِي مُنَاشِدَةً فِي الْحَقِّ، قَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ يُؤْمِنُونَ لِلْجَبَّارِ، وَإِذَا رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ نَجَوْا، فِي إِخْوَانِهِمْ، يَقُولُونَ: رَبَّنَا إِخْوَانُنَا، كَانُوا يُصَلُّونَ مَعَنَا، وَيُصُومُونَ مَعَنَا، وَيَعْمَلُونَ مَعَنَا، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: اذْهَبُوا، فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ دِينَارٍ مِنْ إِيمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ، وَيُحَرِّمُ اللَّهُ صُورَهُمْ عَلَى النَّارِ، فَيَأْتُونَهُمْ وَيَعْصُهُمْ قَدْ غَابَ فِي النَّارِ إِلَى قَدَمِهِ، وَإِلَى أَنْصَافِ سَاقِيهِ، فَيُخْرِجُونَ مَنْ عَرَفُوا، ثُمَّ يَعُودُونَ، فَيَقُولُ: اذْهَبُوا فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ دَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ، فَيُخْرِجُونَ مَنْ عَرَفُوا، ثُمَّ يَعُودُونَ، فَيَقُولُ: اذْهَبُوا فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ دَرَّةٍ مِنْ إِيمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ، فَيُخْرِجُونَ مَنْ عَرَفُوا ' قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: فَإِنْ لَمْ تُصَدِّقُونِي فَأَقْرَبُوا: {إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا} [النساء: 40]، ' فَيَشْفَعُ النَّبِيُّونَ وَالْمَلَائِكَةُ وَالْمُؤْمِنُونَ، فَيَقُولُ الْجَبَّارُ: بَقِيَّتْ شَفَاعَتِي، فَيَقْبِضُ قَبْضَةً مِنَ النَّارِ، فَيُخْرِجُ أَقْوَامًا قَدْ ائْتَحَشُوا، فَيُلْقَوْنَ فِي نَهْرِ بَافَوَاهِ الْجَنَّةِ، يُقَالُ لَهُ: مَاءُ الْحَيَاةِ، فَيَنْبُسُونَ فِي حَافَتَيْهِ كَمَا تَنْبُثُ الْحَيَّةُ فِي حِمْلِ السَّيْلِ، قَدْ رَأَيْتُمُوهَا إِلَى جَانِبِ الصَّخْرَةِ، وَإِلَى جَانِبِ الشَّجَرَةِ، فَمَا كَانَ إِلَى الشَّمْسِ [ص:131] مِنْهَا كَانَ أَحْضَرَ، وَمَا كَانَ مِنْهَا إِلَى الظَّلِّ كَانَ أَبْيَضَ، فَيُخْرِجُونَ كَأَنَّهُمْ اللُّؤْلُؤُ، فَيُجْعَلُ فِي رِقَابِهِمُ الْحَقْوَاتِيمُ، فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، فَيَقُولُ أَهْلُ الْجَنَّةِ: هَؤُلَاءِ عَتَقَاءُ الرَّحْمَنِ، أَدْخَلَهُمُ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ عَمَلٍ عَمِلُوهُ، وَلَا خَيْرٍ قَدَّمُوهُ، فَيَقَالُ لَهُمْ: لَكُمْ مَا رَأَيْتُمْ وَمِثْلَهُ مَعَهُ

Yahya b. Bukeyr – el-Leys b. Sa'd – Halid b. Yezid – Said b. Ebi Hilal – Zeyd – A'ta b. Yesar isnadıyla rivâyet edildiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir:

‘Yâ Rasûlallah, Kıyamet gününde bizler Rabb'imizi görecek miyiz?’ diye sorduk. Rasûlullah (a.s):

‘Sizler gökyüzünde bulut olmadığı zaman güneşi ve ayı görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ buyurdu. Biz:

‘Hayır, zarar vermeyiz!’ dedik. Rasûlullah:

‘Şüphesiz sizler Güneş ile Ay’ı görmek için birbirinize zarar vermediğiniz gibi, o gün Rabb'inizi görmekte de hiç birbirinizle sıkışıp zarar vermeyeceksiniz.’ buyurdu.

Sonrasında ise devam etti:

‘Her kavmin dünyadayken taptığı şeye doğru gitmesi için bir seslenici nida eder. Bunun üzerine salib ehli, yani haca tapanlar haclarıyla, putlara tapan putperestler putlarıyla, bütün ibadet edilenlerin müntesipleri de kendi tapıkları şeylerle giderler. Sonunda salih olsun, günahkar olsun, hak üzere kalan kitâb ehlinin bakıyyeleri olsun, Allah’a ibâdet etmekte olanlar kalır. Sonra cehenneme getirilirler, cehennem onlara gösterilir ki, sanki cehennem onların nazarında yalınları birbirini kırıp geçiren bir serâbdır. Yahudiler’e: Sizler kime tapardınız?’ diye sorulacak. Onlar:

‘Biz Allah'ın oğlu Uzeyr'e tapardık,’ diyecekler. Bunun üzerine onlara:

‘Siz yalan söylüyorsunuz. Allah hiçbir eş ve oğul edinmemiştir. Ne istiyorsunuz?’ denilecek.

O Yahûdi taifesi de:

‘Yâ Rabb! Bize su ver,’ diyecekler. Onlara:

‘Hadi, için!’ denilecek de onlar birbiri ardınca cehennemine içine dökülecekler.

Sonra Hıristiyanlar'a hitaben:

‘Sizler kime tapardınız?’ diye sorulacak. Onlar da:

‘Biz Allah'ın oğlu Mesih'e tapardık,’ diyecekler. Bunun üzerine onlara:

‘Siz yalan söylüyorsunuz. Allah hiçbir eş ve oğul edinmemiştir. Şimdi söyleyin, Ne istiyorsunuz?’ denilecek. Onlar da:

‘ Bize su ver!’ diyecekler. Onlara da:

‘Hadin su için!’ denilecek de peşpeşe cehennemine içine dökülecekler.

Nihâyet salih olsun, fâcir olsun, Allah 'a ibâdet etmekte olanlar kalır. Onlara da:

‘İnsanların hepsi gittikleri halde sizleri burada bekleten nedir?’ denilecek.

Onlar:

‘Biz şimdi olduğundan daha çok kendilerine muhtaç iken dünyada onlardan ayrılmıştık. Biz bir seslenicinin; ‘Herkes, önceden ibadet ettiği neyse ona kavuşsun!’ diye nida ettiğini işittik. Ondan dolayı bizler Rabb'imizi bekleyip duruyoruz!’ diyecekler. Alanda kalan mü'minlere Allah, onlara ilk defa gördükleri bildikleri suretten başka bir surette gelecek de:

‘Ben sizin Rabb'inizim!’ buyuracak. Onlar da:

‘Sen bizim Rabb'imizsin!’ diyecekler.

Artık O'nunla peygamberlerden başkası konuşamaz. Allah:

‘Rabbinizi tanıyabilmek için aranızda bir işaret var mıdır?’ diye soracak.

Onlar:

‘Evet, sâk'tır!’ demeleri üzerine Allah, sâk'ını keşfedip açacak.

Bunun üzerine her mü'min Allah'a secde eder. Allah'a riya ve şöret için secde eden kimseler kalır. Onlar da secde etmeye davranırlar. Ancak sırtları tek bir tahta gibi kaskatı bir tabakaya döner. Sonra köprü getirilir de cehennemın ortasına kurulur’. Biz:

‘Yâ Rasûlallah! Köprü nedir?’ dedik. Şöyle buyurdu:

‘Ayakların kayacağı bir yerdir ki, üzerinde başları eğri demirden çengeller, dikenler; sert, keskin enli şeyler vardır. Bunların Necd'deki sa'dân denilen dikenler gibi uçları kıvrık, eğri dikenleri vardır. Bazı müminlerin köprünün üzerinden göz kırpacak kadar bir zaman içinde, bazıları şimşek gibi, bazıları rüzgâr gibi, bazıları iyi cins at ve develer gibi hızla geçerler. Bunların kimi sapasağlam, olduğu gibi kurtulur. Kimi tırmıklar içinde perişan olmuş olarak salıverilir. Kimi de cehennem ateşi içine dökülürler. Nihâyet sonuncuları sürüklene sürüklene geçer, kurtulur. Günümüzdeki gibi apaçık hakkını kurtarmak için hiçbirinizin yalvarıp yakarması, o dehşetli günde günahkâr mü'min kardeşleri arasından çıkıp kurtulan mü'minlerin, orada kalanlar için Allah'a yalvarıp yakarmasına benzemez. Diyeceklerdir ki:

‘Ey Rabb'imiz, bu kalanlar bizim kardeşlerimizdir. Onlar bizimle beraber namaz kılar, oruç tutar, her türlü iyi işlerde bulunurlardı.’ Allah:

‘Hadi, gidin, kalbinde bir dinar ağırlığınca iman olan her kimi bulursanız, çıkarınız!’ buyuracak.

Allah Taâlâ onların suretlerini yakmayı ateşe haram edecektir. Artık bu şefaathiler yani kurtarılacak olanlar bazısı ayağının üstüne, bazısı da yarı inciğine kadar ateşe gömülerek içeriye dalmış bulunacaklar. Tanıdıklarını çıkarıp dönecekler.

Yine Allah Taâlâ:

‘Hadi bir daha gidin, kalbinde zerre ağırlığınca iman olan her kimi bulursanız, onları da çıkarınız!’ buyuracak.

Yine böyle olanlardan tanıdıklarını çıkarıp dönecekler. Yine Allah Taâlâ:

‘Haydin bir daha gidin, kalbinde zerre ağırlığınca iman olan her kimi bulursanız, çıkarınız!’, buyuracak.

Yine böyle olanlardan tanıdıklarını çıkaracaklar’.

Ebû Saîd (r.a) dedi ki: ‘Eğer bu dediğime inanmıyorsanız, şu âyeti okuyunuz: ‘Muhakkak ki, Allah zerre kadar haksızlık etmez. Zerre miktarı bir iyilik olursa, onu kat kat artırır. Kendi katında da çok büyük bir mükâfat verir’ (en-Nisâ 4/ 40).

Peygamberler, melekler, müminler şefaathiler. Allah:

‘Sıra benim şefaathime geldi!’ buyuracak da ateşten bir kabza tutacak, yani bir kısım insanı toplayacak da simsiyah yanmış olan birtakım kavimleri dışarı çıkaracak, sonrasında bunlar cennetin yolları üzerinde bulunup ‘Hayat Nehri’ denilen bir nehrin içine atılacaklardır. Onlar o nehrin iki tarafında seyl uğrağında biten yabanî reyhân tohumlarının çabucak bittiği gibi biteceklerdir. Sizler o yabanî reyhan tohumlarını taşın yanında, ağacın yanında görmüşsünüzdür. Onlardan güneşte olanları yeşildir, gölgede olanları da beyazdır. Sonra onlar, 'Hayat Nehri'nden beyaz, parlak inciler gibi çıkacaklar, boyunlarına kendileriyle tanınacakları altın, gümüş çeşidinden hâtemler takılır ve cennete girerler. Cennet ehli:

‘Yaptıkları hiçbir amelleri, hayır ve iyilikleri olmadığı hâlde Allah'ın cennete girdirdiği azatlıkları işte bunlardır!’. Diyeceklerdir. Sonra onlara:

‘Gözünüzün görebildiği sizindir, bir o kadarı daha sizindir!’ Denilecektir.⁷⁴

Bu rivâyet Buhârî’de Kitabut-Tevhid’de, ‘Allah’ın ‘O Gün Birtakım Yüzler Aydıdır, Rablerine Bakarlar’ Sözü Babı’nda 7439. sırada geçmektedir.

1.1.12. On İkinci Rivâyet

وَحَدَّثَنِي سُوَيْدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ نَاسًا فِي زَمَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ» قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظَّهْرِ صَحْوًا لَيْسَ مَعَهَا سَحَابٌ؟ وَهَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةً أَلْبَدْرِ صَحْوًا لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ؟» قَالُوا: لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «مَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا كَمَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا، إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَذْنٌ مُؤَدَّنٌ لِيَتَّبِعَ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ، فَلَا يَبْقَى أَحَدٌ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ مِنَ الْأَصْنَامِ وَالْأَنْصَابِ إِلَّا يَنْسَاقُطُونَ فِي النَّارِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ [ص:168] مِنْ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَعَبْرٍ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَيَذَعَى الْيَهُودُ، فَيَقَالُ لَهُمْ: مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا: كُنَّا نَعْبُدُ عَزِيرَ ابْنِ اللَّهِ، فَيَقَالُ: كَذَبْتُمْ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ، فَمَاذَا تَبْعُونَ؟ قَالُوا: عَطَشْنَا يَا رَبَّنَا، فَاسْقِنَا، فَيُشَارُ إِلَيْهِمْ أَلَا تَرُدُونَ؟ فَيُحْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَأَنَّهَا سَرَابٌ يَحِطُّ بِعُضْوَيْهَا بَعْضًا، فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، ثُمَّ يُذَعَى النَّصَارَى، فَيَقَالُ لَهُمْ: مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا: كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ، فَيَقَالُ لَهُمْ: كَذَبْتُمْ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ، فَيَقَالُ لَهُمْ: مَاذَا تَبْعُونَ؟ فَيَقُولُونَ: عَطَشْنَا يَا رَبَّنَا، فَاسْقِنَا، قَالَ: فَيُشَارُ إِلَيْهِمْ أَلَا تَرُدُونَ؟ فَيُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ كَأَنَّهَا سَرَابٌ يَحِطُّ بِعُضْوَيْهَا بَعْضًا، فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ تَعَالَى مِنْ بَرٍّ وَفَاجِرٍ أَتَاهُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فِي أَدْنَى صُورَةٍ مِنَ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا قَالَ: فَمَا تَنْتَظِرُونَ؟ تَتَّبِعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ، قَالُوا: يَا رَبَّنَا، فَارْقِنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا أَفْقَرًا مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ نُصَاحِبْهُمْ، فَيَقُولُ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ: نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ لَا نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا، حَتَّى إِنَّ بَعْضَهُمْ لَيَكَادُ أَنْ يَنْقَلِبَ، فَيَقُولُ: هَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ آيَةٌ فَتَعْرِفُونَهُ بِهَا؟ فَيَقُولُونَ: نَعَمْ، فَيُكْتَسَفُ عَنْ سَاقٍ فَلَا يَبْقَى مَنْ كَانَ يَسْجُدُ لِلَّهِ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِهِ إِلَّا أَدِنَ اللَّهُ لَهُ بِالسُّجُودِ، وَلَا يَبْقَى مَنْ كَانَ يَسْجُدُ اتِّقَاءً وَرِيَاءً إِلَّا جَعَلَ اللَّهُ [ص:169] ظَهْرَهُ طَبَقَةً وَاحِدَةً، كُلَّمَا أَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ حَرَّ عَلَى قَفَاهُ، ثُمَّ يَرْفَعُونَ رُءُوسَهُمْ وَقَدْ نَحَوَ فِي صُورَتِهِ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ، فَقَالَ: أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ: أَنْتَ رَبُّنَا، ثُمَّ يُضْرَبُ الْجِسْرُ عَلَى جَهَنَّمَ، وَتَجَلَّى الشَّفَاعَةُ، وَيَقُولُونَ: اللَّهُمَّ سَلِّمْ، سَلِّمْ، قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْجِسْرُ؟ قَالَ: «تَحْضُ مَرَلَةٌ، فِيهَا خَطَاطِيفٌ وَكَلَابِيبٌ وَحَسَكٌ تَكُونُ بِنَجْدٍ فِيهَا شَوْيْكَةٌ يُقَالُ لَهَا السَّعْدَانُ، فَيَمُرُّ الْمُؤْمِنُونَ كَطَرْفِ الْعَيْنِ، وَكَالْبَرْقِ، وَكَالرَّيْحِ، وَكَالطَّيْرِ، وَكَالْجَاوِيدِ الْخَيْلِ وَالرَّكَابِ، فَتَاجِ مُسَلِّمْ، وَمَخْدُوشُ مُرْسَلٍ، وَمَكْدُوشُ فِي نَارِ جَهَنَّمَ، حَتَّى إِذَا خَلَصَ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ النَّارِ، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ بِأَشَدَّ مُنَاشِدَةً لِلَّهِ فِي اسْتِيفَاءِ الْحَقِّ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لِلَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ فِي النَّارِ، يَقُولُونَ: رَبَّنَا كَانُوا يَصُومُونَ مَعَنَا وَيُصَلُّونَ وَيَحْجُونَ، فَيَقَالُ لَهُمْ: أَخْرَجُوا مَنْ عَرَفْتُمْ، فَحَرَّمُ صُورَهُمْ عَلَى النَّارِ، فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا قَدْ أَخَذَتِ النَّارُ إِلَى نِصْفِ سَاقِيهِ، وَإِلَى رُكْبَتَيْهِ، ثُمَّ يَقُولُونَ: رَبَّنَا مَا بَقِيَ فِيهَا أَحَدٌ مِمَّنْ أَمَرْنَا بِهِ، فَيَقُولُ: ارْجِعُوا فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ دِينَارٍ مِنْ خَيْرٍ [ص:170]

⁷⁴ Buhari, “Tevhid”, 97.

فَأَخْرِجُوهُ، فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا، ثُمَّ يَقُولُونَ: رَبَّنَا لَمْ نَدْرُ فِيهَا أَحَدًا مِمَّنْ أَمَرْتَنَا، ثُمَّ يَقُولُ: ارْجِعُوا فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ فَأَخْرِجُوهُ، فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا، ثُمَّ يَقُولُونَ: رَبَّنَا لَمْ نَدْرُ فِيهَا أَحَدًا، ثُمَّ يَقُولُ: ارْجِعُوا فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ فَأَخْرِجُوهُ، فَيُخْرِجُونَ خَلْقًا كَثِيرًا ثُمَّ يَقُولُونَ: رَبَّنَا لَمْ نَدْرُ فِيهَا خَيْرًا ، وَكَانَ أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ يَقُولُ: إِنْ لَمْ تُصَدِّقُونِي بِهَذَا الْحَدِيثِ فَأَفْرُءُوا إِنْ شِئْتُمْ: [إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا] [النساء: 40]، فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: شَفَعَتِ الْمَلَائِكَةُ، وَشَفَعَ النَّبِيُّونَ، وَشَفَعَ الْمُؤْمِنُونَ، وَلَمْ يَبْقَ إِلَّا أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ، فَيَفِيضُ قَبِيضَةً مِنَ النَّارِ، فَيُخْرِجُ مِنْهَا قَوْمًا لَمْ يَعْمَلُوا خَيْرًا قَطُّ قَدْ عَادُوا حُمَمًا، فَيُلْقِيهِمْ فِي نَهْرٍ فِي أَفْوَاهِ الْجَنَّةِ يُقَالُ لَهُ: نَهْرُ الْحَيَاةِ، فَيُخْرِجُونَ كَمَا تَخْرُجُ الْحَبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ، أَلَا تَرَوْنَهَا تَكُونُ إِلَى الْحَجَرِ، أَوْ إِلَى الشَّجَرِ، مَا يَكُونُ إِلَى الشَّمْسِ أَصْفَرُ وَأَخْيَضُ، وَمَا يَكُونُ مِنْهَا إِلَى الظِّلِّ يَكُونُ أَبْيَضُ؟ ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَأَنَّكَ كُنْتَ تَرَعَى بِالْبَادِيَةِ، قَالَ: ، فَيُخْرِجُونَ كَاللُّؤْلُؤِ فِي رِقَابِهِمُ الْخَوَاتِمَ، يَعْرِفُهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ هَؤُلَاءِ عِتْقَاءُ اللَّهِ الَّذِينَ أَدْخَلَهُمُ اللَّهُ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ عَمَلٍ عَمَلُوهُ، وَلَا خَيْرٍ قَدَّمُوهُ، ثُمَّ يَقُولُ: ادْخُلُوا الْجَنَّةَ فَمَا رَأَيْتُمُوهُ فَهُوَ لَكُمْ، فَيَقُولُونَ: رَبَّنَا، أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ، فَيَقُولُ: لَكُمْ عِنْدِي أَفْضَلُ مِنْ هَذَا، فَيَقُولُونَ: يَا رَبَّنَا، أَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا؟ فَيَقُولُ: رِضَايَ، فَلَا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا ،

Süveyd b. Said – Hafs b. Meysere – Zeyd b. Eslem – Ata' b. Yesar isnadıyla Ebu Saîd el-Hudrî (r.a)'tan rivâyet edilmiştir:

Rasulullah (s.a.v.) zamanında bazı insanlar;

‘Ey Allah'ın resulü! Kıyamet gününde Rabbimizi görecek miyiz?’ diye sordular. Resulullah (s.a.v.):

‘Evet! önünde hiç bir bulut yokken öğlen üstü güneşi görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’

Ve siz ayın dolunay olduğu bir gece ve üzerinde hiçbir bulut yok iken onu görmek için birbirinize zarar verir misiniz?’ diye sordu. Onlar:

‘Hayır! Ey Allah'ın rasulü!’ dediler. Resulullah (s.a.v.):

‘İşte bu iki küreden herhangi birisini görme hususunda birbirinize zahmet vermediğiniz gibi, kıyamet gününde Yüce Allah'ı görme hususunda da birbirinize zahmet vermeyeceksiniz. Kıyamet koptuğu zaman bir seslenici:

‘Her ümmet dünyada neye tapıyor idiye onun peşine düşsün!’ diye seslenecek.

Bunun üzerine Yüce Allah'tan başka şeylere, putlara ve heykellere ibadet etmiş olanlardan ne kadar müşrik varsa, onlardan hiçbiri geri kalmaksızın cehenneme

döküleceklerdir. Artık ortalıkta yalnızca Allah'a ibadet eden iyi ve kötü kimseler ile kitap ehlinin bakıyeleri kalacak. Önce Yahudiler çağırılarak onlara:

‘Siz kime tapardınız?’ diye sorulur. Onlar:

‘Biz, Allah'ın oğlu Üzeyr'e tapıyorduk’ diye cevap verirler. Bunun üzerine onlara:

‘Yalan söylediniz! Allah, hiçbir eş ve oğul edinmedi. Şimdi siz ne istiyorsunuz?’ diye sorulur. Onlar:

‘Rabbimiz! Biz çok susadık. Bize su ver!’ derler. Bunun üzerine onlara:

‘Suya buyurmaz mısınız?’ diye işaret olunur ve cehenneme doğru sürülürler. Cehennem onlara serâb gibi görünür. Onlar birbirlerini çiğneyerek gider ateşe dökülürler. Sonra Hıristiyanlar çağırılır. Onlara da:

‘Siz dünyadayken kime ibadet ederdiniz?’ diye sorulur. Onlar da:

‘Allah'ın oğlu Mesih İsa'ya ibadet ederdik’ derler. Onlara da:

‘Yalan söylediniz. Allah, hiç bir eş ve oğul edinmedi’ denilir. Onlara:

‘Şimdi ne istiyorsunuz?’ diye sorulur. Onlar:

‘Rabbimiz! Çok susadık. Bize su ver’ derler. Onlara:

‘Suya gelin!’ diye işaret olunur. Nihayet cehenneme doğru sevk olunurlar. Cehennem onlara bir serab gibi görünür. Birbirlerini ezerek cehenneme düşerler. Artık ortada sadece Yüce Allah'a kulluk eden iyi ve kötülerden başka hiçkimse kalmayınca, âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah, onlara, orada gördükleri en yakın bir sıfatta tecelli eder ve Allah bu kimselere:

‘Ya siz ne bekliyorsunuz? Her ümmet, ibadet ettiği şeyin ardına düşüyor’ buyurur. Onlar da:

‘Rabbimiz! Biz dünyada iken, onlara en çok muhtaç olmamıza rağmen bu insanlardan ayrı yaşadık ve onlarla arkadaşlık etmedik’ derler. Bunun üzerine Allah:

‘Ben, sizin Rabbinizim’ buyurur. Onlar:

‘Biz, senden Allah'a sığınırız. Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmayız’ derler. Bunu, iki veya üç defa tekrarlayacaklardır. Hatta bazıları, meydana gelen bu imtihanın şiddetinden dolayı doğru yoldan sapmaya yaklaşacak. Allah:

‘Allah ile sizin aranızda onu tanıyacağınız bir işaret var mı?’ diye soracak.
Onlar:

‘Evet’ diye cevap verecekler. Bunun üzerine Allah sâk'ını keşfedip kaldırır, dünyada kendiliğinden Allah'a secde edenlerden hiçbiri istisna edilmemek üzere Allah onların herbirine secde için izin verir. İster takvasından ve ister riya için olsun secde edenlerden hiçbiri istisna edilmemek kaydıyla Allah onlardan herbirinin sırtını muhakkak tek bir tabaka haline getirecek. Her secde etmek isteyen, kafası üzerine düşecek. Sonra başlarını kaldıracaklar. Bir de bakacaklar ki, Allah, ilk defa görmüş oldukları surette onlara:

‘Ben sizin Rabbinizim’ der. Onlar da:

‘Bizim Rabbimiz sensin’ derler. Daha sonra cehennem üzerine bir köprü kurulur ve şefaata izin verilir. İnsanlar:

‘Allah’ım! Selâmet ver, selâmet ver’ diye dua ederler. Rasulullah’a:

‘Ey Allah'ın rasulü! Bu köprü nedir?’ diye soruldu. Rasulullah:

‘O, kaygan bir şeydir. Orada kancalar, çengeller ve demirden dikenler vardır. Bunlar, Necd'de bulunan ve deve dikenini denilen sert dikenler şeklindedirler. Mü'minler, bazıları, göz kırpacak kadar zaman içinde, bazıları şimşek gibi, baları rüzgâr gibi, bazıları da çok süratli olan en iyi cins at ve deve gibi hızlıca onun üzerinden geçerler. Mü'minlerden kimi sapsağlam olduğu gibi kurtulur. Kimi tırmıklar içinde perişan olmuş olarak salıverilir. Kimi de cehennem ateşi içine yığılıp düşer. Nihayet mü'minler ateşten kurtuldukları zaman, nefsim elinde olana yemin ederim ki sizden hiç kimsenin, hakkı tamamıyla kurtarmak hususunda Allah'a yalvarıp yakarması, kıyamet gününde müminlerden ateşte olan kardeşleri için Allah'a yalvarmaları kadar şiddetli olmaz. Onlar:

‘Rabbimiz! Bu kalanlar, bizimle beraber oruç tutarlar ve hacc ederlerdi.’
derler. Onlara:

‘Tanıdığımız kimseleri dışarı çıkarın, onların suretleri ateşe haram edilir’
denir. Artık bunlar kimi inciklerine, kimi de dizlerine kadar ateşe gömülmüş haldeki çoğu insanı dışarı çıkarırlar. Sonra onlar:

‘Rabbimiz! Cehennemde emrettiklerinden hiç kimse kalmadı’ derler. Yüce Allah:

‘Dönün! Kalbinde bir dînar ağırlığında hayr olan her kimi bulursanız onu da çıkarın!’ buyurur. Onlar yine pek çok insanı çıkarırlar. Sonra yine onlar:

‘Rabbimiz! Cehennemde içinde, emrettiklerinden hiç kimseyi bırakmadık’ derler. Sonra Allah:

‘Dönün! Kalbinde yarım dînar ağırlığınca hayr olan her kimi bulursanız onu da çıkarın!’ buyurur. Onlar yine pek çok insanı oradan çıkarırlar. Sonra tekrar:

‘Rabbimiz! Bize emrettiklerinden hiç bir kimseyi cehennemde bırakmadık’ derler. Sonra Yüce Allah:

‘Dönün! Kalbinde zerre ağırlığınca hayr olan her kimi bulursanız onu da çıkarın’ buyurur. Yine onlar pek çok insanı cehennemden çıkarırlar. Sonra tekrar onlar:

‘Rabbimiz! Orada hayr sahibi olan hiçbir kimseyi bırakmadık’ derler.

Ebû Saîd el-Hudrî: ‘Eğer bu söylediğim hadis hususunda bena inanmıyorsanız: ‘Şüphesiz ki Allah zerre kadar zulmetmez. Eğer bir iyilik olursa onu kat kat artırır. Bir de tarafından çok büyük mükâfat verir’ (Nisa: 4/40) âyetini okuyun’ derdi. Bundan sonra Yüce Allah:

‘Melekler şefaatttiler, peygamberler şefaatttiler, müminler de şefaatttiler. Şefaattt etmedik bir Erhamu'r-Rahimin kaldı’ buyurur. Bundan sonra ateşten bir topluluğu toplar ve dünyada iken hiç bir hayr işlemeyip de cehennemde kömüre dönmüş birçok kimseleri çıkarır ve cennetin yolları üzerinde olup ‘Hayat Nehri’ adı verilen bir nehrin içine onları daldırır. ‘Bunlar, sel uğruna çıkan yabanî reyhan tohumları gibi onun içinden çıkarlar. Görmez misiniz ki? Yabanî reyhan; bazen bir taş ya da bir ağaç dibinde, gölgede bittiği de olur. Güneşe doğru olanı sarı olur, yeşil olur, gölgede olanı ise beyaz olur’ buyurdu. Sahabiler:

‘Ey Allah'ın rasulü! Sanki çölde çobanlık yapmış gibisiniz’ dediler. Resulullah (s.a.v.) sözüne devamla:

‘Artık onlar, ‘Hayat Nehri’nden boyunlarında halkalar olduğu halde inci gibi güzel olarak çıkarlar. Cennet halkı, onları o alâmetle tanırlar. Yapılmış hiç bir

amelleri, önden gönderdikleri hiç bir iyilikleri olmadığı halde Allah'ın cennete girdirdiği azadlıkları işte bunlardır' diyecekler. Sonra Yüce Allah, onlara: 'Cennete girin! Gözünüzün görebildiği her ne varsa sizindir' buyuracak. Onlar: 'Rabbimiz! Sen âlemlerden hiç kimseye vermediğini bize verdin' diyecekler. Onlara: 'Size bundan daha üstün bir hediyem daha var' buyuracak. Onlar: 'Rabbimiz! Bundan da daha üstün ne olabilir?' diyecekler. Yüce Allah: 'Benim rızam! Artık bundan sonra ebediyyen size gazab etmeyeceğim' buyuracak.⁷⁵

Bu rivâyet, Müslim'de Kitabu'l- İman'da 81. bab olan 'Ru'yetin yollarını bilme babı'nda geçmektedir.

1.1.13. On Üçüncü Rivâyet

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ بِإِسْنَادِهِمَا نَحْوَ حَدِيثِ حَفْصِ بْنِ مَيْسَرَةَ إِلَى آخِرِهِ، وَقَدْ زَادَ وَنَقَصَ شَيْئًا

Ebubekir b. Ebi Şeybe – Cafer b. Avn – Hişam b. Sa'd – Zeyd b. Eslem – Ata' b. Yesar isnadıyla Ebu Said el-Hudri' den Hafs b. Meysere rivâyeti başından sonuna kadar bazı ekleme ve çıkarmalarla rivâyet edilmiştir.⁷⁶

Bu rivâyet önceki rivayetten hemen sonra aynı yerde geçmektedir.

1.1.14. On Dördüncü Rivâyet

Cerîr b. Abdullah'tan Kıyamet gününde Allah'ın görülebileceğini ifade eden hadisler Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inde, Müslim'in es-Sahîh'inde, Tirmizî'nin Sünen'inde, Ebû Dâvûd'un es-Sünen'inde ve İbn Mâce'nin es-Sünen'inde geçmektedir.

Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inde Cerîr b. Abdullah'tan altı rivâyet nakledilmiştir.

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ قَيْسِ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَظَرُ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةً - يَعْنِي الْبَدْرَ - فَقَالَ: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ، كَمَا تَرُونَ هَذَا الْقَمَرَ، لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ

⁷⁵ Müslim, "İman", 303.

⁷⁶ Müslim, "İman", 302

أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةِ قَبْلِ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلِ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا» ثُمَّ قَرَأَ: {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلِ الْغُرُوبِ} [ق: 39]، قَالَ إِسْمَاعِيلُ: «افْعَلُوا لَا تُفَوِّتْكُم

Humeydi – Mervan b. Muaviye – İsmail - Kays – Cerir b. Abdillan'tan (r.a) rivâyet edilmiştir:

Bizler Hz. Peygamber'in huzurunda bulunuyorduk. Hz. Peygamber (a.s) bir gece; yani bedr gecesi aya baktı da, şöyle buyurdu: ‘Sizler şu ayı, görülmesinden hiçbiriniz mahrum olmaksızın ve zahmetsizce görüyor olduğunuz gibi, Rabb'inizi de muhakkak öylece göreceksiniz. Artık güneşin doğmasından ve batmasından evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamanıza muktedir olursanız, onu yapınız’. Sonra şu âyeti okudu: ‘Rabb'ini, güneşin doğuşundan ve batışından önce hamd ile tespih et’ (Kaf: 39). İsmâil ibn Ebî Hâlid: Bu namazları yapın, sakın bu namazlar sizden kaçıp gitmesin, demiştir.⁷⁷

Bu rivâyeti Buhârî, Namaz Vakitleri Kitabı’nda *İkinci Namazının Fazileti Babı*’nda zikretmiştir.

Ahmed b. Hanbel bu Rivâyeti, küçük metin farklılıkları ile Yahya b. İsmail – Kays - Cerir b. Abdillan isnadıyla Rivâyet etmektedir.⁷⁸

1.1.15. On Beşinci Rivâyet

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا قَيْسٌ، قَالَ لِي جَرِيرٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ نَظَرَ إِلَى الشَّمْرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، فَقَالَ: «أَمَا إِنَّكُمْ سَرَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هَذَا، لَا تُضَاهَوْنَ - أَوْ لَا تُضَاهَوْنَ - فِي رُؤْيِيهِ فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةِ قَبْلِ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلِ غُرُوبِهَا، فَافْعَلُوا» ثُمَّ قَالَ: {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلِ غُرُوبِهَا

Müsedded – Yahya – İsmail – Kays isnadıyla Cerîr b. Abdillan şöyle dedi:

Bizler bir gece Hz. Peygamber'in yanında bulunuyorduk. Peygamber (a.s) ayın on dördü bedr gecesinde aya baktı ve şöyle buyurdu: ‘Dikkat edin, sizler şu ayı birbirinize gösterebilmek için sıkışıp üst üste yığılmanıza hacet kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyor olduğunuz gibi Rabb'inizi de kesinlikle göreceksiniz. Artık güneşin doğmasından ve batmasından evvelki namazların hiçbirinden

⁷⁷ Buhari, “*Salât*”, 17.

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, thk.Şuayb Arnavut, Müessesetü’r-Risale, (2001), 31: 540.

alikonmamanıza muktedir olursanız, onu yapınız'. Sonra şu âyeti söyledi: 'Rabbini, güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce hamd ile tesbîh et' (Kaf: 39).⁷⁹

Birinci rivâyetle birkaç kelime farklılığı haricinde aynı lafızlarla ve farklı bir senetle hadisi kitabında zikreden Buhârî, bu rivâyeti Namaz Vakitleri Kitabı'nda *Sabah Namazının Fazileti Babı*'na almıştır.

Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde bu hadisi, **أَوَّلُ مُسْنَدِ الْكُوفِيِّينَ** kısmında 19205. Sırada Yahya – İsmail – Kays isnadıyla Cerîr b. Abdillâh'tan aynı metinle zikretmektedir.⁸⁰

1.1.16. On Altıncı Rivâyet

حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ جَرِيرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا لَيْلَةً مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَنَظَّرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةً أَرْبَعَ عَشْرَةَ، فَقَالَ: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ هَذَا لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا، فَافْعَلُوا»، ثُمَّ قَرَأَ: {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ} [ق: 39].

İshak b. İbrahim – Cerir – İsmail – Kays b. Ebi Hazim isnadıyla Cerir b. Abdillâh (r.a)'tan rivâyet edilmiştir :

Biz bir gece Hz. Peygamberle oturuyorduk. Ayın öndördüncü gecesinde idi. Peygamber (a.s) aya baktı da şöyle buyurdu:

'Şüphesiz ki sizler, şu Ay'ı görmekten hiçbiriniz mahrum olmaksızın görmekte olduğunuz gibi Rabb'inizi de göreceksiniz. Artık güneşin doğmasından önceki ve batmasından önceki namazların hiçbirinden alikonmamak elinizden gelirse, ona çalışınız. Bundan sonra Hz.Peygamber: 'Rabb'ini, güneşin doğuşundan evvel ve batışından evvel hamd ile teşbih et'(Kaf: 39) âyetini okudu.⁸¹

Bu rivâyet *el-Câmi'u's-sahîh*'de Tefsir Kitabında, '*Rabb'ini, güneşin doğuşundan evvel ve batışından evvel hamd ile teşbih et*' babında geçmektedir.

⁷⁹ Buhari, "Evkatu's-Salât", 27.

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31: 505

⁸¹ Buhari, "Tefsir", 283.

1.1.17. On Yedinci Rivâyet:

حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، وَهَشِيمٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ جَرِيرٍ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ نَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ قَالَ: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ هَذَا الْقَمَرَ، لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيِيهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، وَصَلَاةٍ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ، فَافْعَلُوا»

Amr b. Avn – Halid – Huşeym – İsmail – Kays - isnadıyla rivâyet edildiğine göre Cerîr b. Abdillâh şöyle demiştir:

Bir gece Hz. Peygamber'in yanında oturuyorduk. Ayın ondördüncü gecesi idi. Peygamber (a.s) aya baktı da şöyle buyurdu:

‘Şu Ay’ı görmekte nasıl birbirinize gösterebilmek için sıkışıp üstüste yığılmanıza hacet kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyorsanız, Rabb’inizi de öylece göreceksiniz. Artık Güneş’in doğumundan da, batışından da evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamak elinizden gelirse, ona çalışınız.⁸²

Buhârî bu rivâyeti Tevhid Kitabı’nda, *Yüce Allah’ın: 'Birtakım Yüzler O Gün Parlaktır; Rablerini Göreceklerdir Kavli Babı'*nda zikretmektedir.

1.1.18. On Sekizinci Rivâyet

حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ يُوسُفَ التِّرْزُوعِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو شَهَابٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ عَيْنًا

Yusuf b. Musa – Asım b. Yusuf el-Yerbuği – Ebu Şihab – İsmail b. Ebi Halid – Kays b. Ebi Hazim - isnadıyla rivâyet edildiğine Cerîr b. Abdillâh şöyle demiştir:

Hz. Peygamber : 'Şubhesiz sizler Rabb'inizi göz görüşü ile göreceksiniz' buyurdu.⁸³

Bu rivâyet Tevhid Kitabı’nda, *Yüce Allah’ın: 'Birtakım Yüzler O Gün Parlaktır; Rablerini Göreceklerdir Kavli Babı'*nda geçmektedir.

⁸² Buhari, “Tevhid”, 24.

⁸³ Buhari, “Tevhid”, 24.

1.1.19. On Dokuzuncu Rivâyet

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ الْجَعْفَرِيُّ، عَنْ زَائِدَةَ، حَدَّثَنَا بَيَّانُ بْنُ بِشْرِ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ [ص:128]، حَدَّثَنَا حَرِيرٌ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، فَقَالَ: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَمَا تَرُونَ هَذَا، لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ»

Abde b. Abdillâh – Huseyn el- Cufî – Zaide – Beyan b. Bişr - Kays b. Ebi Hazim - isnadıyla rivâyet edildiğine Cerîr b. Abdillâh şöyle demiştir:

Rasûlullah (a.s) ayın ondördüncü gecesi bizim yanımıza çıktı da şöyle buyurdu: ‘Şühesiz sizler şu ayı görmekte nasıl sıkışıp üstüste yığılmanıza hacet kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyorsanız, kiyâmet gününde Rabb'inizi de öylece göreceksiniz.⁸⁴

Bu rivâyet de Tevhid Kitabı'nda, *Yüce Allah'ın: 'Birtakım Yüzler O Gün Parlaktır; Rabblerini Göreceklerdir Kavli Babı'*nda geçmektedir.

Hadis, aynı isnadla ve metinle Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında 44. kitap olan *Kitâbu'n-Nüût* bölümünde *el-Muâfât ve'l-Ukûbet* babında 7713 nolu hadis olarak da geçmektedir.⁸⁵

1.1.20. Yirminci Rivâyet

وَحَدَّثَنَا زُهَيْرٌ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْقَزَائِيُّ، أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ حَرِيرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، وَهُوَ يَقُولُ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ نَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، فَقَالَ: «أَمَا إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ هَذَا الْقَمَرَ، لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُعْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، وَقَبْلَ غُرُوبِهَا» - يَعْنِي الْعَصْرَ وَالْفَجْرَ - ، ثُمَّ قَرَأَ حَرِيرٌ { وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا } [طه: 130]

Züheyr b. Harb – Mervan b. Muaviye el- Fezari – İsmail b. Ebi Halid – Kays b. Ebi Hazim - Cerir b. Abdillâh'ı (r.a) şöyle derken işittim :

Resûlullah'ın (a.s) yanında oturuyorduk. Ayın on dördü olan bir gecede Resûlullah (a.s) aya bakarak şöyle buyurdu:

‘Bakın buraya! Hiç şüphe yok ki sizler Rabbinizi şu ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Onu görme hususunda üst üste sıkışıp bir birinizin üzerine

⁸⁴ Buhari, “*Tevhid*”, 24.

⁸⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şelbî), Müessesetü'r-Risale (Beirut 2001),7 :164.

yığılmayacaksınız. Artık güneş doğmazdan ve batmazdan önce hiçbir namaz -yani sabah ve ikindi- hususunda kendinize galebe çaldırmamak elinizden geliyorsa bunu yapın!’ Sonra Cerîr : ‘Rabbini güneşin doğmasından ve batmasından önce hamd ile tespih et!’ (Taha 20/13) âyetini okudu.⁸⁶

Müslim’in bu rivâyeti Mescidler ve Namaz Kılınan Yerler Kitabı’nda *Sabah ve İkinci Namazlarının Fazileti ve Bunları Cemaatla Kılmaya Devam Babı*’nda geçmektedir.

1.1.21. Yirmi Birinci Rivâyet

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ، وَأَبُو أُسَامَةَ، وَوَكَيْعٌ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ، وَقَالَ: «أَمَّا إِنَّكُمْ سَتُعْرَضُونَ عَلَيَّ رَبِّكُمْ، فَتَرَوْنَهُ كَمَا تَرَوْنَ هَذَا الْقَمَرَ»، وَقَالَ: «تَمَّ قَرَأٌ، وَلَمْ يَقُلْ: حَرِيرٌ»

Hadis, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe - Abdullah b. Nümeyr ile Ebû Üsâme ve Veki'-İsmail b. Ebi Halid – Kays b. Ebi Hazim isnadıyla Cerir b. Abdillan’tan rivâyet edilen hadis Ebû Bekir b. Ebî Şeybe - Abdullah b. Nümeyr ile Ebû Üsâme ve Veki’ rivâyet zinciriyle de rivâyet edilmiştir.

‘Dikkat edin! Hiç şüphe yok ki sizler Rabbinize arz olunacak ve onu şu ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz’ buyurdu. Ve: ‘Sonra okudu.’ demiş. Cerîr’i dememiştir.⁸⁷

Bu hadis de bir önceki rivâyetten hemen sonra Mescidler ve Namaz Kılınan Yerler Kitabı’nda *Sabah ve İkinci Namazlarının Fazileti ve Bunları Cemaatla Kılmaya Devam Babı*’nda geçmektedir.

1.1.22. Yirmi ikinci rivâyet:

حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ حَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَحْلِيِّ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَنَظَّرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ سَتُعْرَضُونَ عَلَيَّ رَبِّكُمْ فَتَرَوْنَهُ كَمَا تَرَوْنَ هَذَا الْقَمَرَ لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُعْلَبُوا عَلَى صَلَاةِ قَبْلِ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَصَلَاةِ قَبْلِ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا، ثُمَّ قَرَأَ: {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ}. هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ

⁸⁶ Müslim, “Fazlu Salateyi’s-Subhi ve’l-Asr”, 633.

⁸⁷ Müslim, “Mukaddime”, 633.

Hennad – Veki’ - İsmail bin Ebi Halid – Kays bin Ebi Hazim isnadıyla rivâyet edildiğine Cerîr ibn Abdillâh şöyle demiştir:

Bir gece Hz. Peygamber'in yanında oturuyorduk. Ayın on dördüncü gecesi idi. Peygamber (a.s) aya baktı da şöyle buyurdu.

‘Şu Ay’ı görmekte nasıl birbirinize gösterebilmek için sıkışıp üstüste yığılmadan zahmetsizce görüyorsanız, Rabb'inizi de öylece göreceksiniz. Artık güneşin doğumundan da, batışından da evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamak elinizden gelirse, ona çalışınız.’ Sonra Cerîr: ‘Rabbini güneşin doğmasından ve batmasından önce hamd ile tespih et!’(Tâhâ 20/13) âyetini okudu. Tirmizî bu hadis *sahihtir* demiştir.⁸⁸

Tirmizî'nin Sünen'inde geçen bu hadis Sıfatı'l Cenneti Babında, *Rabbi Görmek Hakkındaki Hadisler Babı* 'nda zikretmektedir.

1.1.23. Yirmi Üçüncü Rivâyet

حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، وَوَكَيْعٌ، وَأَبُو أُسَامَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُلُوسًا، فَتَنَظَّرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ لَيْلَةَ أَرْبَعِ عَشْرَةَ، فَقَالَ: «إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ هَذَا لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا» ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ فَ { سَبَّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا } [طه: 130]

Osman b. Ebi Şeybe – Cerir ve Veki’ ile Ebu Üsame –İsmail b. Ebi Halid – Kays b. Ebi Hazim - isnadıyla rivâyet edildiğine Cerîr b. Abdillâh şöyle demiştir:

‘Rasulullah ile beraber oturuyorduk. Dolunay gecesi idi. Aya baktı ve şu ayı görmekte nasıl sıkışıp üstüste yığılmanıza gerek kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyorsanız, Rabb'inizi de öylece göreceksiniz. Artık güneşin doğuşundan da, batışından da evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamak elinizden gelirse, ona çalışınız!’ dedi. Sonra Cerîr: ‘Rabbini güneşin doğmasından ve batmasından önce hamd ile tespih et!’(Taha 20/13) âyetini, okudu.⁸⁹

Bu rivâyet Ebû Dâvûd'un es-Sünen'inde geçmektedir. Aynı Rivâyet farklı bir

⁸⁸ Tirmizî, “Sıfatı'l Cenneti”, 16.

⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 20.

senedle İbn Mende'de de geçmektedir.⁹⁰

1.1.24. Yirmi Dördüncü Rivâyet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، وَوَكَيْعٌ (ح)
وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا خَالِي يَعْلى، وَوَكَيْعٌ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ
عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -، فَنَظَرْنَا إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، قَالَ: 'إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا
تَرَوْنَ هَذَا الْقَمَرَ، لَا تَضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ، فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا' ثُمَّ قَرَأَ: {وَسَبِّحْ
بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ} [ق: 39]

İbn Mace burada tahvil⁹¹ uygulamasını kullanarak iki ayrı rivâyetin senedini bir arada zikretmiştir.

a) Muhammed b. Abdillâh b. Numeyr – Babası (Abdillâh b. Numeyr) ve Veki' – İsmail b. Halid - Kays b. Ebi Hazim isnadıyla ve

b) Ali b. Muhammed – Ya'la ve Veki' ile Ebu Muaviye - İsmail b. Halid - Kays b. Ebi Hazim isnadıyla Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'den rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir:

'Resûlullah (a.s.)'ın yanında oturuyorduk. Ayın on dördüncü gecesi aya bakıp' :

'Şu ayı nasıl sıkışıp üstüste yığılmanıza gerek kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyorsanız, şüphesiz Rabbinizi de işte öyle göreceksiniz. Artık güneşin doğuşundan ve batışından önceki namazların birisinden alıkonmamaya gücünüz yeterse bunu yapınız!', buyurdu. Cerir sonra şu âyeti okudu: 'Ve güneşin doğuşundan önce de batışından önce de Rabbinizi hamd ile tesbih et.' (Kâf 50/39)⁹²

İbn Mace bu rivâyeti 'İman, Sahabelerin Faziletleri ve İlim Kitabı'nda 13. Bab olan 'Cehmiyye'nin İnkâr Ettiği Şeylerin Beyânı Babı'nda zikretmiştir

⁹⁰ İbn Mende, "İman", 2:781.

⁹¹ Tahvil: Bir hadisin birden fazla rivâyeti bir arada verildiğinde bunların birinden diğerine geçmeye denir. Rivâyetler arasında geçiş yaparken arasına noktasız ح harfi konulur. Aydın, Abdullah, *Hadis Islahatları Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 303

⁹² İbn Mâce, "Ebvabü's -Sünne", 13.

1.2. Cennet'te Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadisler

Cennet'te Allah'ın görülmesi ile ilgili hadisler sahabeden Suheyb ve Ebu Musa el-Eş'arî'den gelmektedir.

Sahabeden Suheyb'ten gelen rivâyetler, Müslim'in es-Sahîh'inde iki farklı sened ve çok az kelime farklılıklarıyla beraber aynı metinle, Tirmizî ve İbn Mâce'nin Sünenlerinde geçmektedir.

Müslim'in es-Sahîh'inde Suheyb'ten iki farklı senedle aynı metin rivâyet edilmiştir.

1.2.1. Birinci Rivâyet

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَائِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ صُهَيْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ' إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ، قَالَ: يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: تُرِيدُونَ شَيْئًا أَزِيدُكُمْ؟ فَيَقُولُونَ: أَلَمْ تُبَيِّضْ وُجُوهَنَا؟ أَلَمْ تُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ، وَتُنَجِّنَا مِنَ النَّارِ؟ قَالَ: فَيَكْشِفُ الْحِجَابَ، فَمَا أُعْطُوا شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَى رَبِّهِمْ عَزَّ وَجَلَّ

Ubeydullah b. Ömer – Abdurrahman b. Mehdi – Hammad b. Seleme – Sabit el-Bunani – Abdurrahman b. Ebi Leyla - isnadıyla rivâyet edildiğine Suheyb şöyle demiştir: Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuşlardır:

'Cennetlikler cennete girdiklerinde Allah onlara: Siz bir şey istiyor musunuz? Fazla fazla size vereyim!, diyecek, onlar da; sen bizim yüzlerimizi ağartmadın mı? Bizi cennete girdirerek cehennemden kurtarmadın mı? diyecekler. Bunun üzerine hicab kaldırılacak, artık onlara Rablerine bakmaktan daha sevimli bir şey verilmiş olmayacaktır.'⁹³

Bu rivâyet Müslim'de İman Kitab'ının 80. Babı olan *Mü'minlerin Âhirette Rabları Sübhanehu ve Teâla'yı Göreceklerini İspat Babı*'nda geçmektedir. İmam Müslim farklı bir sened ve aynı muhtevada olan bir hadis daha rivâyet etmektedir.

Bu rivâyet Nesâî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'sında aynı senedle ve metinle 44. Kitap olan Kitâbu'n-Nüüt bölümünde el-Muâfât ve'l-Ukûbet babında 7718 nolu

⁹³ Müslim, "İman", 297.

hadis olarak ve aynı zamanda 54. Kitap olan Kitâbü't-Tefsir'de 10. bab olan Süre-i Yusuf' babında Allah'ın,

قَوْلُهُ تَعَالَى: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى “Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.” (Yunus 10/26) sözü bölümünde 11170. Hadis olarak yer almaktadır.⁹⁴

Aynı rivâyeti senedde bulunan bazı râvileri farklı olarak İbn Hibban, *Sahih*'inde, mü'minlerin Rab'lerini görmeleri ve Allah'ın sadece mü'minlere va'd ettiği hüsnanın üzerine *ziyade*'nin ne olduğunu beyan bölümünde zikretmektedir.⁹⁵

1.2.2. İkinci Rivâyet

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ وَزَادَ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ} [يونس: 26]

Ebu Bekir b. Ebi Şeybe – Yezid b. Harun – Hammad b. Seleme - Sabit el-Bunani – Abdirrahman b. Ebi Leyla - isnadıyla rivâyet edildiğine Suheyb aynı isnadla hadisi rivâyet edip ekleme yapmış ve sonra şu âyeti okumuştur:

‘Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.’⁹⁶

1.2.3. Üçüncü Rivâyet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ صُهَيْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ: {لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ} قَالَ: إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ نَادَى مُنَادٍ: إِنَّ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ مَوْعِدًا، قَالُوا: أَلَمْ يُبَيِّضْ وُجُوهَنَا وَيُنَجِّنَا مِنَ النَّارِ وَيُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ؟ قَالُوا: بَلَى، فَيُكْشَفُ الْحِجَابُ، قَالَ: فَوَاللَّهِ مَا أَعْطَاهُمْ شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَيْهِ

هَذَا حَدِيثٌ إِثْمًا أَسْنَدُهُ حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ وَرَفَعَهُ. وَرَوَى سُلَيْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، وَحَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ ثَابِتِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَوْلُهُ

Muhammed b. Beşşar – Abdurrahman b. Mehdi - Hammad b. Seleme - Sabit el-Bunani – Abdirrahman b. Ebi Leyla isnadıyla rivâyet edildiğine göre Suheyb şöyle demiştir :

⁹⁴ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7 :166; 10:123.

⁹⁵ İbn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed, *es-Sahih*, tah. Şuayib Arnavut, Müessesetü'r-Risale, (Beyrut 1988), 16:466-478.

⁹⁶ Müslim, “*İman*,” 298.

Rasûlullah (a.s); 'Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.' (Yunus10/26) âyeti hakkında şöyle buyurdu: Cennetlikler cennete girdiklerinde bir seslenici;

'Sizin için Allah'ın verdiği bir sözü vardır' diye bağırarak. Cennetlikler de diyecekler ki bizim yüzümüzü ak etmedi mi? Bizi ateşten kurtarmadı mı? Bizi cennete girdirmedi mi? Melekler:

'Evet!' diye cevap verecekler, bundan sonra perde açılacaktır. Rasûlullah (a.s) sözünü şöyle devam ettirdi: Allah'a yemin ederim ki, Allah o gün cennetliklere kendisini göstermekten daha sevimli bir şey vermemiştir.

Tirmizî, 'Bu hadisi sadece Hammad b. Seleme, müsned ve merfu olarak rivâyet etmektedir. Süleyman b. Muğîre bu hadisi Sabit el Bünanî vasıtasıyla Abdurrahman b. ebî Leylâ'nın kendi sözü olarak rivâyet etmiştir.' demiştir.⁹⁷

1.2.4. Dördüncü Rivâyet

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغُدُّوسِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَائِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى
عَنْ صُحَيْبٍ، قَالَ: تَلَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - هَذِهِ الْآيَةَ: {لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ} [يونس: 26]، قَالَ: 'إِذَا دَخَلَ
أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ، نَادَىٰ مُنَادٌ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ، إِنَّ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ مَوْعِدًا يُرِيدُ أَنْ يُنَجِّزْكُمْوَهُ، فَيَقُولُونَ: وَمَا هُوَ؟ أَلَمْ يُنْقَلِ اللَّهُ
مَوَازِينَنَا، وَيُبَيِّضَ وَجُوهَنَا، وَيُدْخِلَنَا الْجَنَّةَ وَيُنْجِنَا مِنَ النَّارِ؟ قَالَ: فَيَكْشِفُ الْحِجَابَ، فَيَنْظُرُونَ إِلَيْهِ، فَوَاللَّهِ مَا أَعْطَاهُمُ اللَّهُ شَيْئًا أَحَبَّ
إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ، يَعْنِي إِلَيْهِ، وَلَا أَقْرَبَ لِأَعْيُنِهِمْ'

Abdulkuddüs b. Muhammed – Haccac - Hammad b. Seleme - Sabit el-Bunani – Abdirrahman b. Ebi Leyla isnadıyla Suheyb'ten şöyle rivâyet etmiştir :

Resûlullah (a.s) : 'Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.' (Yunus, 26) âyetini okudu ve şöyle buyurdu:

'Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girdikleri zaman bir seslenici;

'Ey Cennet ehli! Şüphesiz Allah katında sizler için bir söz vardır. Allah o sözü sizlere tam olarak yerine getirmek ister,' diye seslenir. Bunun üzerine

⁹⁷ Tirmizî, "Sıfatü'l Cenneti", 16.

cennetlikler:

‘O söz nedir? Allah mizanlarımızı ağırlaştırmadı mı, yüzlerimizi ağartmadı mı, bizi cennete girdirmedi mi, bizi ateşten kurtarmadı mı?’ diye cevap verirler. Resûlullah buyurdu ki, bunun üzerine hicab açılır da cennetlikler O'na bakarlar. Allah'a yemin olsun ki, Allah, cennetliklere, zatına bakmaktan daha sevimli ve gözlerini daha doyurucu bir şey vermemiştir.’⁹⁸

Bu rivâyet İbn Mace'nin Sünen'inde İman, Sahabelerin Faziletleri ve İlim Kitabı'nda 13. Bab olan *Cehmiyye'nin İnkâr Ettiği Şeylerin Beyânı Babı* 'nda 187. hadis olarak geçmektedir.

Cennet'te Allah'ın görülmesi ile ilgili Ebu Musa el-Eş'arî'den gelen rivâyetler Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde, Müslim'in *es-Sahîh*'inde, Tirmizî'nin *Sünen*'inde ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde geçmektedir.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den üç rivâyet bulunmaktadır.

1.2.5. Beşinci Rivâyet

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْعَمِّيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرَانَ الْجَوْزِيُّ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «جَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ، آيْتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَجَنَّتَانِ مِنْ ذَهَبٍ، آيْتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَجْمٍ إِلَّا رِذَاءَ الْكِبَرِ، عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةٍ عَدْنٍ

Abdullah b. Ebi'l- Esved – Abdulaziz b. Abdissamed el-Ammiy – Ebu İmran el- Cevniy – Ebubekir b. Abdullah b. Kays – Babası (Ebû Mûsâ el-Eş'arî) den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur:

‘İki cennet vardır ki, bunların kapları ve içlerinde bulunan şeyler hep gümüş-tendir. Diğer iki cennet daha vardır ki, bunların kapları ve içlerinde bulunan şeyler de altındandır. Adn cennetindeki cennetliklerle bunların kendi Rabb'lerine bakmaları arasında, Allah'ın vechi üzerindeki büyüklük ridâsından başka birşey bulunmayacaktır’⁹⁹

⁹⁸ İbn Mâce, “*Mukaddime*,” 13.

⁹⁹ Buhari, “*Tefsir*”, 55.

Bu rivâyet Tefsir Kitabı'nda 55. Bab'ı olan 'Yüce Allah'ın 'O iki Cennet'ten başka iki cennet daha vardır' (Rahman,62) Kavli Babı'nda 4878. hadis olarak geçmektedir.

1.2.6. Altıncı Rivâyet

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «جَنَّاتٍ مِنْ فَضَّةٍ، آيْتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَجَنَّاتٍ مِنْ ذَهَبٍ، آيْتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَجْمٍ إِلَّا رِذَاءَ الْكِبْرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

Ali b. Abdillâh - Abdulaziz b. Abdissamed – Ebu İmran – Ebubekir b. Abdullâh b. Kays – Babası (Ebû Mûsâ el-Eş'arî) den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur:

'İki cennet vardır ki, bunların kapları ve içlerinde bulunan şeyler hep gümüş-tendir. Diğer iki cennet daha vardır ki, bunların kapları ve içlerinde bulunan şeyler de altındandır. Adn cennetindeki cennetliklerle bunların kendi Rabblerine bakmaları arasında, Allah'ın vechi üzerindeki büyüklük ridâsından başka birşey bulunmayacaktır.'¹⁰⁰

Metin olarak yukarıda zikredilen hadis ile aynı olan bu rivâyet, Buhârî'nin Tevhid Kitabı'nın 24. Babı olan, *Yüce Allah'ın: 'Birtakım Yüzler O Gün Parlaktır; Rabblerini Göreceklerdir' Kavli Babı*'nda 7444. Hadis olarak geçmektedir.

1.2.7. Yedinci Rivâyet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ، حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ خَيْمَةً مِنْ لَوْلُؤَةٍ مُجَوَّفَةٍ، عَرْضُهَا سِتُونَ مِائًا، فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا أَهْلٌ مَا يَرَوْنَ الْآخِرِينَ، يَطُوفُ عَلَيْهِمُ الْمُؤْمِنُونَ، وَجَنَّاتٍ مِنْ فَضَّةٍ، آيْتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَجَنَّاتٍ مِنْ كَدَا، آيْتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَجْمٍ إِلَّا رِذَاءَ الْكِبْرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

¹⁰⁰ Buhari, "Tevhid", 24.

Muhammed b. Musenna - Abdulaziz b. Abdissamed – Ebu İmran – Ebubekir b. Abdullah b. Kays – Babası (Ebû Mûsâ el-Eş‘arî) den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur:

‘Şüphesiz ki, Cennet’te içi boşaltılmış inciden bir çadır vardır. Genişliği altmış mildir. Bunun her köşesinde bir aile bulunur ki, başkaları onları göremezler. O müminler birbirlerini ziyaret ederler. Ve iki cennet vardır ki, bunların kapları ve içlerindeki şeyler gümüştedir. Diğer iki cennet daha vardır ki, bunların da kapları ve içlerinde bulunan şeyler de altındandır. Adn cennetindeki cennetliklerle bunların kendi Rabb'lerine bakmaları arasında, Allah'ın vechi üzerindeki büyüklük ridâsından başka bir şey bulunmayacaktır.”¹⁰¹

Bu rivâyet de Tefsir Kitabı’nda 55. Bab olan *Yüce Allah’ın ‘Çadırlar içinde perdelenmiş huriler vardır.’ (Rahman,72) Kavli Babı’nda* 4879. Hadis olarak geçmektedir.

1.2.8. Sekizinci Rivâyet

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ، وَأَبُو غَسَّانَ الْمَسْمَعِيُّ، وَإِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، جَمِيعًا عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عَبْدِ الصَّمَدِ، وَاللَّفْظُ لِأَبِي غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الصَّمَدِ، حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍانَ الْجُوْنِيُّ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «جَنَّاتٍ مِنْ فِضَّةٍ آتِيَتْهُمَا، وَمَا فِيهِمَا، وَجَنَّاتٍ مِنْ ذَهَبٍ آتِيَتْهُمَا، وَمَا فِيهِمَا، وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَجُلٍ إِلَّا رِداءَ الْكِبْرِيَاءِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةٍ عَدْنٍ»

Nasr b. Ali el-Cehdami ve Ebu Gassan el- Mesmei ve İshak b. İbrahim – Hepsi Abdulaziz bin Abdussamed’den (Lafız Ebu Gassan’ındır) – Ebu Abdissamed – Ebu İmran el- Cevniy – Ebubekir b. Abdullah b. Kays – Babası’ndan (Ebû Mûsâ el-Eş‘arî) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur:

‘İki cennet vardır ki; bunların, kapları ve içindeki şeyler gümüştedir. İki cennet de vardır ki, onların kapları ve içindeki şeyler altındandır. Adn cennetinde cennetliklerle Rabb’lerini görmeleri arasında Allah'ın vechindeki kibriyâ ridâsından başka hiç bir şey bulunmayacaktır.’¹⁰²

¹⁰¹ Buhari, “*Tefsir*”, 300.

¹⁰² Müslim, “*İman*,” 296.

Bu rivâyet Müslim’de İman Kitab’ının 80. Babı olan *Mü'minlerin Âhirette Rabları Sübhanehu ve Teala'yı Göreceklerini İspat Babı*’nda geçmektedir.

1.2.9. Dokuzuncu Rivâyet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ أَبُو عَبْدِ الصَّمَدِ الْعَمِّيُّ، عَنْ أَبِي عُمَرَ الْجُوْنِيِّ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ فِي الْجَنَّةِ جَنَّاتٍ مِنْ فَضَّةٍ أَيْشُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَجَنَّاتٍ مِنْ ذَهَبٍ أَيْشُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَجْمٍ إِلَّا رِذَاءُ الْكِبْرِيَاءِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ، وَبِحَدِّ الْإِسْنَادِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَحَيَمَةً مِنْ دُرَّةٍ مَجُوفَةٍ عَرْضُهَا سِتُّونَ مِيَالًا، فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا أَهْلٌ لَا يَرَوْنَ الْآخِرِينَ يَطُوفُ عَلَيْهِمُ الْمُؤْمِنُونَ.

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ

Muhammed b. Beşşar - Abdulaziz b. Abdissamed Ebu Abdissamed el- Ammi – Ebu İmran el-Cevni – Ebubekir b. Abdullah b. Kays – Babası (Ebû Mûsâ el-Eş‘arî) den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur:

‘Cennet’te iki Cennet daha vardır ki kapları ve her şeyi gümüştedir bir başka iki Cennet daha vardır ki onun da kapları ve her şeyi altındadır. Adn cennetinde cennetlikler ile Rabb’leri arasında görebilmelerine engel büyüklük ridâsından başka bir şey yoktur.’

Aynı sened ile Rasûlullah’ın (a.s) şöyle buyurduğu da rivâyet edilmiştir: ‘Cennet’te içi boş inciden yapılmış büyüklüğü altmış mil olan bir çadır vardır ki her bir tarafında huriler bulunur ve birbirlerini görmezler oraya giren mü’min onları bir bir dolaşır.’¹⁰³

Tirmizi bu hadis sahihtir demiştir.

Bu rivâyet Tirmizi’de Cennetin Özellikleri Babları’nda 3. Bab olan *Cennet köşklерinin özellikleri nelerdir? Babı*’nda geçmektedir.

1.2.10. Onuncu Rivâyet

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الصَّمَدِ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ الْجُوْنِيُّ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ الْأَشْعَرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «جَنَّاتٍ مِنْ فَضَّةٍ، أَيْشُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَجَنَّاتٍ مِنْ ذَهَبٍ، أَيْشُهُمَا وَمَا فِيهِمَا، وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَجْمٍ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِلَّا رِذَاءُ الْكِبْرِيَاءِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

¹⁰³ Tirmizî, “*Sıfatı’l Cenneti*,” 2528.

Muhammed b. Beşşar - Ebu Abdissamed Abdulaziz b. Abdissamed – Ebu İmran el-Cevni – Ebubekir b. Abdullah b. Kaysi el Eş‘arî – Babası (Ebû Mûsâ el-Eş‘arî) den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (a.s) şöyle buyurmuştur:

‘Cennet’te iki Cennet daha vardır ki kapları ve her şeyi gümüştedir. Başka iki Cennet daha vardır ki onun da kapları ve her türlü eşyası altındandır. Adn cennetinde Cennetlikler ile Rabbleri arasında görebilmelerine engel büyüklük ridâsından başka bir şey yoktur.’¹⁰⁴

Hadis, İbn Mace’de ‘İman, Sahabelerin Faziletleri ve İlim Kitabı’nda 13. Bab olan *Cehmiyye'nin İnkâr Ettiği Şeylerin Beyânı Babı*’nda 186. sıradadır.

1.2.11. On Birinci Rivâyet

أَخْبَرَنَا وَكَيْعٌ، نَا إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ نَدِيرٍ، عَنْ خَدِيفَةَ، وَعَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، فِي قَوْلِهِ: {الَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ} [يونس: 26] قَالَ: " الزِّيَادَةُ: النَّظَرُ إِلَىٰ وَجْهِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

Vek’i – İsrâil – Ebû İshâk - Müslim b. Nadîr – Huzeyfe – Amir b. Sa’d –Ebû Bekir es-Siddîk’tan Rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (a.s), ‘Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.’ (Yunus, 26) âyeti hakkında şöyle buyurmuştur:

Ziyâde, Allah Azze ve Celle’nin yüzüne bakmaktır.¹⁰⁵

1.2.12. On İkinci Rivâyet

أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ يَعْنِي ابْنَ تَوْرٍ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ النَّاسُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ؟»، قَالُوا: لَا، قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةً» «الْبَدْرُ لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ؟»، قَالُوا: لَا، يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: «فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ

Muhammed b. Abdi’l-A’lâ – İbn Sevr – Ma’mer – Zührî – Ata b. Yezid isnadıyla Ebû Hüreyre’den şöyle Rivâyet edilmiştir.

İnsanlar: ‘Ey Allhahın Rasûlü! Kıyamet günü Rabbimizi görebilecek miyiz?’

¹⁰⁴ "İbn Mâce, "Mukaddime," 13.

¹⁰⁵ İshâk b. Râhûye, Ebû Ya’kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, Müsned, Tah. Abdu’l-Gafûr b. Abdu’l-Hak, Mektebetu’l-İman. (Medine 1991), 3:793.

diye sordular. Hz. Peygamber:

‘Önünde görmeye engel hiçbir bulut yokken güneşi görmeniz hususunda itişip kakışma suretiyle bir zarar ve sıkışıklığa düşer misiniz?’ diye sordu. Sahâbîler:

‘Hayır yâ Rasûlallah’, dediler. Rasûlullah tekrar:

‘Önünde engel hiçbir bulut yok iken ayın ondördüncü gecesi kameri görmek hususunda itişip kakışma suretiyle bir zarar ve sıkışıklığa uğrar mısınız?’ diye sordu. Sahâbîler:

‘Hayır yâ Rasûlallah’ deyince Rasûlullah:

‘İşte şübhesiz sizler O’nu kıyamet gününde böyle apaçık, sıkışiksız olarak göreceksiniz.’¹⁰⁶

Çalışmamızın bu kısmında ru’yetullah konusuyla ilgili hadisleri biraraya getirmeye çalıştık. Kuşkusuz ki, bu konudaki hadisler sadece burada zikredilenlerden ibaret değildir. Zikrettiğimiz hadis musanniflerden başka, kitaplarına ru’yet hadislerini alan birçok musannif bulunmaktadır. Çalışmamızın hacmini arttırmamak için, meşhur hadis eserlerindeki rivâyetlerle yetinilmiştir.

Kıyamet gününde Allah’ın görülmesiyle ilgili hadislerin bir kısmı; dolunayda ayın, açık bir günde güneşin zahmetsizce ve kesin olarak görüldüğü gibi Kıyâmet gününde de Allah’ın mü’minler tarafından görülebileceğini ifade etmektedir. Rivâyetlerin bir kısmını, ashâbın Hz. Peygamber’e, ‘Rabbimizi görecek miyiz?’ diye sorusuna cevap olarak gelmektedir. Bazılarında ise, Rasûlullah’ın aya bakıp, onu gördükleri gibi Allah’ı da görecekları geçmektedir. Bazı hadisler, sabah ve ikinci namazlarına dikkat edilmesi, bunlara teşvik etmek maksadıyla vârid olmuştur.

Bu kısımdaki hadislerde, bazılarınca varlığından şüphe duyulan bazı hususlara da değinilmektedir. Şefaatin gerçekleşeceği, sırat köprüsünün varlığı, günahkâr mü’minlerin cehenneme girdikten sonra cennete girebilecekleri, Ehl-i kitaptan tevhid inancından uzaklaşanların cennete gidemeyecekleri olguları gibi, bazı düşünce ekollerince kabul edilmeyen hususlar hadislerde geçmektedir.

Cennette Allah’ın görülmesiyle ilgili rivâyetler; Allah’ın cennetliklere cennet nimetlerini arttırmak için kendisini göstereceği, Yunus süresi 26. âyette geçen *ziyade*

¹⁰⁶ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, 10:320.

kelimesinin O'na bakıp görmek manasına geldiği, birinin gümüşten birinin altından iki cennetin olacağı, Adn cennetindekilerin Rablerini görmelerine sadece büyüklük ridasının engel olduğu şeklinde bilgiler vermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SENED TENKİDİ

2. Hadislerin Sened Tenkidi

Hadis, sened ve metinden oluşmaktadır. Biri diğerinden almak ve nakletmek suretiyle hadisi rivâyet eden kişilerin Rasulullah'a kadar sayıldığı kısma sened denir.¹⁰⁷ Başka bir ifadeyle sened, bir haberi ilk kaynağına ulaşıncaya kadar birbirinden alıp nakledenlerin peşpeşe zikredilmesine denir.¹⁰⁸ Metin ise, senedin kendisinde son bulunduğu sözlü kısımdır.¹⁰⁹ Sened, araç, metin amaç olarak görülmelidir. Senedin önemi ve değeri metinden gelmektedir. Zira o metnin sıhhatini ve durumunu bildiren ön kişilerden oluşan rivâyet zinciridir. Senedde bulunan râvilerin güvenilir yani 'sika' olmaları esastır. Sika, adalet ve zabt sıfatına sahip kişiler için kullanılan bir tabirdir. İbn Sirin, ilk zamanlarda bir haberin kimler tarafından nakledildiği araştırılmazken, fitne ortaya çıkıp da islam âleminin bünyesine farklı yapılar dâhil olunca, haberin kaynağı araştırılmaya başlanmıştır demiştir. Ayrıca O, 'isnad ilmi dindir ve dininizi kimden aldığınıza dikkat edin' diyerek bu ilmin önemini ortaya koymuştur. Abdullah b. Mübarek de eğer isnad olmasaydı din konusunda 'isteyen istediğini söylerdi' demiştir.¹¹⁰ Zührî, s enedi, rivâyetlerin rastgele dağılmasını engelleyen bir dizgin ve yulara benzetmiş, Süfyân b. Uyeyne'nin kendisinden bir hadisi isnadsız olarak öğrenmek istemesi üzerine, 'Çatıya merdivensiz çıkabilir misin?' diye tepki göstermiştir.¹¹¹

Sahabe *udul* kabul edilmiştir. Onlar, Hz. Peygamber'den duyduklarını, gördüklerini ve öğrendiklerini kendilerinden sonra gelenlere tam ve aynen aktarmışlardır. Senedde bulunan kişiler hakkında yapılan güvenilirlik araştırmasının dışında tutulmuşlar, hepsi güvenilir kabul edilmişlerdir.

¹⁰⁷ Çakan, İsmail Lütfi, *Anahatlarıyla Hadis*, İstanbul, 1983, s.24.

¹⁰⁸ Mahmut et-Tahhan, *Yeni Hadis Usulü*, çev. Cemal Ağırman, Sivas, 1999, s. 27.

¹⁰⁹ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, İFAV, İstanbul, 1989, s.56.

¹¹⁰ Müslim, *Mukaddime*, I, 14.

¹¹¹ Zehebî, *Siyeru a' lâmi'n-nübelâ*, V, 347.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde sahabe maddesini yazan Mehmet Efendioğlu sahabenin adaleti hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

Muhaddisler ve Ehl-i sünnet âlimleri sahâbenin tamamını âdil kabul etmiş, naklettikleri hadislerin araştırılmadan kabul edilmesi gerektiği görüşüne varmıştır. Bu görüş, dört mezhep imamı Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ile Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medîni, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân gibi muhaddislerin tamamının dahil olduğu cumhurun görüşüdür (M. Mustafa el-A'zamî, s. 105). İbn Abdülber en-Nemerî, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Gazzâlî, Seyfeddin el-Âmidî, İbnü's-Salâh, Muvaffakuddin İbn Kudâme, Zeynüddin el-İrâkî, İbn Hacer el-Askalânî ve Şevkânî sahâbenin hepsinin âdil olduğu konusunda ümmetin icmâi bulunduğunu söylemiştir.¹¹²

Çalışmamızın sened tenkidinde, Kütüb-i Sitte'yi oluşturan, Buhârî'nin (ö.256/870) el-Câmiu's-Sahîh'i, Müslim'in (ö.261/875) el-Câmiu's-Sahîh'i, Ebû Dâvûd'un (ö.275/889), es-Sünen'i, Tirmizî'nin (ö.279/892), es-Sünen'i, ve İbn Mâce'nin (ö.273/887), es-Sünen'i ile Nesâî'nin (ö.303/915), es-Sünenü'l-kübrâ'sı esas alınmış, bu eserlerde geçen hadislerin senedlerinde bulunan râviler incelenmiştir.

2.1. Kıyamet Gününde Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadislerin Sened Tenkidi

İlgili hadislerin sened tenkitleri senedde yer alan bütün râviler, sahabe râvilerine yakın olandan başlamak suretiyle rical kitaplarından tespit edilebildiği kadarıyla genişçe tanıtılacaktır.

Kıyamet gününde Allah'ın görülmesi ile ilgili hadisler sahabeden Ebû Hüreyre, Ebû Saîd El-Hudrî ve Cerîr b. Abdullah'tan gelmektedir.

2.1.1. Ebû Hüreyre Tarîklerinin Sened Tenkidi

Ebû Hüreyre isnadlarında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

¹¹² Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 491-500.

2.1.1.1. Buhârî'nin İsnadları

Buhârî, Ebû Hüreyre'den Ata' b. Yezid ve Sa'id b. Müseyyib kanalıyla hadisi üç farklı senedle zikretmektedir. Senedlerde geçen râviler hakkında şu bilgiler verilebilir.

2.1.1.1.1. Birinci Senedin Râvileri

Ebu'l-Yeman – Şuayb – İbn Şihâb ez-Zührî – Said b. Müseyyib ve Ata' b. Yezid - Ebû Hüreyre kanalıyla rivâyet edilmiştir.

1) Ata' b. Yezid (ö.105/724):

Tam ismi, Ebu Muhammed Ata' b. Yezid el-Leysi el-Cüнди el-Medeni eş-Şami'dir. (ö. 105/724)

Ata' bin Yezid; Ebu Hüreyre, Ebu Said el-Hudrî, Ebu Eyyub el-Ensârî, Temin ed-Dâri, Hamran b. Eban, Ubeydullah b. Adiy b. el- Hıyar gibi meşhur sahebelerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise oğlu Süleyman b. Ata'b. Yezid, Hilal b. Meymune er-Remli, Süheyl b. Ebi Salih, Zekvan Ebu Salih es-Semman, İbn Şihab ez-Zührî'nin aralarında olduğu pek çok hadisçi rivâyetlerde bulunmuşlardı. Rivâyetleri Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesai ve İbn Mace'de bulunmaktadır. Kendisi hakkında, İbn Hacer, Ali b. Medeni ve Nesai sika olduğunu belirtmişlerdir.¹¹³

2) Said b. Müseyyib (ö. 94/713) :

Tam ismi Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî'dir. (ö. 94/713)

Saîd, Medine'deki büyük sahâbîlerin arasında yetişti. Ebû Hüreyre'nin damadıdır. Meşhur sahâbîlerden Hz. Âişe, Hz. Osman, Hz. Ali, Ümmü Seleme, Ebû Hüreyre, Zeyd b. Sabit, Ebû Musa el-Eş'ârî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, ve babası Müseyyib'den hadis öğrendi.

İbn Şihâb ez-Zührî, Ömer b. Abdulaziz, Amr b. Şuayb, İbnül-Münkedirin de aralarında olduğu çok sayıda hadisçi kendisinden hadis rivâyet etmiştir.

¹¹³ Mizzi, *Tehzibu'l-kemal fi Esmâ'r-ricâl*, XX, 123.

En güvenilir râvilerden kabul edilen Said b. Müseyyib, Hicri 93'te vefat etmiştir.¹¹⁴

3) İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) :

Tam adı, Ebubekir Muhammed b. Müslüm b. Ubeydullah b. Şihân ez-Zürî'dir.(ö. 124/742)

Hicri 51'de Medine'de doğdu. Dayısı, sahâbilerden olan Abdullah b. Sa'lebe'den ilmi öğrendi. Hadis rivâyet ettiği sahâbiler arasında, Enes b. Mâlik, Mahmûd b. Rebî', Ebü't-Tufeyl, Sehl b. Sa'd, Sâib b. Yezîd ve Abdurrahman b. Ezher gibi sahâbiler bulunmaktadır. Bazı sahâbilerden Rivâyetleri mürseldir. Saîd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Ubeydullah b. Abdullah ve Ebû Bekir b. Abdurrahman'dan ders aldı. O'nun hakkında Saîd b. Müseyyib, 'Yerine senin gibisini bırakan kişi ölmüş kabul edilmez.' Diyerek onu övmüştür.¹¹⁵ Kendisinden binlerce kişi hadis rivâyet etti. Aynı zamanda hocaları olan Atâ b. Ebû Rebâh ile Ömer b. Abdülazîz dışında Süfyân b. Uyeyne, Ma'mer b. Raşid, Velîd ez-Zübeydî, Şuayb b. Ebû Hamza kendisinden Rivâyet eti. İlk hadis tedvin eden kişi olarak tanınır.¹¹⁶ Aynı zamanda O, çok Rivâyetinin olması, güvenilirliği ile de tanınır. Şam bölgesinde hadisi isnadlı rivâyet etmeyi O başlatmıştır. Medîne ehlinin hadislerini en iyi bilen, hadisleri en doğru şekilde rivâyet eden kişi olarak bilinen Zührî, Ahmed b. Hanbel'e ve Nesâî'ye göre 'esahhu'l-esânîd'lerde ismi yer almaktadır.¹¹⁷

4) Şuayb b. Ebû Hamza:

Tam ismi, Ebu Bişir b. Dînâr el-Ûmevi'dir. (ö. 162/779)

Künyesi Şuayb b. Ebû Hamza'dır. Humus'ta doğmuştur. İbn Şihâb, İkrime b. Hâlid, Nâfi', İbnü'l-Münkedir ve Zeyd b. Eslem gibi hadisçilerden hadis öğrendi. Talebeleri arasında oğlu Bişr, Ebü'l-Yemân, Ebû Hayve, Velîd b. Müslim, İsmâil b. Ayyâş, Bakıyye b. Velîd yer alır.¹¹⁸ Şuayb hakkında, hadis münekkitlerince sika ve

¹¹⁴ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4: 217-246; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3: 510-511; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzi*,4: 85-86.

¹¹⁵ Zehebi, *a.g.e.*, 5: 337.

¹¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7: 345

¹¹⁷ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, 10: 152.

¹¹⁸ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 190.

sebt gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel kendisinden övgüyle söz etmiştir. Şuayb'ın rivâyet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.¹¹⁹

5) Ebu'l-Yemân:

Tam ismi, Ebü'l-Yemân el-Hakem b. Nâfi' el-Behrânî'dir. (ö. 222/837)

Hepsi Humus'lu âlimlerden olan Harîz b. Osman, Şuayb b. Ebû Hamza, İsmâil b. Ayyâş ve Safvân b. Amr gibi muhaddislerden hadis okudu. Kendisinden ise Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Yahyâ b. Maîn, Osman b. Saîd ed-Dârimî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür'a ed-Dîmaşkî gibi tanınmış muhaddisler rivâyette bulundular. Ebü'l-Yemân'ın rivâyetlerden bir kısmının Sahîh-i Buhârî'de, bir kısmının da Sahîh-i Müslim'de yer alması, O'nun güvenilir bir râvi olduğunu göstermektedir. Ahmed b. Hanbel, onun Harîz b. Osman ile Safvân b. Amr'dan olan rivâyetlerinin sahih olduğunu belirtmektedir. 222/837'de Humus'ta vefat etti.¹²⁰

2.1.1.1.2. İkinci Senedin Râvileri

İki farklı senedle rivâyet edilen hadisin birinci senedindeki râvi zinciri yukarıda değerlendirilen râvilerle aynı kişilerden oluşmaktadır. İkinci isnadda geçen râviler ise şunlardır:

Mahmud (ö.239/854) – Abdurrezzak (ö. 211/826-27) – Ma'mer (ö. 153/770) – İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) - Ata b. Yezid el-Leysi (ö. 105/724) - Ebu Hüreyre (ö.58/ 678) - Hz. Peygamber.

1) Ata' b. Yezid el-Leysî (ö. 105/724) :

Râvi hakkında değerlendirme yukarıda yapılmıştır.(bkz. 2.1.1.1.1)

2) İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742):

Râvi hakkında değerlendirme yukarıda yapılmıştır.(bkz. 2.1.1.1.3)

3) Ma'mer (ö. 153/770) :

Tam adı, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî'dir. (ö. 153/770)

Ma'mer'in en önemli hocası Basra'da kendisinden ilim öğrenmeye başladığı

¹¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4: 351-352.

¹²⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2: 344; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7: 146-155; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7: 472.

Katâde b. Diâme'dir. Ayrıca kendisinden istifade etmek için gittiği Yemen'de görüştüğü Hemmâm b. Münebbih, ticaret için gittiği Medine'de görüşüp kendilerinden icâzet aldığı İbn Şihâb ez-Zührî ve Amr b. Dînâr ve onun önemli hocaları arasında yer alır. Yemâme'de Yahyâ b. Ebû Kesîr, Kûfe'de A'meş ve Ebû İshak es-Sebî, Zeyd b. Eslem, Abdullah b. Şübrûme, Abdullah b. Tâvûs gibi muhaddislerin yaşadığı bir çevrede bulunup onlardan faydalandı. Kendisinden ise Yahyâ b. Ebû Kesîr, Süfyân es-Sevrî, Ebû İshak es-Sebî, Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Dînâr gibi bazı hocaları, ayrıca Ebân b. Yezîd, İbn Cüreyc, Saîd b. Ebû Arûbe, Hişâm ed-Destüvâî, Şu'be b. Haccâc ve Süfyân b. Uyeyne gibi meşhur muhaddisler rivâyette bulundu. Ma'mer b. Râşid ilim tahsili için Basra'dan başka Medine, Dımaşk, Humus, Horasan, Yemâme, Kûfe ve Yemen'e de yolculuklar yaptı. Ma'mer'in en yakın talebeleri, kendisinden on bin hadis yazdığı rivâyet edilen Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî ile San'a kadısı Hişâm b. Yûsuf'tur. Yemen'e giderek Ma'mer'den hadis rivâyet edenler arasında Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şu'be b. Haccâc, İbnü'l-Mübârek, Ebû İshak es-Sebî ve Gunder de bulunmaktadır. Hadis hâfızı olan Ma'mer yaşadığı devrin en âlimi, Zührî'den rivâyette bulunanların en güvenilirini kabul edilmiştir. Ona güvenilirliğiyle ilgili bir eleştiri yöneltilmemiştir.¹²¹ Takvâ ehli, güvenilir, samimi, gerçeği söylemekten çekinmeyen bir kimse olduğu belirtilen Ma'mer b. Râşid Ramazan 153'te Yemen'de vefat etti.¹²²

4) Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826-27) :

Tam ismi Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö. 211/826-27)

Yemen'e gelen İbn Cüreyc ile görüşüp ondan hadis aldı. Hicaz, Şam ve Irak gibi ilim merkezlerine yaptığı seyahatlerde Ma'mer b. Râşid, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve devrinin diğer büyük âlimlerinden hadis tahsil etti. Bunlar arasında en çok faydalandığı hocalarından Ma'mer b. Râşid'in yanında yaklaşık sekiz yıl kaldı ve ondan on bin kadar hadis yazdı. Fıkıh bilgisini de Evzâî, Süfyân es-Sevrî ve Ebû Hanîfe'den aldı. Kendisinden rivâyette bulunan hadisçiler

¹²¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7: 378

¹²² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 7: 10.

arasında Ali b. Medîni, İshak b. Râhûye, Yahyâ b. Maîn, Züheyr b. Harb, Ahmed b. Hanbel gibi önemli şahsiyetler yer alır. Abdürrezzâk'tan İmam Buhârî 110, Müslim de 409 hadis rivâyet etmiştir. ¹²³

Eserlerde 'el-hâfîzu'l-kebîr'¹²⁴, 'allâme', 'şeyhü'l-İslâm' ve 'muhaddisü'l-vakt' gibi unvanlarla anılan Abdürrezzâk, hepsini arz ve semâ yoluyla aldığını söylediği on yedi bin hadisi ezbere biliyordu. Hadislerini yazılı kaynaklardan rivâyet etmeye itina gösterirdi. Hocalarından Ma'mer b. Râşid, hadis ilmindeki önemli yerini kabul ederek onu övmüştür. ¹²⁵

Abdürrezzâk'ın birçok eser yazdığı kaydedilmekle birlikte en meşhur eseri 'el-Musannef fi'l-hadîs' adlı kitabıdır. Kitabını fıkıh bablarına göre tertip etmiş ve Ma'mer b. Râşid'e nisbet edilen 'Kitâbü'l-Câmi' ile sonlandırmıştır. Merfû hadislerin yanı sıra mevkuf ve maktû haberleri de ihtiva eden eserde 21.033 hadis yer almakta olup bunların bir kısmı ağır tenkitlere uğramıştır. ¹²⁶

5) Mahmud (ö.239/854) :

Tam ismi, Mahmud b. Gaylan Ebu Ahmed el-Adevi el-Mervezî'dir.(ö.239/854)

İbrahim b. Habib b. Eş-şehid, Ahmed b. Salih, Bişr b. Sera, Ebu Üsame, Ebu Ahmed ez-Zübeyri, Said b. Amir, Şebabe b. Sevar ve Abdürrezzâk'ın da aralarında olduğu birçok râviden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Buhârî¹²⁷, Müslim, Tirmizi, Nesai, İbn Mace gibi meşhur mahaddislerle beraber birçok hadisçi rivâyetlerde bulunmuşlardır. İbn Hacer kendisinin sika¹²⁸ olduğunu, Zehebi ise hafız olduğunu söylemiştir. ¹²⁹

¹²³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6: 130.

¹²⁴ Hafız: En az yüz bin hadisi, metin ve senedleriyle ezbere bilen, senetteki râvîleri ve hayat hikâyelerini cerh ve ta'dîl yönleriyle bilen hadis âlimine verilen isimdir. Irâkî'ye göre ta'dîlin, 2., Sehâvî'ye göre 4. mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Rivâyeti delil olarak almır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.108; Kandemir, M.Yaşar, *Hafız*, DİA, 15: 78.

¹²⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6: 38-39.

¹²⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 2: 609-614.

¹²⁷ Kelabazi, *Ricalu Sahih-i Buhari*, 2: 761.

¹²⁸ Sika: Hadis rivâyetinde güvenilir, adalet ve zabt sıfatlarını üzerinde taşıyan râvî için kullanılan tabirdir. İbn Hacer'e göre 3., Sehâvî'ye göre 4. mertebede bulunur, rivâyeti delil olarak kullanılır. bkz. Aydınli, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.277; Yücel, Ahmet "Sika" DİA, 37: 175.

¹²⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 10: 65.

Senet açısından incelenen bu rivâyette râvilerin hepsinin güvenilir olduğu, râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisinin bulunduğu, senedde kopukluk olmadığı, senedin sıhhatine zarar verecek bir durumun bulunmadığı tespit edilmiş olup sened yönüyle hadisimiz sahihtir diyebiliriz.

2.1.1.1.3. Üçüncü Senedin Râvileri

Sened, Abdulaziz b. Abdullah – İbrahim b. Sa'd – İbn Şihâb – Ata' b. Yezid el-Leysî – Ebû Hüreyre - Hz. Peygamber zinciriyle gelmektedir.

1) Ata' b. Yezid el-Leysî (ö. 105/724) :

Râvi hakkında değerlendirme yukarıda yapılmıştır. (bkz. 2.1.1.1.1.1)

2) İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742):

Râvi hakkında değerlendirme yukarıda yapılmıştır. (bkz. 2.1.1.1.1.3.)

3) İbrahim b. Sa'd (ö. 183/799) :

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhîm b. Sa'd b. İbrâhîm ez-Zührî'dir. (ö. 183/799)

Medine'de 108 yılında doğmuştur. İbn Şihâb ez-Zührî'nin yetişmesinde büyük katkısı olmuştur. Hadis öğrendiği kişiler arasında, Saffân b. Süleym, Sâlih b. Keysân, İbn İshak, Muhammed b. İkrime el-Mahzûmî, Abdullah b. Muhammed b. Akîl, ve Hişâm b. Urve bulunmaktadır. Kendisinden hadis öğrenenlerin arasında ise, iki oğlu Yakup ve Sa'd ile beraber, Bişr el-Hâfî, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Şu'be b. Haccâc, Leys b. Sa'd ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gini âlimler vardır. Rivâyet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'de yer almıştır. 183'te vefat etmiştir. Yahyâ b. Maîn 'sika, hüccet'¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, sika olduğunu, hadislerinin 'müstakim' olduğunu ve O'nun hakkında 'leyse bihî be's'¹³¹ ifadelerini kullanmıştır. el-İclî ve

¹³⁰ Hüccet: Sözlükte delil, burhan anlamına gelen hüccet, güvenilir raviler hakkında kullanılan ta'dil lafızlarından biridir. Hüccet diye vasıflandırılan raviler, hakkında sika denilenlerden daha ileri seviyededirler. Hadis alanındaki ehliyeti herkes tarafından kabul edilen, rivâyet ettiği hadislerle ihticac edilmeye layık, sika ravinin üstünde daha güvenilir ravi, hadis alimi demektir. Böyle bir ravi Iraki'ye göre 2., Sehari'ye göre ise 4. mertebededir. Aydınlı, a.g.e. s.70.

¹³¹ Leyse bihî be's / Lâ be'se bihî: Rivâyetinde sakınca yoktur anlamına gelen bu tabir Yahya b. Main tarafından sika ile aynı manasında kullanılmıştır. Zehebi ve Iraki'ye göre cerhin 3., Sehari'ye göre 5. mertebesinde yer alan ravi hakkında kullanılan bir tabirdir. Böyle bir ravinin rivâyet ettiği hadis

İbn Adî de onun için ‘sika’ terimini kullanırken, Ebû Hâtim er-Râzî ise bir rivâyete göre ‘sika’, diğer bir rivâyete göre ise ‘leyse bihî be’s’ demiştir.¹³²

4) Abdülaziz b. Abdillâh (ö.327/939) :

Tam ismi Abdülaziz b. Abdillâh b. Yahya b.Amr. b. Üveys b. Sa’d b. Ebi Serh el- Âmirî el- Kuraşî el-Evsî’dir.

İbn Hibban, güvenilir râvileri bir araya getirdiği ‘es-Sikât’ adlı eserinde Abdülaziz b. Abdillâh’ı zikrederek onun hakkındaki görüşünü belirtmiştir. İmam Darekutnî’ye göre ‘hüccettir’. el-Halilî ise ‘sikatun muttefekun aleyh’¹³³ tabirini kullanarak hem güvenilir olduğunu hem de hem de güvenilirliği üzerinde ittifak edildiğini vurgular. Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmîzî, İbn Mâce ve Nesâî gibi gibi âlimler kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir.¹³⁴

Senette yer alan râvilerin ayrıntılı incelenmesinde bütün râvilerin sika olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.2. Müslim’in İsnadları

2.1.1.2.1. Birinci Senedin Râvileri

Zubeyr b. Harb – Yakub b. İbrahim – Babası – Ata’ b. Yezid el-Leysî – Ebû Hüreyre’den (r.a) rivâyet edilmiştir.

1) Ata’ b. Yezid el-Leysî (ö. 105/724) :

Râvi hakkında değerlendirme yukarıda yapılmıştır. (bkz. 2.1.1.1.1)

2) Ya’kûb b. İbrâhîm’in babası (Ahmed b. İbrâhîm Devraki). (ö. 246/860) :

Tam ismi, Ebû Abdillâh Ahmed b. İbrâhîm b. Kesîr ed-Devrakî’dır.(ö. 246/860)

168’de Bağdat’ta doğan Ahmed b. İbrâhîm en meşhuru Devraki olan Abdî, Kaysî ve Nükri nisbeleriyle anılır. Bağdat, Basra, Vâsît ve Kufe gibi ilim

itibar için kullanılır. Bu lafızlarla vasıflandırılan râvilerin hadisleri yazılır ve nazar-ı itibâre alınır. Aydınlı, a.g.e.: 86.

¹³² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 1: 288-289; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 101-102; İbn Hibbân, *es-Sikat*, IV, 4-5; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VI, 81-84.

¹³³ Sikatun muttefekun aleyh: Güvenilirliği üzerinde ittifak edilmiş ravi demektir.

¹³⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 308.

merkezlerini dolaşarak Hüseyim b. Beşîr, Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî, Cerîr b. Abdülhamîd, Affân b. Müslim ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn gibi hocalardan hadis öğrendi. Kendisinden de Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi büyük muhaddisler faydalandı. İbn Hibbân sika olarak nitelendirmişlerdir.¹³⁵

3) Ya'küb b. İbrâhim (ö. 252/866) :

Tam ismi, Ebû Yûsuf Ya'küb b. İbrâhîm b. Kesîr ed-Devrakî'dir (ö. 252/866)

Devrakî nisbesiyle anılır. İlim tahsil etmek için çeşitli ülkelere seyahat eden Devrakî'nin meşhur hadis ve fıkıh âlimi Leys b. Sa'd'ı gördüğü söylenir. Babası meşhur hadisçi Ahmed b. İbrâhim Devraki'dir. Yahyâ b. Maîn, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ el-Kattân, Vekî' b. Cerrâh ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadis öğrenmiş, Ahmed b. Hanbel'den de istifade etmiştir. Kendisinden de Kütüb-i Sitte müelliflerinden başka kardeşi Ahmed ed-Devrakî, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Huzeyme, Ebû Zür'a er-Râzî, Yahyâ b. Saîd gibi büyük muhaddisler rivâyette bulunmuşlardır. *et-Tabakat* kitabının sahibi İbn Sa'd da onun talebesi olmuştur. Hatîb el-Bağdâdî ve Zehebî güvenilir bir hadis hâfızı olarak nitelendirdikleri Devraki için Nesâî ve İbn Hibbân da güvenilir bir muhaddis olduğunu söylemişlerdir. Yaşadığı zamanda Irak bölgesinde çok hadis rivâyet etmekle tanınmıştır. Ayrıca kaynaklarda Devraki'nin bir müsnedi olduğu belirtilmektedir.¹³⁶

4) Zübeyr b. Harb (ö. 234/849) :

Tam adı, Ebû Hayseme Zübeyr b. Harb b. Şeddâd (Eştâl) en-Nesâî'dir. (ö. 234/849)

160'ta Nesâ'da doğmuştur. Hareşî, Bağdâdî ve Şeybânî nisbeleriyle anılır. Ebû Hayseme, Bağdat'ta Hüseyim b. Beşîr'den hadis tahsil etmiştir. Ayrıca İsmâil b. Uleyye, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Vekî', Abdürrezzâk b. Hemmâm, Abdurrahman b. Mehdî ve Yezîd b. Hârûn gibi tanınmış muhaddislerden hadis rivâyet etti. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn ile görüştü. Eğitiminden sonra Bağdat'a yerleşti. Buhârî ve Müslim başta olmak üzere Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Ebû

¹³⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 8: 130; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2: 6; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 1: 249-251.

¹³⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 7: 141-144; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 11: 381-382.

Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî, Bakî b. Mahled gibi hadis ilminde meşhur imamlar kendisinden hadis öğrendi. Rivâyetleri Tirmizî'nin es-Sünen'i dışında Kütüb-i Sitte'de yer almıştır. Ebû Hayseme 234 tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Kaynakların hepsinde güvenilir olduğundan bahsedilen Ebû Hayseme'den Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Kâni' gibi tanınmış hadisçiler övgü ile söz etmişlerdir. Oğlu İbn Ebû Hayseme ve torunu Muhammed de hadis ilmiyle meşgul olmuşlardır.¹³⁷

İsnadda yer alan râviler incelendiğinde tümünün güvenilir olduğunu, râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisinin bulunduğunu, dolayısıyla hadisin muttasıl olduğunu söyleyebiliriz.

2.1.1.2.2. İkinci Senedin Râvileri

Hadis, Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869) – Ebu'l-Yeman (ö. 222/837) – Şuayb (ö. 162/779) – İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) – Said b. Müseyyib (ö. 94/713) ve Ata' bin Yezid (ö. 105/724) rivâyet zinciriyle Ebû Hüreyre'den gelmektedir.

1) Ata' b. Yezid el-Leysi (ö. 105/724) :

Râvi yukarıda değerlendirilmiştir. (bkz. 2.1.1.1.1)

2) Said b. Müseyyib (ö. 94/713) :

Râvi hakkında değerlendirme yukarıda yapılmıştır. (bkz. 2.1.1.1.2)

3) İbn Şihâb ez-Zuhrî (ö. 124/742):

Râvi hakkında değerlendirme yukarıda geçmektedir. (bkz. 2.1.1.1.3)

4) Şuayb b. Hamza (ö. 162/779) :

Tam adı, Ebû Bişr Şuayb b. Dînâr el-Ümevî el-Hımsî'dir. (ö. 162/779)

Humus'ta doğmuş, babasının künyesiyle olan Şuayb b. Ebû Hamza ile anılmıştır. Hadis ilminin önde gelenlerinden Nâfi', İbn Şihâb ez-Zührî, İkrime b. Hâlid, Ebü'z-Zinâd, Zeyd b. Eslem, İbnü'l-Münkedir gibi hocalardan ders almıştır.

¹³⁷ Buhârî, *et-Târîuu'l-kebîr*, III, 429; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, IX, 402-406; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 489-492.

Ebû Hayve, Velîd b. Müslim, İsmâil b. Ayyâş, Bakıyye b. Velîd, Ebû'l-Yemân ve oğlu Bişr talebeleri arasında yer alır. Şuayb, İbn Şihâb ez-Zührî'ye kâtiplik yaptı ve onun en güvenilir talebesi olup ondan rivâyet ettiği hadislerin sayısı 1700'ü bulmaktadır. Şuayb 162'de vefat etti. Ahmed b. Hanbel'in, kitaplarını gördüğünü ve bunların zabt yönünden sağlam olduğunu söyleyerek kendisinden övgüyle söz ettiği Şuayb hakkında hadis münekkitlerince sika ve sebt¹³⁸ gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Şuayb'ın rivâyet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır.¹³⁹

5) Ebu'l-Yeman (ö. 222/837) :

Râvi hakkında değerlendirme yukarıda yapılmıştır. (bkz. 2.1.1.1.5)

6) Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (ö. 255/869).

Tam ismi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî'dir. (ö. 255/869)

181'de (797-98) doğmuştur. Semerkantlı olup Temîm kabilesinin Dârim koluna mensuptur. Hicaz, Şam, Irak, Kûfe, Mısır ve Horasan gibi ilim merkezlerini dolaştı. Nadr b. Şümeyl, Affân b. Müslim, Yezîd b. Hârûn, Muhammed b. Selâm el-Bîkendî, Hâlid b. Mahled vb. âlimlerden ilim tahsil etti. Bağdat'a gidip orada hadis rivâyet etti. Meşhur âlimlerden Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, Bakî b. Mahled öğrencileri arasında yer aldı ve eserlerinde ondan hadis rivâyet ettiler. Tefsir ve fıkıh sahalarında da otorite olmakla beraber daha çok hadis ilmindeki geniş bilgisi ve titizliğiyle tanınmış, hicrî III. yüzyılda hadis ilminin merkezi haline gelen Horasan bölgesinde yetişen âlimlerin önde gelenlerinden biri olmuştur. Buhârî'nin henüz tanınmadığı sıralarda o bilinmekteydi. Dârimî cerh ve ta'dîl ilminde de görüşüne itibar edilen bir âlim olup Ahmed b. Hanbel ile Ebû Hâtim er-Râzî onun hadis tenkidi konusunda otorite olduğunu ifade etmişlerdir. Tirmizî de es-Sünen'inde yeralan cerh ve ta'dîl ile ilgili bilgilerin bir kısmını Dârimî'den aldığını belirtmiştir. Böylece gerek hadis öğretimi faaliyetleriyle, gerekse kitap telifi çalışmalarıyla hadis ilminin Semerkant'ta yayılmasında büyük hizmeti geçmiştir. 8

¹³⁸ Sebt: Ta'dîlin, Irâkî'ye göre ikinci, Sehâvî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis delil olarak alınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınlı, a.g.e. s. 273.

¹³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 7: 187-192; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4: 351-352.

Zilhicce 255' te Merv'de vefat eden Dârimî son derece zeki, yumuşak huylu ve güvenilir bir kimse idi.¹⁴⁰

Senette yeralan râviler incelendiğinde tümünün güvenilir râviler olduğu görülmektedir.

2.1.1.2.3. Üçüncü Senedin Râvileri

Sened, Muhammed b. Ebi Ömer – Süfyan – Süheyl b. Ebi Salih – Babası (Ebû Sâlih es-Semman ö. 101/719-20) – Ebu Hüreyre zincirinden oluşmaktadır.

1) Ebû Sâlih es-Semman. (ö. 101/719-20) :

Tam ismi, Ebû Sâlih Zekvân b. Abdillâh et-Teymî'dir. (ö. 101/719-20)

Hiz. Ömer'in hilafeti zamanında (634-644) doğdu. Cüveyriye bint Ahmes'in mevlâsıdır. Kûfe'ye zeytinyağı ve tereyağı götürüp sattığı için 'Semmân' lakabıyla anıldı. Âişe, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Abbâs gibi sahâbîlerden hadis öğrendi. Ebû Hüreyre'ye daha çok talebelik etmesi sebebiyle ondan hadis rivâyet edenlerin doğru mu yalan mı söylediklerini iyi bilirdi. Kendisinden oğulları Süheyl, Sâlih ve Abdullah ile A'meş, Abdullah b. Dînâr, Zührî ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi muhaddisler rivâyette bulundular. Medine'nin ileri gelen âlimlerinden biri olan ve rivâyetlerine Kütüb-i Sitte'de yer verilen Ebû Sâlih'i Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî ve Ebû Hâtim er-Râzî gibi hadis otoriteleri sika olarak değerlendirmişlerdir. Ebû Sâlih es-Semmân 101 tarihinde Medine'de vefat etti.¹⁴¹

2) Süheyl b. Ebi Sâlih (ö.136-158/754-775)

İsmi, Süheyl b. Ebi Salih Zekvan es-Semman Medini'dir. Kaynaklara göre Abbasi Halifelerinden Ebu Cafer döneminde vefat etmiştir. Ebu Cafer Mansur'un hilafet yılları Hicri 136-158 Miladi 754-775 arasındadır. Süheyl bu tarihler arasında vefat etmiştir.

¹⁴⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 99; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 10: 29; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 2: 534-536; ve *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 12: 224-232; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 5: 294

¹⁴¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3: 260-261; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 450-451; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8: 513-517; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5: 36-37.

Ebu Salih'in üç oğlundan biridir ve ondan hadis rivâyet etmiştir. Yahya oğullarının isimlerinin Süheyl, Abbad ve Salih olduğunu ve üçünün de sika olduklarını söylemiştir. Süfyan b. Uyeyne hadiste sebt olduğunu belirtmiştir. Numan b. Ebi Ayyaş'tan rivâyetlerde bulunmuş, kendisinden ise Yahya b. Said el-Ensari ve İbn Cüreyc de hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁴²

3) Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) :

Tam ismi, Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî'dir (ö. 198/814)

Tebeu't-tâbiîn'den olup hadis âlimi ve hâfızdır. Hicri 107'de (726) Kûfe'de doğdu. Hilâlî diye anılır. Babası Mekke'ye giderek oraya yerleşti ve dokuz çocuğunu da ilim tahsiline yönlendirdi. Çocuklarından İmrân, İbrâhim, Âdem ve Muhammed de hadis rivâyet etmişlerdir. Süfyân b. Uyeyne daha küçük yaşta ilim meclislerine katılmaya başladı. Hâfızası son derece kuvvetli güvenilir bir râvi olan İbn Uyeyne, öncelikle ileri yaşlardaki muhaddislerden faydalanmaya çalışarak onların rivâyetlerinin kaybolmasını önledi. İbn Şihâb ez-Zührî'den gelen rivâyetler konusunda İmam Mâlik ile birlikte en güvenilir râvi kabul edildi. Hicaz muhaddisi diye şöhret bulmakla birlikte Irak bölgesinde rivâyet edilen hadisleri de çok iyi bilirdi. Büyük çoğunluğu tâbiîn neslinden Seksenden fazla hocası vardır. Amr b. Dînâr, Atâ b. Sâib, Hammâd b. Zeyd, Ma'mer b. Râşid, Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî, Ebû İshak es-Sebîî, İbnü'l-Münkedir, İbnü'l-Mu'temir, Eyyûb es-Sahtiyânî, Hişâm b. Urve, Humeyd et-Tavîl, İbn Ebû Leylâ ve İbn Muhaysin bunlardan bazılarıdır. Hocalarından İbn Şihâb ez-Zührî onun zekâsını erken dönemde farkederek kendisiyle özel şekilde meşgul oldu. Bundan dolayı İbn Uyeyne, Zührî'nin hadislerini rivâyet edenlerin en başta gelenidir. Süfyân es-Sevrî ile birlikte Süfyâneyn diye anılırdı. Hadis ehlinin hakîmi olarak tanınan ve 7000'den çok hadis rivâyet etmiştir. Ondan hocaları da hadis rivâyet etmiştir. Bunların arasında A'meş, İbn Şihâb ez-Zührî, İbn Cüreyc, Mis'ar b. Kidâm, Şu'be b. Haccâc da vardır. Süfyân b. Uyeyne'nin önde gelen talebeleri içinde Buhârî'nin hocalarından olan Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî, İbn Sa'd, Ali b. Medîni, İbn Vehb, Abdullah b. Mübârek, Abdürrezzâk es-San'ânî, İbn

¹⁴² Cürcani, *el-Kamil fi duafair-ricâl*, IV, 524; Kelebazi, *Ricalu Sahih-i Buhari*, II, 859.

Râhûye, Saîd b. Mansûr, Yahyâ b. Maîn, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Halîfe b. Hayyât, İbn Nümeyr gibi âlimlerin adı geçer. Klasik kaynaklarda Süfyân'ın 1 Receb 198'de (25 Şubat 814) Mekke'de vefat ettiği belirtilmektedir. Zâhid ve fakir bir âlim olan Süfyân b. Uyeyne'nin bir gözünün görmediği ve yetmiş defa haccettiği zikredilmektedir.¹⁴³

4) Muhammed b. Ebi Ömer (ö.243/857)

İsmi, Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya b. Ebi Ömer el-Adeni'dir. (ö.243/857).

Mekke'de yaşamış ve orada vefat etmiştir. Aralarında İshak b. Yusuf el-Ezrak, İbrahim b. İsmail, Eyyub b. Vasıl, Bişr b. Serra, Süfyan b. Uyeyne, Abdurrezzek b. Hemmam, Babası Yahya b. Ebi Ömer el-Adeni'in de bulunduğu birçok âlimden ilim tahsil etmiştir. Kendisinden ise, Müslim, Tirmizi, İbn Mace, Ahmet b. Amr, Ebu Said Ahmet b. Muhammed, Ahmed b. Muhammed b. Musa, İshak b. İbrahim b. Nasr, İshak b. İbrahim el-Busti ve İshak b. İbrahim gibi birçok hasdisçi hadis rivâyet etmiştir. Muhammed İbn Ebi Ömer ibadete düşkün salih bir kimse idi. Münekkitler O'nu *saduk*¹⁴⁴ olarak nitelemişlerdir.¹⁴⁵

Yapılan incelemede hadisin merfu olduğu ve senedinin de muttasıl olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.3. Ebû Dâvûd'un İsnadı

İshak b. İsmail – Süfyan – Süheyl b. Ebi Salih – Babası isnadıyla Ebu Hüreyre rivâyet etmiştir.

Senedin râvilerinden 1) Ebû Sâlih es-Semman, 2) Süheyl İbn Ebi Salih ve 3) Süfyan b. Uyeyne hakkında bilgi verilmiştir. (bkz. 2.1.1.2.3-1,2,3-)

4) İshak b. İsmail (ö.230/844)

Tam ismi, Ebû Yakub İshak İbn İsmail et-Taligani el-Yetim'dir. (ö.230/844)

¹⁴³ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11:177-197; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 8: 454-474; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, 4: 104-107.

¹⁴⁴ Sadûk: Ta'dilin, Zehebî ve Irâkî'ye göre üçüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî için kullanılır. Böyle bir râvînin rivâyet ettiği hadis yazılır ve araştırılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, a.g.e. s.261.

¹⁴⁵ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26: 639; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1: 265.

Süfyan b. Uyeyne, İbrahim b. Uyeyne, Cerir b. Abdilhamit, Hatib b. Verdan, Hüseyin b. Ali, Yezid b. Harun gibi hocalardan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Ebû Dâvûd, İbrahim b. İshak el-Harbi, İbn Şeybe ve birçoğunu da kendisinden rivâyetlerde bulunmuşlardır. Ahmet b. Hanbel'e kendisi hakkında sorulduğunda, O'nun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum demiştir. Yahya b. Main, Ebû Dâvûd, Darakutni ve Osman b. Harzaz sika olduğunu belirtmişlerdir. 230 da Bağdat'ta Ramazan ayında vefat etmiştir. ¹⁴⁶

Ebû Dâvûd'un es-Sünen'inde geçen bu rivâyetin sahih olduğunu, merfu ve muttasıl olarak rivâyet edildiğini görmekteyiz.

2.1.1.4. Tirmizî'nin İsnadı

Rivâyet, Muhammed b. Tarif – Cabir b. Nuh el-Himmâni – el-A'meş – Ebu Salih tarikiyle Ebu Hüreyre'den gelmektedir.

1) Ebû Sâlih es-Semman. (ö. 101/719-20) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 2.1.1.2.3.1)

2) el-A'meş (ö. 148/765) :

Tam ismi Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî'dir (ö. 148/765)

61/680-81 tarihinde Dübâvend'de doğmuştur, Kûfe'de doğduğu da rivâyet edilmiştir. Kûfe'nin meşhur âlimlerinden İbrâhim en-Nehâî, Mücâhid b. Cebr, Zeyd b. Vehb, Ebû'l-Âliye er-Riyâhî ve Âsım b. Ebi'n-Necûd gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir. Hadis ilminde şöhreti kısa zamanda her tarafa yayılmıştır. Rivâyette bulunduğu meşhur muhaddisler arasında Saîd b. Cübeyr, Kays b. Ebû Hâzim, Ebû Vâil Şakık b. Seleme ve Şa'bî gibi âlimler vardır. Kendisinden de Ebû Hanîfe, Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Abdullah b. Mübârek gibi II. yüzyılın meşhur âlimleri hadis rivâyet etmişlerdir. Kıraat, hadis ve ferâiz ilimlerinde devrinin Kûfe'deki en önemli âlimi kabul edilmiştir. Hadis ilminde hâfizlik mertebesine yükselmiş, Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Ebû Evfâ'dan mürsel olarak rivâyet ettiği hadislerde tedlîs yapması dışında umumiyetle sika sayılmıştır. Zehebî, A'meş'i bazı râvilerin kusurlarını örtbas etmekle, Ali b. Medîni de vehim sahibi olmakla itham

¹⁴⁶ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2: 412.

ederler. Buna rağmen o, kendi döneminde Kûfe âlimleri arasında Kur'ân-ı Kerîm'i kaidelerine en uygun şekilde okuyan, Hz. Peygamber'in hadislerini en iyi bilen ve kendisine yöneltilen sorulara en isabetli cevaplar veren bir kişi olarak ün yapmıştır. Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer almış, dürüstlüğü ve doğru sözlülüğü sebebiyle 'mushaf' diye anılmıştır. Devrinin en büyük münekkidi Yahyâ el-Kattân onun hakkında 'allâmetü'l-İslâm' tabirini kullanmıştır.¹⁴⁷

3) Cabir b. Nuh el-Himmani (ö.230/844-845)

Tam ismi Cabir b. Nuh el-Himmani el-Kufi'dir. (ö.230/844-845)

A'meş, Ubeydullah b. Amr, Ebu Ravk, Abdumelik b. Ebi Selman, Haris b. es-Saib ve Ala' b. Abdilkerim el-Yememi'den hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Abdullah b. Amr el-Kureşi, Hüseyin el-Cu'fi, Hasan b. Hammad, Ebu Said el-Eşec, İbrahim b. Musa ve Ebu Kureyb rivâyetlerde bulunmuşlardır. Yahya b. Cabir babasının sika olduğunu O'nun sika olmadığını, İbn Hacer, Yahya b. Main, Hafs b. Gıyas zayıf olduğunu, Nesai kuvvetli olmadığını belirtmişlerdir.¹⁴⁸

Senette bulunan râvileri ayrıntılı şekilde incelediğimizde Himmani'nin zayıf olduğu, rivâyet ettiği hadislere dikkatli yaklaşılması gerektiği, tek başına rivâyette bulunmuşsa o rivâyetle ihticac edilemeyeceği, daha sağlam bir senedle başka râviler tarafından rivâyet edilip edilmediği veya hadisin şahid¹⁴⁹ ve mütabi¹⁵⁰ açılardan yapılacak incelemeye göre değer kazanacağı ortaya çıkmaktadır.

4) Muhammed b. Tarif (ö.242/856) :

Tam adı, Ebu Cafer Muhammed b. Tarif b. Halife el-Bahli el-Kûfi'dir.(ö.242/856)

İbrahim b. Uyeyne, İmran b. Uyeyne, Ahmed b. Beşir el-Kufi, Cabir b. Nuh, Hafs b. Gıyas ve birçok hadis muallimlerinden rivâyetlerde bulunmuştur.

¹⁴⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2: 2; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 6: 226-248; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6: 342-344.

¹⁴⁸ Cürcanî, *El-Kamil fi duafair-ricâl*, 2:337; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 500; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1: 206.

¹⁴⁹ Şahid: Hadisin ravisine, bir başka ravinin, aynı hadisi bir başka sahabiden lafzen ve manen benzeyen – veya sadece mana itibarıyla benzeyen – bir metinle rivâyet ederek muvafakat ettiği hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Es Salih, Subhi, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s.191-195.

¹⁵⁰ Mütabi: Ravisine, hadisi tahrir etmeye elverişli olan başka bir ravinin muvafakat ettiği ve bu ikinci ravinin o hadisi şeyhinden veya daha üstteki bir raviden yaklaşık sözlerle rivâyet ettiği hadistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Es- Salih, Subhi, *a.g.e.*, aynı yer.

Kendisinden Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizi, İbn Mace, oğlu Ebu Zeyd Ahmed b. Muhammed'in de aralarında bulunduğu çok sayıda muhaddis hadis rivâyet etmiştir. İbn Hibban Ebu Cafer'i kitabı es-Sikat'ta zikretmiş, Ebu Zur'a *doğruluk* makamında bulunduğunu belirterek *la be'se bihi* demiştir. İbn Numeyr O'nu övmüş, Hafız Ebu Bekir el-Hatib ise sika olduğunu söylemiştir.¹⁵¹

Senedini ayrıntılı olarak incelediğimiz bu rivâyet hakkında Tirmizi hadis hasen gariptir demiştir. Bununla birlikte hadisin benzerinin başka bir vecihle Ebu Said el-Hudri'den de geldiğini ve bu rivâyetin sahih olduğunu belirtmiştir.¹⁵²

2.1.1.5. İbn Mâce'nin İsnadı

İbn Mâce'nin es-Sünen'inde geçen rivâyet, Muhammed b. Abdullah b. Numeyr – Yahya b. İsa er-Remli – A'meş – Ebu Salih isnad zinciriyle Ebu Hüreyre'den gelmektedir.

1) Ebû Sâlih es-Semman. (ö. 101/719-20) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 2.1.1.2.3.1)

2) el-A'meş (ö. 148/765) :

Bu râvi hakkında da daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 2.1.1.4.2.)

3) Yahya b. İsa er-Remli (ö.201/816-817) :

İsmi Ebu Zekeriyya Yahya b. İsa b. Abdirrahman el-Kufi el-Cerrar el Fa'huri'dir. (ö.201/816-817)

Aralarında Süleyman el-A'meş, Sufyan es-Sevri, Ebu Mesud Abdula'la, Abdulaziz b. Ömer, Ubeyde b. Muteb, Muhammed b. Abdurrahman gibi muhaddislerin de bulunduğu meşhur âlimlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise İbrahim b. Ebi Muaviye, Ahmed b. Bedil el-Yami, Ahmed b. Abdilaziz, Muhammed b. Ebi Şeybe, Ali b. Muhammed, Ali b. Muhammed et-Tanafisi, İsa b. Osman et-Temimi, Muhammed b. Abdullah b. Mübarek, Abdullah b. Numeyr, İbn Übey Ömer Adeni, Yahya b. Musa el-Behli ve daha birçok râvi kendisinden hadisler almışlardır. Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel'in Yahya b. İsa hakkında övücü sözler

¹⁵¹ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*,15: 411.

¹⁵² Tirmizî, *Sıfatü'l-Cennet*, 2554.

söylediğini, Yahya b. Main *leyse bi şey* dediğini, Acli ise *sika* olduğunu ancak onda Şiilik olduğunu, Nesai ise *leyse bi kaviy* diyerek kuvvetli olmadığını belirtmişlerdir. Yahya b. İsa er-Remli'den Buhârî, Kitâbu'l-Edeb'de, Nesai haricindeki Kütübü's-Sitte muellifleri de kitaplarında muhtelif yerlerde hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁵³

4) Muhammed b. Abdullah b. Numeyr (ö. 234/849) :

Tam ismi, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr el-Hemdânî el-Kûfî'dir. (ö. 234/849)

Kûfe'de 60 /777 yılında doğmuştur. Yemen'den Kûfe'ye yerleşen Hemdân kabilesinin Hârif kolundandır. Babası Abdullah b. Nümeyr, birçoğu Sahih-i Müslim'de olmak üzere 578 rivâyeti Kütüb-i Sitte'de yer alan tanınmış bir hadis hâfızıdır. İbn Nümeyr ilim tahsiline babasından hadis öğrenerek başladı; Muhammed b. Bişr, Süfyân b. Uyeyne, Muhammed b. Bişr, İsmâil b. Uleyye, Muhammed b. Fudayl, Vekî' b. Cerrâh, Mervân b. Muâviye gibi şahsiyetlerden hadis öğrendi. Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ya'küb el-Fesevî, Ya'küb b. Şeybe, Bakî' b. Mahled, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî kendisinden hadis konusunda faydalanan belli başlı talebeleridir. Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce Sünen'lerinde doğrudan, Tirmizî ve Nesâî ise Buhârî aracılığıyla ondan rivâyette bulundular. Şahîh-i Buḥârî'de 22, Şahîh-i Müslim'de 573 rivâyeti yer alır. Ebû Dâvûd, Nesâî Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû'l-Hasan el-İclî gibi hadis münekkitlerinin sika olarak nitelendirdiği ve hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini belirttiği İbn Nümeyr'i İbn Ebû Hâtim cerh ve ta'dîl konusunda otorite kabul etmiş, cerh ve ta'dîl ile ilelü'l-hadîse dair bazı görüşlerine el-Cerḥ ve't-ta'dîl adlı eserinde yer vermiştir. Ahmed b. Hanbel de İbn Nümeyr'den övgüyle bahsetmiş, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel Kûfeli râvilerle ilgili değerlendirmelerde onun görüşlerini esas almışlardır. İbn Nümeyr 234'te Kûfede vefat etmiştir.¹⁵⁴

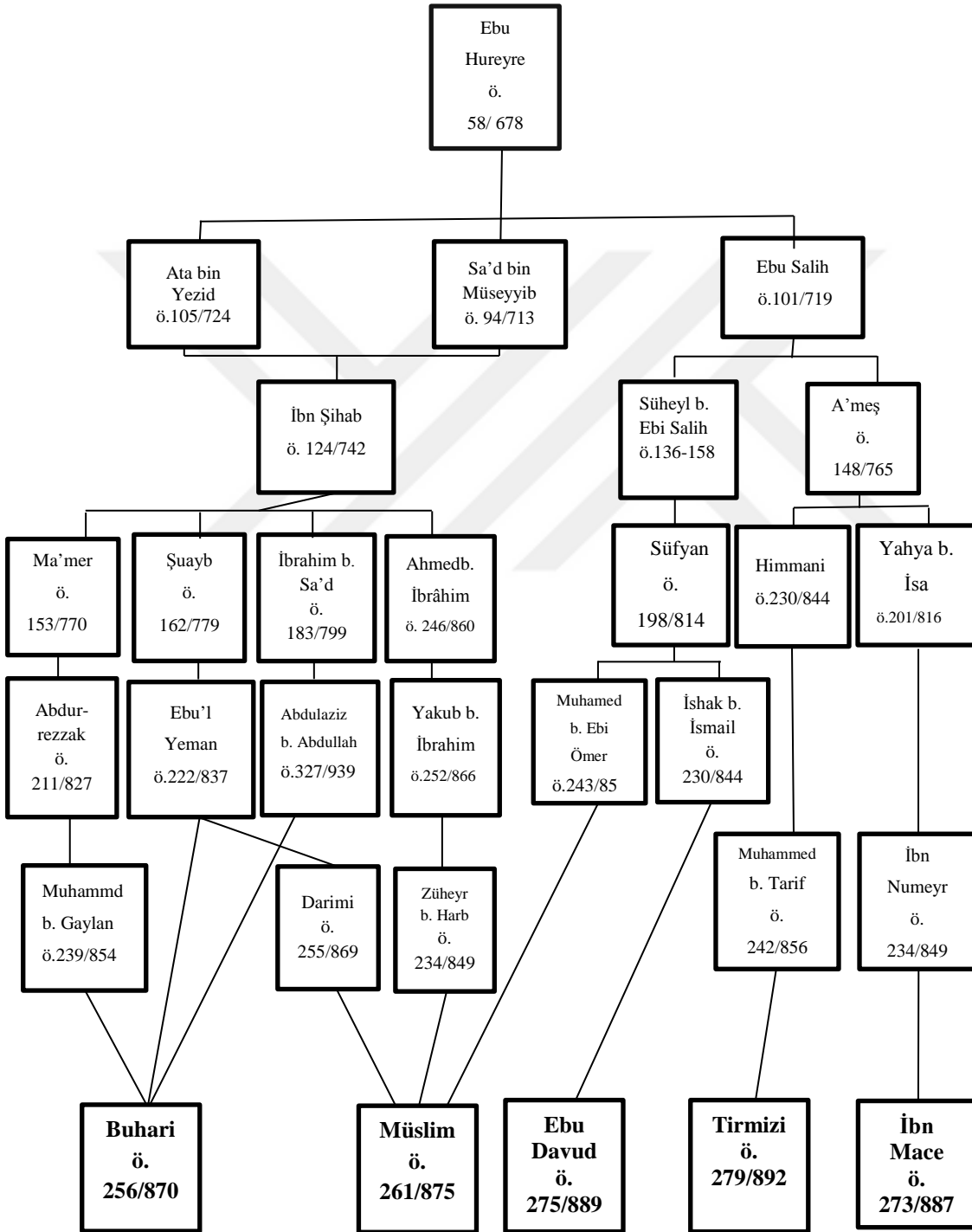
İbn Mâce'nin es-Sünen'inde geçen rivâyeti incelediğimizde, râvîlerin hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edildiğini görüyoruz. Râvî sayısı bakımından

¹⁵³ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8: 3063.

¹⁵⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1: 144; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 1: 320-32; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, 2: 6588.

hümasıdır. Senesinde tahdıs ve an'ane bulunmaktadır. Rivâyetin bu tarîki muttasıldır, sahihtir.

2.1.1.6. Ebû Hüreyre Rivâyetlerinin İsnad Şeması

2.1.1.7. Ebû Hüreyre Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi

Ebû Hüreyre kanalıyla gelen rivâyetler; Buhârî'nin (ö.256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, Müslim'in (v.261/875), *es-Sahîh*, Ebû Dâvûd'un (ö.275/889), *es-Sünen*, İbn Mâce'nin (ö.273/887), *es-Sünen*, Tirmizî'nin (ö.279/8929), *es-Sünen* adlı eserlerinde yer almıştır. Ebû Hüreyre'den hadisi; Ata' bin Yezid (ö.105/724), Said b. Müseyyib (ö.94/713) ve Ebu Salih (ö.101/719) rivâyet etmişlerdir. Hadisleri eserlerine alan musannifler bu üç râviden rivâyet etmişlerdir.

Buhârî (v. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'inde hadisleri, üç farklı senedle Ata' bin Yezid (ö.105/724) ve Said b. Müseyyib'ten (ö.94/713) nakletmiştir. Ata' ve Said'den hadisi tek başına alan İbn Şihab ez-Zühri (ö. 124/742) ise dört farklı râviye vermiştir. Bunlar; Ma'mer (ö. 153/770), Şuayb b. Ebû Hamza (ö. 162/779), İbrahim b. Sa'd (ö. 183/799) ve Ahmed b. İbrâhim Devraki'dir. (ö. 246/860) Buhârî ilk üç râviden nakilde bulunmuştur. Birinci senedde Ma'mer'den Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826-27), ondan da Mahmud b. Gaylan (ö.239/854) hadisi Buhârî'ye ulaştırmışlardır. İkinci senedde ise Şuayb b. Ebû Hamza (ö. 162/779), Ebu'l Yeman (ö. 222/837) kanalıyla hadis nakledilmiştir. Üçüncü sened ise İbn Şihab'tan sonra İbrahim b. Sa'd (ö. 183/799) ve Abdülaziz bin Abdillâh (ö.327/939) üzerinden gelmektedir.

Buhârî'nin birinci hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından hümasidir. Rivâyette râvîlerin kullandığı tahammül ve eda sigalarına bakıldığında tahdîs ve ihbâr yoluyla rivâyet ettikleri görülür. Bir hadisin muttasıl olup olmadığı, râvîlerin mülâki olma veya muâsır olma durumlarına bağlıdır. Bunlar da râvîlerin doğum-ölüm tarihlerini tesbit etmekle ve kullandıkları tahammül ve eda sigalarını tetkik etmekle anlaşılabilir. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla da senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Ayrıca bu seneddeki râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında hadisin sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

İkinci hadiste *tahvil* uygulaması kullanılmış, iki ayrı rivâyetin senedi bir arada zikredilmiştir. Burada yer alan birinci tarîk yukarıdaki senedle aynı râvilerden oluşmaktadır. İkinci tarikte sened hümasidir. Senedinde tahdîs, ihbar ve an'ane bulunmaktadır. Senette bulunan râvîlerin hepsinin sika olduğu yapılan râvi

incelenmesinde anlaşılmıştır. Ayrıca seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcut olduğundan senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Bu bilgilerle hadisin bu senedle de sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncü hadis sened açısından incelendiğinde, senedin hüması olduğu, tahdîs ve anane yoluyla rivâyet edildiği, râvilerin birbirleriyle görüşerek rivâyette buldukları ve hepsinin güvenilir râvilerden oluştuğu görülmektedir.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde üç farklı senedle ve aynı metinde birkaç lafız farklılığıyla geçen hadisin bütün versiyonları sened açısından güvenilir olma şartlarını taşımaktadır.

Müslim (ö.261/875), *es-Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den Ata' bin Yezid (ö.105/724), Said b. Müseyyib (ö.94/713) ve Ebu Salih'ten (ö.101/719) üç farklı senedle hadisleri rivâyet etmiştir.

Birinci senedde hadisi, Ata' b. Yezid el-Leysi (ö. 105/724), İbn Şihab ez-Zühri (ö. 124/742), Ya'küb b. İbrâhim'in babası (Ahmed b. İbrâhim Devraki ö. 246/860), Ya'küb b. İbrâhim (ö. 252/866), Zubeyr İbn Harb (ö. 234/849) rivâyet etmişlerdir. Râviler hakkında yaptığımız incelemede hepsinin sika olduğu, râvilerin kullandığı tahammül ve eda sigalarına bakıldığında hadisin tahdîs ve anane yoluyla rivâyet edildiğini, hadisin südasi olduğu, seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisinin mevcut olup senedde kopukluk olmadığı ve rivâyetin senedinin muttasıl olduğu, hadisin sened açısından sahih olduğunu belirtebiliriz.

İkinci hadiste senedde buluna râviler, Abdullah İbn Abdurrahman ed-Darimi (ö. 255/869), Ebu'l Yeman (ö. 222/837), Şuayb (ö. 162/779), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), Said bin Müseyyib (ö. 94/713) ve Ata bin Yezid'dir (ö. 105/724). Sened sübaidir ve tüm râviler sikadır. Tahammül ve eda sigaları olarak tahdîs, ihbar ve an'ane metodu kullanılmıştır. Sened muttasıl olup sıhhat şartlarının tümünü kendisinde bulundurmaktadır.

Müslim'in üçüncü hadisinde sened, Ebu Hüreyre'den Ebû Sâlih es-Semman (ö. 101/719-20), Süheyl İbn Ebi Salih (ö.136-158/754-775), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814), Muhammed İbn Ebi Ömer (ö.243/857) rivâyet zinciriyle nakledilmektedir. Râvilerin hepsi sika olarak tespit edilmiş, sadece Muhammed İbn Ebi Ömer'in sika

olmayıp saduk olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Tahdis ve anane sigaları kullanılmıştır. Hadis südasidir. Senedi muttasıldır. Sıhhat şartlarını taşımaktadır.

Ebû Dâvûd hadisi, Ebû Sâlih es-Semman (ö. 101/719-20), Süheyl İbn Ebi Salih (ö.136-158/754-775), Süfyan b. Uyeyne (ö. 198/814) ve İshak İbn İsmail (ö.230/844) tarikiyle nakletmiştir. Senedinde tahdîs, ihbar ve an'ane bulunmaktadır. Senette bulunan râvilerin hepsinin sika olduğu yapılan râvi incelenmesinde anlaşılmıştır. Sened südasidir ve muttasıldır. Sıhhat şartlarını taşımaktadır. Ebû Dâvûd hadisi uzun olarak nakletmemiş, sadece ashabin Rasulullah'a Rabbimizi görebilecek miyiz? Sorusuna verdiği cevap kısaca zikredilmiştir.

Tirmizî'nin (v.279/8929), es-Sünen adlı eserinde geçen rivâyet, Ebû Sâlih es-Semman (ö. 101/719-20), el-A'meş (ö. 148/765), Cabir b. Nuh el-Himmani (ö.230/844-845) ve Muhammed b. Tarif (ö.242/856) râvileri kanalıyla gelmektedir. Hadis tahdis ve anane sigalarıyla rivâyet edilmektedir ve südaidir. Râvileri ayrıntılı olarak incelediğimizde Himmani'nin zayıf olduğu, rivâyet ettiği hadislere dikkatli yaklaşılması gerektiği, tek başına rivâyette bulunmuşsa o rivâyetle ihticac edilemeyeceği, hadisin daha sağlam bir senedle başka râviler tarafından rivâyet edilmediğinin araştırılması gerektiği, hadisin bu rivâyetinin Tirmizi tarafından '*hadis hasen gariptir*' olarak nitelendiğini,¹⁵⁵ bununla birlikte hadisin benzerinin başka bir vecihle Ebu Said el-Hudri'den ve başka güvenilir râvilerden de geldiğini ve bu rivâyetlerin sahih olduğunu görmekteyiz.

İbn Mâce'nin es-Sünen'inde geçen rivâyeti incelediğimizde, Râvîlerin hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edildiğini görüyoruz. Râvî sayısı bakımından hümasidir. Senedinde tahdîs ve an'ane bulunmaktadır. Rivâyetin bu tarîki muttasıldır. İsnadı sahihtir.

Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) Allah'ın görülmesiyle ilgili olarak gelen rivâyetler incelendiğinde hepsinin isnadının sahih olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.2. Ebû Saîd El-Hudrî Tarîklerinin Sened Tenkidi

Ebû Saîd el-Hudrî'nin isnadında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

¹⁵⁵ Tirmizî, *Sıfatu'l Cennet*, 2554.

2.1.2.1. Buhârî'nin İsnadları

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahîh*'inde iki farklı sened ve metinle gelen rivâyetler şu şekildedir:

2.1.2.1.1. Birinci Senedin Râvileri

Sened Muhammed b. Abdulaziz – Ebu Ömer Hafs b. Meysere – Zeyd b. Eslem – Ata' b. Yesar rivâyet zinciriyle Ebû Saîd el-Hudrî'den gelmektedir.

1) Atâ' b. Yesâr (ö. 103/721) :

Tam ismi, Ebû Muhammed Atâ b. Yesâr el-Hilâlî el-Medenî'dir. (ö. 103/721)

Tâbiîn dönemi fıkıh ve hadis âlimlerindedir. 19 / 640 yılında doğdu. Hz. Peygamber'in zevcesi Meymûne bint Hâris el-Hilâliyye'nin mevlâsı idi. Tâbiîn devri Medine fıkıh âlimleri arasında önemli bir yeri bulunan ve rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer alan Atâ, aynı zamanda çok hadis rivâyet edenlerden olup güvenilirliği konusunda İbn Maîn, Nesâî, Ebû Zür'a, İbn Hibbân ve diğer hadis münekkitleri ittifak etmişlerdir. Rivâyette bulunduğu kimseler arasında Hz. Âişe, Meymûne Ebû Hüreyre, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Zeyd b. Sâbit, İbn Mes'ûd, Üsâme b. Zeyd, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Hâlid, Muâz b. Cebel, Ebû Zer, Ebü'd-Derdâ ve Ubâde b. Sâmit gibi büyük sahâbîler yer almaktadır. Kendisinden de Amr b. Dînâr, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Muhammed b. Ebû Harmele, Zeyd b. Eslem, Yezîd b. Abdullah, Şureyk b. Ebû Nemir gibi birçok hadis âlimi rivâyette bulunmuşlardır. Seksen dört yaşında 103 /721 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir.¹⁵⁶

2) Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) :

Adı, Ebû Üsâme Zeyd b. Eslem el-Adevî el-Ömerî'dir. (ö. 136/754).

Tabiîndendir. Hz. Ömer'in âzatlısı Eslem'in oğludur. Medine tefsir ekolünün öncülerindedir. Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, Câbir b. Abdullah, Seleme b. Ekva', Enes b. Mâlik, Atâ b. Yesâr ve Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî, babası Eslem, ağabeyi Hâlid ile gibi meşhur isimlerin de aralarında yer aldığı birçok sahâbî ve tâbiînden hadis rivâyet etti. Kendisinden rivâyette bulunanlar arasında

¹⁵⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 6: 461; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6: 338.

oğulları Üsâme, Abdullah ve Abdurrahman ile Atâ b. Yesâr, Evzâî, Ma‘mer b. Râşid, Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne gibi isimler yer almaktadır. Mürselleri zayıf sayılan kişilerden olan Zeyd’in rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*’de yer almış, Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde ondan gelen 200’den fazla hadis zikredilmiştir. Hadiste sika kabul edilen Zeyd’in hâfızasının biraz zayıf olması onun zabt ve adâletine zarar verecek nitelikte değildir. Zeyd b. Eslem 136 / 754 yılında vefat etti.¹⁵⁷

3) Ebu Ömer Hafs b. Meysere (ö.181/ 797-798) :

Tam ismi, Ebu Ömer Hafs b. Meysere el-Akil es-Sanani’dır. (ö.181/ 797-798)

Ahmet b. Hanbel ve Buhârî, Şam’ın San’a bölgesinden olduğunu söylerken Ebu Hatim, Yemen’in San’a bölgesinden olduğunu söylemiştir ve bu daha doğru bir görüştür. Zeyd b. Eslem, Süheyl b. Ebi Salih, İbrahim b. İsmail b. Ebi Habibe, İbrahim b. Muhammed, Musa b. Akabe başta olmak üzere birçok âlimden hadis öğrenmiştir. Kendisinden ise, Muhammed b. Abdilaziz er-Remli, İbrahim b. Harb el-Askalani, Adem b. Ebi İyas, gibi birçok hadisçi ve Nesai hariç bütün Kütübü’s-sitte müellifleri hadis rivâyet etmişlerdir.

Zeyd b. Eslem’den hadis seması arz¹⁵⁸ şeklinde olmuş - münavele¹⁵⁹ olduğu da söylenmiştir - ve bu durum bazı münekkitlerce eleştirilmiş ancak çoğunluğu temsil eden hadisçilerce bu durumun O’na zarar vermeyeceği ifade edilmiştir. Yahya b. Main O’nun hakkında bir rivâyette *sika*, başka bir rivâyette ise *la be’sse bihi* demiştir. Ebu Hatim *salihu’l-hadis* ve *mahallinin sîdk* olduğunu söylemiş, Yakup b. Süleyman ise *sika*, *la be’sse bih* demiştir.¹⁶⁰

4) Muhammed b. Abdulaziz :

Tam adı Ebu Abdullah er-Remli Muhammed b. Abdulaziz b. Muhammed el-Umri’dır. İbnu’l-Vasitî diye bilinir. Kaynaklarda vefat tarihine ulaşılamamıştır.

¹⁵⁷ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 3:387; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 5: 316-317; İbn Hacer, *Tehzîbü’l-tehzîb*, 3: 395-397.

¹⁵⁸ Arz: Hocanın huzurunda talebe ezberden veya elindeki kitaptan hadis okur, hoca da ezberinden veya elindeki bir nüshadan takip ederek dinler. Bu yolla öğrenci hadisleri o hocadan almış olur. Bu usule *kıraat* veya *arz* denir. (bkz. Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Usulu, İFAV, İstanbul, 1989, s.56.)

¹⁵⁹ Münavele: Hocanın kendisinden nakil ve rivâyet etmesi için talebesine kitap veya yazılı bir metin vermesidir. (bkz., aynı eser, s.58)

¹⁶⁰ Mizzi, *Tehzîbü’l-kemal*, 7: 73.

Aralarında Hafs b. Meysere, Esed b. Musa, İsmail b. İyaş, Bakiyye b. Velid, Mervan b. Muaviye, Velid b. Müslim gibi meşhur hadisçilerin bulunduğu pek çok kişiden rivâyette bulunmuştur. O'ndan ise; Buhârî, Tirmizi, Nesai, Ahmed b. Alil, İsmail b. Abdullah, Cafer b. Muhammed ve birçok muhaddis hadis rivâyet etmişlerdir.

İbn Hibban *es- Sikat*'ta O'nu zikretmiş, Ebu Zür'a, *leyse bi kaviy - kuvvetli bir râvi değildir*- demiş, Ebu Hatim ise kendisinde acayip hallerin olduğunu ve ileri derecede zayıf bir râvi olduğunu belirtmiştir.¹⁶¹

Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inde Kitabu't- tefsir bölümünde geçen bu rivâyetin senedi muttasıldır, ricali Şeyhain'in ricalidir. Seneddeki Ebu Ömer Hafs b. Meysere (ö.181/797-798) münekkitler tarafından sika kabul edilmekle birlikte Zeyd b. Eslem'den hadisleri rivâyet ederken seması arz –veya münavele- şeklinde olması sebebiyle ta'n edilmiştir. Yine senedde bulunan Muhammed bin Abdulaziz hakkında sika tanımı kullanılmakla birlikte genel olarak zayıf kabul edilmiştir.

Elde edilen bilgiler ışığında bu senetle rivâyet edilen hadis '*sahih li gayrihi*'¹⁶²dir.

2.1.2.1.2. İkinci Senedin Râvileri

Hadis, Yahya b. Bukeyr – el-Leys b. Sa'd – Halid b. Yezid – Said b. Ebi Hilâl – Zeyd – A'ta' bin Yesar - isnadıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilmiştir.

1) Atâ' b. Yesâr. (ö. 103/721) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 1.1.1.1.1)

2) Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) :

Râvi hakkında da daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 1.1.1.1.2)

3) Said b. Ebi Hilal (ö. 135/753) :

Tam ismi, Ebu'l-Ala' Said b. Ebi Hilal el-Leysi el-Mısri'dir.

¹⁶¹ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 16: 11; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 1: 167.

¹⁶² Sahîh li-gayrihî: Adâlet vasfına sahip olduğu halde zabt açısından bazı eksiklikleri bulunan râvinin rivâyet ettiği hadis, zabtı tam olan bir başka râvi tarafından rivâyet edilip desteklenmek suretiyle sahîh derecesine yükselirse buna sahîh li-gayrihî denir. (bkz. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulu*, İFAV, İstanbul, 1989, s.123.)

Urve b. Şeyim el-Leysi ‘nin mevlasıdır. Medine asıllı olduğu söylenir. Medinede yetişmiş ve Halife Hişam’ın hilafeti döneminde Mısır’a dönmüştür. Zeyd b. Eslem, Cabir b. Abdullah, Said b. Ziyad, Zeyd b. Eymen, Ümeyye b. Hint, Enes b. Malik, Cabir b. Abdullah, Hişam b. Urve ve Huzeyme’nin de aralarında olduğu birçok muhaddisten rivâyetleri vardır. Kendisinden, Halid b. Yezid, Hassan b. Abdullah, Said b. Ebi Fakih, Said el-Makberi, Abdullah b. Süleyman ve daha birçok hadisçi rivâyetlerde bulunmuşlardır. İbn Hibban kitabı es- Sikat’ta O’nu zikretmiş, Ebu Hatim ise *la be’sse bihi* demiştir. 149, 133 veya 135 yıllarında vefat ettiği söylenir.¹⁶³

4) Halid b. Yezid (ö. 139/757) :

Tam ismi, Ebu Abdurrahim Halit b. Yezid el-İskenderi el-Mısri’dir.

İbn Siyağ’ın veya Umeyr b. Vehb el-Cumhi’nin mevlasıdır. Babasının Berberi olduğu da söylenir. Kendisi fakih ve müftüdür. Said b. Ebi Hilal, Süleyman b. Raşit, Ata’ b. Ebi Rebah, Müslim b. Şihab ez-Zühri gibi âlimlerden hadis rivâyet etmiş, kendisinden ise Leys b. Sa’d, Yahya b. Eyyub, Bekir b. Mudar, Halid el-Mihri gibi muhaddisler hadis tahdis etmişlerdir. Ebu Zur’a ve Nesai *sika*, Ebu Hatim ise durumunun *la be’sse bih* olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁴

5) Leys b. Sa’d (ö. 175/791) :

İsmi, Ebû’l-Hâris el-Leys b. Sa’d b. Abdirrahmân el-Fehmî’dir. (ö. 175/791)

94 /713’de Kahire yakınlarındaki Karkaşende köyünde dünyaya geldi. Ailesinin aslen İran’ın İsfahan şehrine bağlı Mârbîn veya Tabne kazasından geldiği ve Mısır’daki Fehmoğulları’nın âzatlısı olduğu anlaşılmaktadır. Mısır ve Hicâz’da birçok âlimden ders aldı. Ayrıca Şam, Kudüs, Bağdat gibi ilim merkezlerine gitti. İlk olarak 113/732 yılında yaptığı hac ziyareti esnasında Mekke’de içlerinde Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Ebû Müleyke, İbn Şihâb ez-Zühri, Ebû’z-Zübeyr, İmrân b. Ebû Enes ve İbn Ömer’in âzatlısı Nâfi’in de bulunduğu birçok âlimle görüştü. Hadis öğrendiği hocaları arasında Hişâm b. Urve, Saîd b. Ebû Saîd el-Makbürî, Amr b. Hâris, Yezîd b. Ebû Habîb, Ukayl b. Hâlid el-Eylî, Yûnus b. Yezîd el-Eylî, Abdurrahman b.

¹⁶³ Mizzi, *Tehzîbü’l-kemal*, 11: 97; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 1: 167.

¹⁶⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 3: 180; Mizzi, *Tehzîbü’l-kemal*, 13: 209; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 8: 128.

Kāsım et-Teymî, Kesîr b. Ferkad, Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî, Hâlid b. Yezîd el-Cumahî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Abdurrahman b. Hâlid el-Fehmî, Abdülazîz el-Mâcişûn, Ebû Ma‘şer es-Sindî gibi âlimler bulunmaktadır. Tâbiînden elliye aşkın, tebeu't-tâbiîn ve daha sonraki nesilden 150 kadar kişiyle görüşüp onlardan faydalandığı rivâyet edilir. Döneminde Mısır'ın en büyük fakihi ve muhaddisi olan Leys'ten Hüşeym b. Beşîr, Abdullah b. Mübârek, İbn Vehb, İbn Lehîa, Ka‘nebî, Abdullah b. Abdülhakem, İbnü'l-Kāsım el-Utekî, Eşheb el-Kaysî, Kuteybe b. Saîd es-Sekafî, Kâtibülleys diye bilinen Abdullah b. Sâlih, Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Saîd b. Ufeyr, Muhammed b. Hallâd, Abdullah b. Yezîd el-Adevî gibi birçok kişi ilim öğrenmiştir. Oğlu Şuayb ve torunu Abdülmelik fıkıh ve hadis alanlarında yetişmiş âlimler arasında sayılmaktadır. Müslim ve Ebû Dâvûd bunlar aracılığıyla Leys'ten hadis rivâyet etmişlerdir. İbn Sa'd yanında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Ebü'l-Hasan el-İclî, Nesâî, Ebû Hâtım er-Râzî gibi ricâl âlimleri de Leys'i *sika* kabul ederler.

6) Yahya b. Bükeyr (ö. 231/845) :

İsmi, Ebu Zekeriyya Yahya b. Abdullah b. Bükeyr el-Kuraşî el-el-Mahzumi el-Mısri'dir.(ö. 231/845)

Mahzumoğullarının mevlasıdır. Leys b. Sa'd, Bekr b. Mudar, Hammad b. Zeyd, Malik b. Enes, Muğire b. Abdurrahman, Yakub b. Abdurrahman gibi birçok muhaddisten hadis rivâyet etmiştir. Ebu Zekeriyya'dan ise Buhârî, Ahmed b. Muhammed, Ahmed b. Yahya, İsmail b. Abdullah, Beki' b. Muhalled, Harmele b. Yahya ve daha birçok hadisçi rivâyetlerde bulunmuşlardır. İbn Hibban O'nu kitabı '*es-Sikat*'ta zikretmiş, Ebu Hatim onun hadisi yazılır fakat ihticac edilmez demiştir. Nesai ise sika olmadığını ve zayıf olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁵

Buhârî'nin ikinci hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından sübaidir. Rivâyette râvîlerin kullandığı tahammül ve eda sigalarına bakıldığında tahdîs ve an'ane yoluyla rivâyet ettikleri görülür. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla da senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Ayrıca bu seneddeki râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edilmiştir. Sadece Yahya b. Bükeyr hakkında zayıf olduğunu ileri süren münekkitler

¹⁶⁵ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 31: 97-404.

bulunmaktadır. Elde edilen bilgiler ışığında hadisin sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu hadis için sahihu'l-isnad diyebiliriz.

2.1.2.2. Müslim'in İsnadları

İmam Müslim'in Sahih'inde Ebû Saîd el-Hudrî'den bu konuda iki rivâyet tesbit edebildik. Aynı metin iki farklı senedle rivâyet edilmiştir. Aşağıda her iki senedin isnad zinciri ve râvilerin tercümelere yer almaktadır.

2.1.2.2.1. Birinci Senedin Râvileri

Süveyd b. Said – Hafs b. Meysere – Zeyd b. Eslem – Ata' b. Yesar isnadıyla Ebu Saîd el-Hudrî (r.a)'tan rivâyet edilmiştir:

1) Atâ' b. Yesâr (ö. 103/721) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 2.1.2.1.1.1)

2) Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) :

Bu râvi hakkında da daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 2.1.2.1.1.2)

3) Ebu Ömer Hafs b. Meysere (ö.181/ 797-798) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 2.1.2.1.1.3)

4) Süveyd b. Said:

İsmi, Ebu Muhammed Süveyd b. Said Sehl Şehriyar el-Herevi el-Hadsani el-Enbari'dir.

Hafs b. Meysere, İbrahim b. Sa'd, Bekiyye b. Velid, Hammad b. Zeyd, Süfyan b. Üyeyne, Yahya b. Zekeriyya, Malik b. Enes'in aralarında olduğu pek çok râviden rivâyetleri vardır. Kendisinden de aralarında Müslim, İbn Mace, İbrahim b. Hani en-Neysaburi, Ebu'l Ezher en-Neysaburi, Ahmed b. el-Hasen gibi muhaddislerin de olduğu çok sayıda kişi hadis rivâyet etmiştir.

Süveyd b. Said bazı hadis münekkitletlerince hafızasında hadisleri tutamadığı, rivâyetlerini yanında bulunan kitabından yaptığı, ezbere bildiği hadis sayısının üç bini geçmediği hususlarında tenkit edilmiştir. Kaynaklarda hakkında saduk ve sika tabirleri kullanılmakla birlikte çoğunlukla rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması

gerektiği belirtilmektedir. Bu münekkitlerden olan Ali b. el-Medeni'ye Süveyd sorulunca, başını sallamış ve *leyse bi şey* demiştir. Yakup b. Şeybe, O'nun *saduk* olduğunu ancak özellikle ömrünün sonlarında gözlerini kaybettikten sonra hafızasında sıkıntılar olduğunu belirtmiştir. Ebu Hatim ise *saduk* bir râvi idi ancak çokça *tedlis*¹⁶⁶ yapardı demiştir. Buhârî, gözlerini kaybetmişti ve sahip olmadığı hadisleri de rivâyet ederdi, Nesai ise sika da güvenilir de değildir diye belirtmiş, Yahya b. Main daha da ileri giderek *kanının helal olduğunu* ifade etmiştir. El-Hakim Ebu Ahmed O'nun hakkında müsamahalı davranarak, ömrünün sonlarında gözlerini kaybettiğinden *tedlis* yaparak, almadığı bir hadisi almış gibi rivâyet ettiğini bu yüzden de gözleri görüyorken yaptığı rivâyetlere itibar edilmesi gerektiğini, gözlerini kaybettikten sonraki rivâyetlerinin ise *tedlis* yapma ihtimaline bakılarak terkedilmesinin doğru olacağını söylemiştir.¹⁶⁷

2.1.2.2.2. İkinci Senedin Râvileri

Ebubekir b. Ebi Şeybe – Cafer b. Avn – Hişam b. Sa'd – Zeyd b. Eslem – Ata' b. Yesar isnadıyla Ebu Said el-Hudri' den rivâyet edilmiştir.

1) Atâ b. Yesâr (ö. 103/721) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 2.1.2.1.1.1)

2) Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) :

Bu râvi hakkında da daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bkz. 2.1.2.1.1.2)

3) Hişam b. Sa'd (ö. 160/777) :

Tam ismi, Ebu İbad Hişam b. Sa'd el-Medeni'dir. (ö. 160/777) Ebu Said el-Kureşi de denir. Ebu Leheb ailesinin mevlasıdır. Mahzumoğullarının mevlası olduğu da söylenir. Zeyd b. Eslem'in yetimi olduğu da kaynaklarda geçmektedir.

Aralarında, Zeyd b. Eslem, Hatim b. Ebi Nasr, Ziyad, Ebu Hazim gibi hadisçilerin de bulunduğu çok sayıda âlimden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise,

¹⁶⁶ Sözlükte “bir şeyin kusurunu gizlemek” anlamındaki *tedlis*, terim olarak; “râvinin, görüşmediği ya da görüştüğü halde kendisinden hadis işitmediği hocasından işittiği zannını uyandıracak biçimde rivâyette bulunması” demektir. Müdellis râvi şeyhinden bizzat işitmediği bir hadisi “semi'tu, haddesenâ, ahberenâ, kâle lî fulânün” gibi cezim sığasıyla rivâyet ediyorsa o takdirde yalan söylediği gerekçesiyle onun bütün rivâyetleri terkedilir. Erul, Bünyamin “*Tedlis*”, DİA, 40: 262-264.

¹⁶⁷ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 12: 247; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 4: 240.

Cafer b. Avn, Leys b. Sa'd, Muhammed b. İsmail gibi birçok hadisçi rivâyetlerde bulunmuşlardır. Ebu Hatim Hişam'ın *hafız olmadığını* ifade etmiş, Yahya b. Said O'ndan bilerek rivâyette bulunmamış, Ahmed b. Hanbel'den *muhkemul hadis olmadığını* nakledilmiş, Yahya b. Main'den ise *zayıf râvi olduğu ancak metrukul hadis de olmadığı* bilgisi verilmiştir.¹⁶⁸

4) Cafer b. Avn (ö. 206/822) :

Tam ismi, Ebu Avn Cafer b. Avn Amr b. Haris el-Kuraşi el-Mahzumi el-Kufidir. (ö. 206/822)

Hişam b. Sa'd, İbrahim b. Müslim, Süfyan es-Sevri, A'meş, Ebu'l Amis el-Mesudi, Hişam b. Urve, Ebu Hanife Numan b. Sabit gibi âlimlerden hadis öğrenmiştir. Kendisinden Ebubekir b. Ebi Şeybe, Ahmed b. Süleyman, Ahmed b. Osman, İshak b. Rahuye, İshak b. Mansur gibi çok sayıda râvi hadis tahdis etmiştir. Ahmed b. Hanbel babasından Cafer'in *salih* bir kişi olduğunu sıkıntısının olmadığını, Yahya b. Main'n *sika* dediğini, Ebu Hatim'in ise onun hakkında saduk dediğini kaynaklar zikretmektedir.¹⁶⁹

5) Ebubekir b. Ebi Şeybe (ö. 182/798) :

İsmi, Muhammed b. Ebi Şeybe Muhammed b. İbrahim b. Osman el-Abesi el-Kufi'dir. (ö. 182/798)

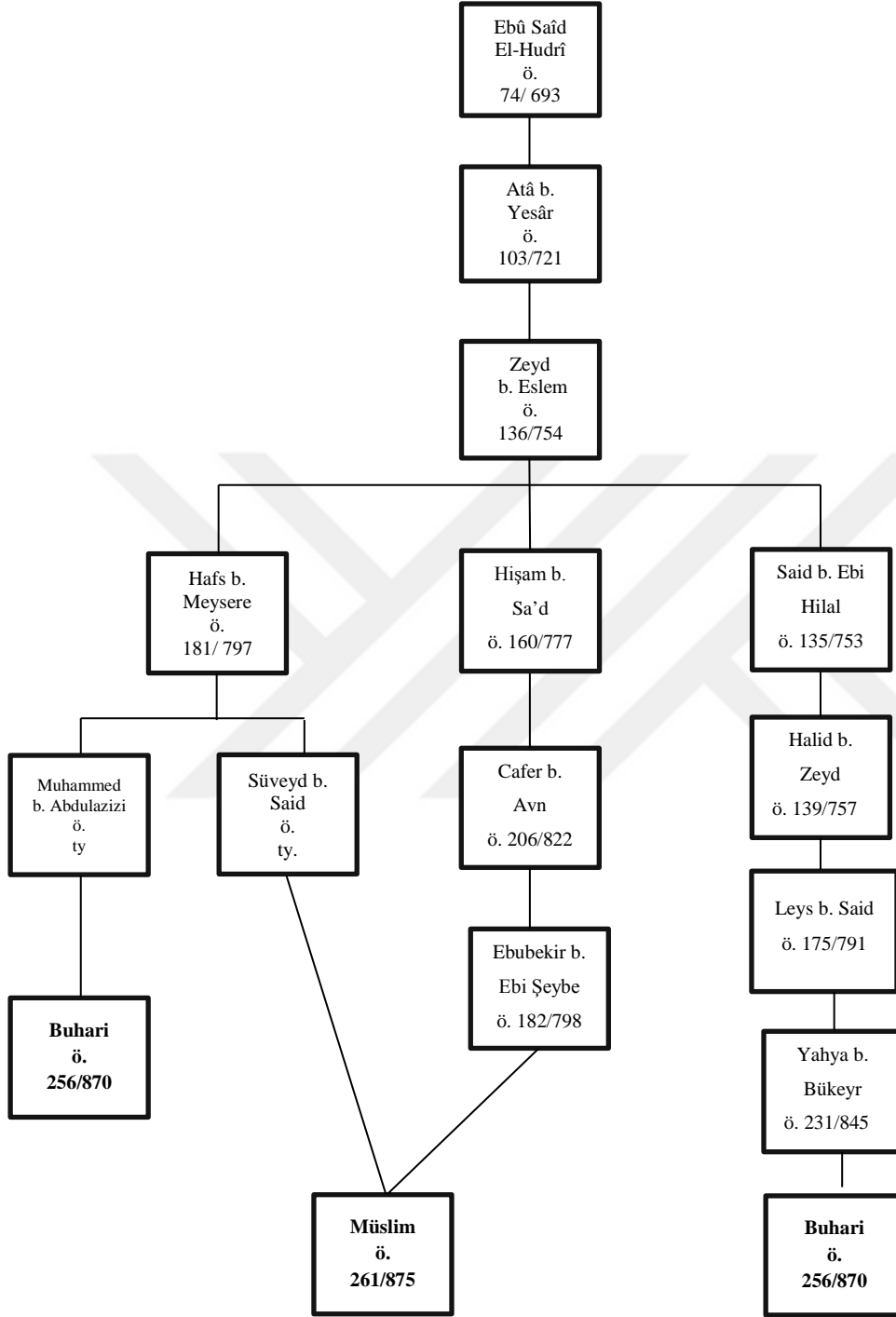
Hadis münekkitlerince hakkında olumsuz ifadeler kullanıldığı kaynaklarda tespit edilememiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 5: 70; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 8: 200.

¹⁶⁹ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 30: 204; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2: 197.

¹⁷⁰ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 1: 25.

2.1.2.3. Ebû Saîd El-Hudrî Rivâyetlerinin İsnad Şeması

2.1.2.4. Ebû Saîd El-Hudrî isnadlarının değerlendirilmesi

Ebû Saîd el-Hudrî (ö.74/693) kanalıyla gelen rivâyetler; Buhârî'nin (v. 256/870), *el-Câmi'ü's-sahîh* ve Müslim'in (ö.261/875), *es-Sahîh*'inde geçmektedir. Hadisi Ebû Saîd el-Hudrî'den (ö. 74/693) Ata' b. Yesar (ö.105/724), ondan da Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) almıştır. Dört rivâyette de bu râviler ortaktır. Musannifler Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/754) sonra farklı râvilerden hadisleri eserlerine almışlardır.

Buhârî (v. 256/870) *el-Câmi'ü's-sahîh*'inde hadisleri, iki farklı senedle Ata' b. Yesar (ö.105/724) ve Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/754) nakletmiştir. Buhârî'de (v. 256/870) Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/754) sonra rivâyetler iki farklı rivâyet zinciriyle gelmektedir. Birinci senedde hadisi Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Ebu Ömer Hafs b. Meysere (ö.181/ 797-798) ve Muhammed b. Abdulaziz, Buhârî'ye ulaştırmışlardır. İkinci senedde ise, Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Said b. Ebi Hilal (ö. 135/753), Halid bin Yezid (ö. 13/757), Leys b. Sa'd (ö. 175/791) ve Yahya b. Bükeyr (ö. 231/845) kanalıyla hadis Buhârî'ye ulaşmaktadır.

Buhârî'nin birinci hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından südasidir. Rivâyette râvilerin kullandığı tahammül ve eda sigalarına bakıldığında tahdîs ve an'ane yoluyla rivâyet ettikleri görülür. Mu'an'an hadislerin dışındakilerde, muâsarât ittisâl için yeterli görülmüştür. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcut olup râviler birbirleriyle görüşmüşlerdir. Dolayısıyla da senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Senedde bulunan râvilerden Ebu Ömer Hafs b. Meysere'nin (ö.181/ 797-798) Zeyd b. Eslem'den hadis rivâyet ederken seması arz veya münavele şeklinde olmuş ve bu durum bazı münekkitlerce eleştirilmiştir. Muhammed b. Abdulaziz ise Ebu Hatim tarafından kendisinde acayip hallerin olduğu ve ileri derecede zayıf bir râvi olduğu belirtilerek eleştirilmiştir.

Sened hakkında elde ettiğimiz bilgiler ışığında bu rivâyetin güvenilirlik bakımından ileri derecede güvenilir bir sened olmadığı, senedinde sika râvilerle beraber sika olmayan râvilerin de bulunduğu, hadisin sadece bu senedle sahih kabul edilip kendisiyle ihticac edilemeyeceği ancak aynı hadisin değişik isnatlarla ve birçok sahih tarikle başka hadis kaynaklarında da geçmesi sebebiyle sahih mertebesine yükseldiğini söyleyebiliriz.

Buhârî'nin ikinci hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından sūmanidir. Râvîlerin tahammül ve eda sigası olarak tahdîs ve an'ane metodu ile hadisi rivâyet ettikleri görülür. Seneddeki râviler arasında hocalık - talebelik ilişkisi mevcuttur. Senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Seneddeki râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edilmiştir. Sadece Yahya b. Bükeyr'in zayıf olduğunu ileri süren bazı münekkitler bulunmaktadır. Elde edilen bilgiler ışığında hadisin sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu hadisin bu isnadı için *sahihu'l-isnad* diyebiliriz.

Buhârî'nin iki rivâyetini de incelediğimizde birinci seneddeki bazı râvîlerin birtakım kusurlarının bulunduğunu ancak ikinci senedde herhangi bir ta'n sebebinin bulunmadığını, râvîlerinin sika kabul edildiğini, ikinci rivâyetin sıhhat açısından birincisini desteklediğini, sıhhat olarak onu daha üstlere taşıdığını, diğer hadis kaynaklarında ve farklı sahabe ve râvîlerden de sahih olarak gelen hadisin isnad bakımından güvenilir olup ihticac için gerekli şartları taşıdığını söyleyebiliriz.

Müslim'in (v.261/875), es-Sahîh'inde aynı metin iki farklı senedle geçmektedir. Ata' b. Yesar (ö.105/724) ve Zeyd b. Eslem'den (ö. 136/754) sonra rivâyetler iki farklı rivâyet zinciriyle gelmektedir. Birinci senedde hadisi Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Ebu Ömer Hafs b. Meysere (ö.181/797-798) ve Süveyd b. Said Müslim'e ulaştırırken ikinci sened, Atâ b. Yesâr (ö. 103/721), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Hişam b. Sa'd (ö. 160/777), Cafer b. Avn (ö. 206/822) ve Ebubekir b. Ebi Şeybe (ö. 182/798) isnad zinciriyle rivâyet edilmektedir.

Müslim'in birinci hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından sūdasidir. Rivâyette râvîler tahammül ve eda sigaları olarak tahdîs ve an'ane metodunu kullandıkları görülür. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcut olup râvîlerin doğum ölüm tarihleri incelendiğinde aynı zaman diliminde yaşadıkları ve birbirleriyle görüşükleri ortaya çıkmaktadır. Senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Senedde bulunan râvîlerden Ebu Ömer Hafs b. Meysere'nin (ö.181/797-798) Zeyd b. Eslem'den hadis rivâyet ederken kullandığı tahammül ve eda şeklinin bazı münekkitlerce eleştirildiğini daha önce belirtmiştik. Seneddeki râvîlerden olan Süveyd b. Said ise, bazı hadis münekkitlerince hafızasında hadisleri tutamadığı, rivâyetlerini yanında bulunan kitabından yaptığı, hakkında *saduk ve sika*

tabirleri kullanılmakla birlikte çoğunlukla rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiği belirtilmektedir. O'nun hakkında Ebu Hatim, *saduk* bir râvi idi ancak çokça *tedlis* yapardı demiştir. Nesai, sika da güvenilir de değildir diye belirtmiş, Yahya b. Main daha da ileri giderek kanının helal olduğunu ifade etmiştir. El-Hakim Ebu Ahmed gözleri görüyorken yaptığı rivâyetlere itibar edilmesi gerektiğini, gözlerini kaybettikten sonraki rivâyetlerinin ise tedlis yapma ihtimaline bakılarak terkedilmesinin doğru olacağını söylemiştir. İncelediğimiz bu rivâyetin güvenilirlik bakımından ileri derecede güvenilir bir sened olmadığı, senedinde sika râvilerle beraber sika olmayan râvilerin de bulunduğu, hadisin sadece bu senedle sahih kabul edilip kendisiyle ihticac edilemeyeceği ancak aynı hadisin değişik isnatlarla ve birçok sahih tarikle başka hadis kaynaklarında da geçmesi sebebiyle sahih mertebesine yükseldiğini söyleyebiliriz.

Müslim'in ikinci hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından sübaidir. Rivâyette râviler tahammül ve eda sigaları olarak tahdîs metodunu kullandıkları görülür. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcut olup râvilerin doğum ölüm tarihleri incelendiğinde birbirleriyle görüştükleri ortaya çıkmaktadır. Senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Senedde bulunan râvilerden Hişam b. Sa'd için Ebu Hatim Hişam'ın hafız olmadığını ifade etmiş, Yahya b. Said O'ndan bilerek rivâyette bulunmamış, Ahmed b. Hanbel'den ise muhkemul hadis olmadığı nakledilmiş, Yahya b. Main'den ise zayıf râvi olduğu ancak metrukul hadis de olmadığı bilgisi verilmiştir. Cafer b. Avn (ö. 206/822) hakkında Yahya b. Main'n *sika* dediğini, Ebu Hatim'in ise onun *saduk* dediğini kaynaklar zikretmektedir. Râviler incelendiğinde hadis münekkitlerinin hepsinin râviler için sika olduğunu belirtmedikleri ancak rivâyetin reddini gerektirecek kadar da ağır kusurlarının bulunmadığını, hadisin bu senedle üst düzey güvenilir bir zincirinin olmadığını ancak bununla birlikte başka senedlerle, tamamen sika râviler tarafından da rivâyet edildiği ve sonuç itibarıyla hadisin sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Saîd el-Hudrî'den (v. 74/693) Allah'ın görülmesiyle ilgili olarak gelen rivâyetler incelendiğinde hepsinin isnadının sahih olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.1.3. Cerîr b. Abdullah Tarîklerinin Sened Tenkidi

Cerîr b. Abdullah'ın isnadında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

2.1.3.1. Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'inde Geçen Rivâyetler

2.1.3.1.1. Birinci Rivâyet

Hadis, Humeydî – Mervan b. Muaviye – İsmail - Kays senediyle Cerir b. Abdillâh'tan (r.a) rivâyet edilmiştir.

1) Kays (ö. 97/715) :

Tam ismi, Ebû Abdillâh (Ebû Ubeydillâh) Kays b. Ebî Hâzim Avf (Husayn) b. Abdilvâris el-Kûffî'dir. (ö. 97/715)

Kûfe'de yaşayan Becîle-Ahmes kabilesinin Enmâroğulları koluna mensup olduğu için Becelî ve Ahmesî nisbeleriyle anılır. Babası sahâbî Ebû Hâzim'dir. Kays, Hz. Peygamber zamanında müslüman oldu ve on beş yaşına gelince Resûl-i Ekrem'e biat etmek üzere Medine'ye gitti, ancak onun vefat ettiğini öğrenince Halife Ebû Bekir'e biat etti. Muhadramûndan ve yaşça büyük tâbiîlerden sayılan Kays aşere-i mübeşşere ile babasından ve Hz. Âişe, Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Mes'ûd, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muâviye b. Ebû Süfyân, Ebû Hüreyre gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Ebû İshak es-Sebîî, A'meş, Beyân b. Bişr, Hakem b. Uteybe ve diğerleri rivâyette bulunmuştur. Hadis otoritelerince 'sika, hüccet, sebt, mutkîn' gibi terimlerle anılan Kays isnad bakımından tâbiîlerin en sağlamı olarak nitelendirilmiştir. 100 yılı aşkın hayatının sonlarında Kays'ın hâfızası bozulmuş, ancak rivâyetleri daha önce tesbit edildiği için bu husus bir güvensizlik konusu olmamıştır.¹⁷¹

2) İsmail (ö.146/765) :

Tam ismi, Ebu Abdullah İsmail b. Hermeze el-Bekli el-Ahmesi el-Kufî'dir. İsmail b. Ebi Halid ismiyle meşhur olmuştur. (ö.146/765)

¹⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7: 102; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 4: 198-202; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3: 267, 272-273.

Sahabeden Enes b. Malik ve Seleme b. el-Ekva'ı görmüştür. Aralarında sahabeden Abdullah b. Ebi Evfa, Vehb b. Abdullah, Amr b. Haris'in, babası Ebu Halid el-Ahmes'in ve meşhur âlimlerden İsmail b. Abdirrahman, Haris b. Şebil, Zekvan b. Ebi Salih, Hakim el-Ahmesi, Kays b. Ebi Hazim'in de bulunduğu pekçok râviden rivâyetleri vardır. Kendisinden ise çok sayıda râvi hadis rivâyet etmiştir. Ali b. el-Medeni, İbrahim b. Humeyd, Cafer b. Avn, Süfyan es-Sevri, Mervan b. Muaviye ve daha birçok hadisçi de O'ndan rivâyetlerde etmişlerdir. Mervan'dan 'mizan' diye isimlendirildiği rivâyet edilir. Yahya b. Main ve birçok münekkit sika ve hüccet olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷²

3) Mervan b. Muaviye (ö.193/808)

Ebu Abdullah Mervan b. Muaviye b. el-Haris b. Esmâ b. Harice b. Uyeyneb. Hafs b. Huzeyfe b. Bedr el-Fezzari el-Kufidir.

Mekke'ye yerleşmiş sonra Dımaşk'a gitmiş ve orada da vefat etmiştir. İbrahim b. Yezid, İsmail b. Ebu Halid, Humeyd et-Tavil, Said b. Ubeyd, Asım el-Ehvel, Abdurrahman b. Ebi Şemile, Abdurrahman b. Ziyad, Yezid b. Keysan ve pekçok kişiden rivâyetleri vardır. Kendisinden ise Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydi, İbrahim b. Hamza, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahuye, Ali b. el-Medeni'nin de aralarında olduğu çok sayıda muhaddis hadis rivâyet etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel O'nun hakkında sika, sebt ve hafız tabirlerini kullanır. Yahta b. Main, Yakub b. Şeybe ve Nesai de sika olduğunu söylemişlerdir.¹⁷³

4) Humeydi (ö.220/835) :

Ebu Bekir el-Humeydi Abdullah b. Zübeyr b. İsa b. Ubeydillah b. Üsame b. Abdillah b. Humeyd b. Züheyr b. el-Haris b. Esed b. Abduluzza el-Mekki'dir.(ö.220/835)

Mervan b. Muaviye, İbrahim b. Sa'd, Beşr b. Bekr, Süfyan b. Üyeyne, Abdullah b. el-Haris, Abdulaziz el-Ami, Fudayl b. İyaz, Muhammed b. İdris eş-Şafi, Velid b. Müslim, Mervan b. Muaviye gibi muhaddislerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise Buhârî, Müslim, İbn Mace, İbrahim b. Salih, Ebu'l-Ezher en-

¹⁷² Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 3: 69; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 1: 348.

¹⁷³ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 27: 398.

Nisaburi ve döneminin önde gelen hadisçilerinin rivâyetleri vardır. Ahmed b. Hanbel O'nun hakkında, bize göre imamdır demiştir. Ebu Hatim ise *sika* ve *imam* diye nitelemiştir.¹⁷⁴

2.1.3.1.2. İkinci Rivâyet

Hadis, Müsedded – Yahya – İsmail – Kays senediyle Cerîr b. Abdillâh (r.a)'tan rivâyet edilmiştir.

1) Kays (ö. 97/715) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 1.3.1.a.1.)

2) İsmail (ö.146/765) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 1.3.1.a.2.)

3) Yahya (ö. 198/813) :

Tam ismi Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd b. Ferruh el-Kattân et-Temîmî el-Basrî'dir. (ö. 198/813).

Ataları Temîmoğulları kabilesinin âzatlısı olduğu için Temîmî nisbesini almış, pamuk ticareti yaptığından 'Kattân', şaşı olduğundan 'Ahvel' diye anılmıştır. Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî', Evzâî, Hammâd b. Seleme, İbn Ebû Arûbe, Mis'ar b. Kidâm, Âsım el-Ahvel, Mâlik b. Enes, Hüseyim b. Beşîr gibi hocalardan istifade etmiştir. Talebeleri ise Ali b. Medînî başta olmak üzere Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve Abdurrahman b. Bişr'dir. Oğlu Muhammed ile torunu Ahmed b. Muhammed de kendisinden hadis öğrenmiştir. Yahyâ b. Saîd *emîrî'l-mü'minîn fi'l-hadîs, imâmü'l-muhaddisîn, hâfız, sika, me'mûn, hüccet, sebt* gibi hadiste en üst mertebedeki âlimler için kullanılan niteliklerle anılmıştır. Sadece sika râvilerden hadis nakletmesi ve kendilerinden hadis alınabilecek râviler hakkında titiz ölçüler koyması sebebiyle çok sert eleştirilerde bulunan (müteşeddîd) hadis tenkitçileri arasında sayılmıştır.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, XIV, 512;

¹⁷⁵ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 232-251; IX, 150-151; Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXXI, 329-343; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 175-188

4) Müsedded (ö. 228/843) :

İsmi, Ebû'l-Hasen Müsedded b. Müserhed b. Müserbel el-Esedî el-Basrî' dir. (ö. 228/843)

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Ebû Avâne el-Vâsıtî, Bişr b. Mufaddal, Fudayl b. İyâz, Mu'temir b. Süleyman, İsâ b. Yûnus es-Sebîl, Vekî' b. Cerrâh, İbn Uleyye gibi muhaddislerden hadis öğrendi. Kendisinden de Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Ebû İshak el-Cûzcânî, İbn Şeybe, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî gibi hadisçiler rivâyetlerde bulunmuşlardır. Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahîh'in 395 yerde ondan hadis rivâyet edilmiştir. Hakkında cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından 'sika, sadûk, sebt, hüccet, hâfız' gibi ifadeler kullanılmaktadır. Rivâyetleri Sahîh-i Müslim ve Sünen-i Ebû Dâvûd dışında Kütüb-i Sitte'de yer alır.¹⁷⁶

2.1.3.1.3. Üçüncü Rivâyet

Hadis İshak b. İbrahim – Cerir – İsmail – Kays bin Ebi Hazim kanalıyla Cerir bin Abdillâh (r.a)'tan rivâyet edilmiştir :

1) Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 1.3.1.a.1.)

2) İsmail (ö.146/765) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 1.3.1.a.2.)

3) Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804) :

İsmi, Ebû Abdillâh Cerîr b. Abdilhamîd b. Cerîr (Yezîd) ed-Dabbî er-Râzî' dir. (ö. 188/804)

Mansûr b. Mu'temir, Âsım el-Ahvel, Hişâm b. Urve, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve A'meş gibi muhaddislerden hadis öğrendi. Kendisinden de Yahyâ b. Maîn, Abdullah b. Mübârek, Ali b. Medînî, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel ve Ebû

¹⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 438; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 72-73; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, X, 591-595.

Bekir b. Ebû Şeybe gibi âlimler rivâyette bulunmuştur. Cerîr'in güvenilirliği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.¹⁷⁷

4) İshak b. İbrahim (ö. 238/852) :

Tam ismi, Ebu Yakub İshak b. İbrahim b. Muhalled b. İbrahim b. Matar el-Hanzeli el-Mervezi'dir. İbn Rahuye diye bilinir. (ö. 238/852)

Müslümanların imamlarından, dinde âlimlerinden, hadis, fıkıh, hıfz, güvenilirlik, vera ve zühdü kendisinde bulunduran ender kişilerden birisidir. Irak, Hicaz, Yemen ve Şam'a yolculuklar yapmış, Horasan'a dönüp ölünceye kadar da Nisabur'da kalmıştır. Ezher b. Sa'd es-Semman, İsmail b. Aliye, Bakiye b. Velid, Cerir b. Abdulhamid, Halid b. Haris, Süfyan b. Üyeyne, Abdurrezzak b. Hemmam, Ali b. Hüseyin, İsa b. Yunus, Ebu Muaviye Muhammed b. Hazim, Mutemir b. Süleyman, Ebu Hişam el-Muğire, Veki' b. Cerrah, Yahya b. Sa'd el-Kattan'ın da aralarında olduğu pekçok âlimden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise, Yahya b. Main, Ebu İshak Anberi, Ahmed b. Said, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, hocalarından biri olan Bakiye b. Velid, oğlu İshak, kitabı Müsned'i rivâyet eden Abdullah b. Muhammed gibi meşhur âlimlerle birlikte pekçok hadisçi rivâyetlerde bulunmuşlardır. Kaynaklarda hadis ilmindeki derin bilgisi ve hıfzı konusunda geniş malumatlar bulunmaktadır.¹⁷⁸

2.1.3.1.4. Dördüncü Rivâyet

Hadis, Amr b. Avn – Halid – Huşeym – İsmail – Kays - isnadıyla Cerîr b. Abdillâh'tan rivâyet edilmiştir.

1) Kays (ö. 97/715) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 2.1.3.1.1)

2) İsmail (ö.146/765) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 2.1.3.1.2)

3) Huşeym (ö. 198/799) :

¹⁷⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2: 214; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 505-507; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 9: 9-18.

¹⁷⁸ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 2: 373;

Tam ismi, (Ebû Hâzim) Ebû Muâviye Hüseyim b. Beşîr b. Kâsım es-Sülemî el-Vâsıtî'dir. (ö. 183/799)

Vâsıt'ta 104 (722) yılında doğmuştur. Aslen Buharalı veya Belhli olduğu, dedesinin Vâsıt'a gelerek burada yerleştiği söylenir. Mekke, Basra ve Kûfe gibi merkezlere ilmî seyahatler yaptı. Amr b. Dînâr, Eyyûb es-Sahtiyânî, Humejd et-Tavîl, İbn Şihâb ez-Zührî, Yûnus b. Ubeyd, A'meş, İbn Muhaysın, Abdullah b. Avn gibi devrin ileri gelen âlimlerinden hadis tahsil etti. Hüseyim'in 20.000 hadis ezberlediği belirtilmiş, Abdurrahman b. Mehdî hıfz konusunda onunla yarışacak kimse bulunmadığını ifade etmiştir. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'a karşı başlatılan ayaklanmaya katıldı ve bu savaşta oğlu Muâviye ile kardeşi Haccâc b. Beşîr öldürüldü. Ahmed b. Hanbel'in ilk hadis derslerini kendisinden aldığı ve dört beş yıl süreyle bu derslere devam ettiği bilinen Hüseyim'den Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Mâlik b. Enes, İbnü'l-Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Ali b. Medîni, Osman b. Ebû Şeybe, Yahyâ b. Maîn ve Esed b. Furât gibi tanınmış âlimler hadis rivâyet ettiler. Hakkında 'sika, sebt, hâfız, kesîrû'l-hadîs, mütkın' gibi ta'dîl lafızları kullanılmakla beraber hadiste çok tedlîs ve irsâl yapmak gibi bir kusurunun bulunduğu kabul edilir. Hakkında 'sika, sebt, hâfız, kesîrû'l-hadîs, mütkın' gibi ta'dîl lafızları kullanılmakla beraber hadiste çok tedlîs ve irsâl yapmak gibi bir kusurunun bulunduğu kabul edilir. Hüseyim 183/799 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁷⁹

4) Halid (ö. 179/803):

Ebu'l Heysem (Ebu Muhammed) Halid b. Abdillâh b. Abdirrahman b. Yezid et-Tahhan'dır. (ö. 179/803)

Numan b. Makran el-Mezenî'nin mevlasıdır. Aralarında İsmail b. Ebu Halid, Huseyn b. Abdirrahman, Halid b. Hiza', Süheyl b. Ebi Salih, Amr b. Yahya, İbn Tarif, Yunus b. Ubeyd, Ebu İshak Şeybani gibi râvilerin olduğu birçok kişiden hadis rivâyet etmiştir. Ebu'l Heysem'den ise, Amr b. Avn el-Vasiti, İbrahim b. Musa, İshak b. Şahin, Said b. Yakup, Kuteybe b. Sa'd, Müsedded b. Müserhed, Muhammed b. Selam ve birçok hadisçi hadis rivâyet etmişlerdir.

¹⁷⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VIII, 242; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerîh ve't-ta'dîl*, IX, 114-116; Kelâbâzî, *Ricâlü sahihi'l-Buhârî*, II, 782-783

Muhammed b. Sa'd, Ebu Zür'a, Ebu Hatim, Tirmizi, Nesai ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel babasının Halid'in sika olduğunu söylediğini rivâyet etmiştir.¹⁸⁰

5) Amr b Avn (ö. 225/866) :

İsmi, Ebu Osman Amr b. Avn b. Evs b. el-Ca'd es-Süllemi el-Vasiti el-Bezzar'dır.

Ebu'l Acfa es-Süllemi'nin mevlasıdır. Basrada yerleşmiştir. Halid b. Abdillâh el-Vasiti, Hammad b. Zeyd, Süfyan b. Üveyne, Şuayb b. İshak, Veki' b. Cerrah, İbn Mübarek, Heşim b. Beşir gibi hadisçilerden rivâyetleri vardır. Kendisinden ise, Buhârî, Ebû Dâvûd, Yahya b. Main, Haccac b. Şair, Ahmed b. Yunus, Abdullah b. Muhammed el-Müsennidi, Abdullah b. Abdurrahman ed-Darimi ve daha birçok muhaddis hadis tahdis etmişlerdir. İbni Hibban *es-Sikat'ta* onu zikretmiş, İclî *salih* bir kişiydi ve *sikadır* demiştir. Ebu Hatim ise sika ve hüccet olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹

2.1.3.1.5. Beşinci Rivâyet

Yusuf b. Musa – Asım b. Yusuf el-Yerbuği – Ebu Şihab – İsmail b. Ebi Halid – Kays b. Ebi Hazim isnadıyla Cerîr b. Abdillâh'tan rivâyet edilmiştir.

1) Kays (ö. 97/715) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 2.1.3.1.1)

2) İsmail (ö.146/765) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 2.1.3.1.2)

3) Ebu Şihab (ö.171/795) :

Ebu Şihab Abdu Rebah b. Nafi' el-Kenani el-Hannat el-Kufi'dir.

Medain'de yaşamıştır. İsmail b. Ebi Halid, Halid el-Hizai, Süfyan es-Sevri, A'meş, Şube b. Haccac, Leys b. Ebi Selim, Yunus b. Ubeyd ve Yahya b. Said'in de aralarında olduğu dönemin meşhur hadisçilerinden hadis rivâyet etmiştir. Ahmed b. Abdullah b. Yunus, Said b. Süleyman, Asım b. Yusuf el-Yerbuği ve Müsedded'in de aralarında olduğu pekçok muhaddiste O'ndan hadisler rivâyet etmişlerdir. Tirmizi

¹⁸⁰ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 8: 99.

¹⁸¹ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 12: 117.

hariç birçok musannif de O'ndan nakillerde bulunmuşlardır. Yahya b. Main, İcli, Yakup b. Şeybe *sika* olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸²

4) Asım b. Yusuf el-Yerbuği (ö.220/835) :

Ebu Amr Asım b. Yusuf el-Yerbuği el-Hayyat el-Kuffî'dir. (ö.220/835)

Ebu İshak İbrahim, İsrail b. Yunus, Hasan b. İyaş, Fudayl b. İyaz, Ebi Şihab el-Hannat gibi hocalardan rivâyetleri vardır. O'ndan ise Ahmed b. Yusuf es-Süllemi, İbn Mansur en-Nesai, Abdurrahman ed-Darimi ve daha birçok âlimle beraber Buhârî, Tirmizi ve Nesai de hadis rivâyet etmişlerdir. İbn Hibban *es-Sikat*'ta onu zikretmiş, Abdullah el-Hazrami de *sika* olduğunu belirtmiştir.¹⁸³

5) Yusuf b. Musa (ö.253/867) :

Ebu Yakup Yusuf b. Musa b. Raşid b. Hilal el-Kattan el-Kufî'dir. Razi diye tanınır. (ö.253/867)

Rey şehrine yerleşmiş daha sonra ise Bağdat'a taşınmıştır. Ehvaz asıllıdır. Ahmed b. Abdullah b. Yunus, Cerir b. Abdulhamid er-Razi, Cafer b. Avn, Ebu Üsame Hammad b. Üsame, Süfyan b. Üyeyne, İbn Hayyan el-Ehmar, Asım b. Yusuf, Veki' b. Cerrah ve daha birçok muhaddisten hadis rivâyetleri vardır. Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesai, İbn Mace, Ahmed b. Yahya b. Cabir el-Belazeri, İbn Ebi Dünya, Ebu Zür'a, Ebu Hatim er-Razi, Yahya b. Main gibi meşhur muhaddislerin yanında çok sayıda hadisçi de kendisinden hadis almışlardır. Yusuf bin Musa hakkında Nesai *la be'se bihi* demiş, Ebu Hatim *saduk* diye nitelemiş, İbn Hibban *es-Sikat*'ta onu zikretmiş, Buhârî ise O'nun hadisleriyle ihticac etmiştir.¹⁸⁴

2.1.3.1.6. Altıncı Rivâyet

Hadis, Abdeh b. Abdillâh – Huseyn el-Cufî – Zaide – Beyan b. Bişr - Kays b. Ebi Hazim isnadıyla Cerîr b. Abdillâh'tan rivâyet edilmiştir.

1) Kays b. Ebi Hazim (ö. 97/715) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 2.1.3.1.1.)

¹⁸² Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 16: 485.

¹⁸³ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 13: 548.

¹⁸⁴ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 32: 465.

2) Beyan b. Bişr :

Ebu'l Beşir Beyan b. Beşir el-Ahmesi el-Beceli el-Kufi'dir.

Kays bin Ebi Hazim, İbrahim et-Teymi, Enes b. Malik, Hüseyin b. Safvan, Hâkim b. Cabir, Amir b. Şerahil, İkrime, Vebre b. Abdurrahman'ın da aralarında olduğu pekçok kişiden hadis rivâyet etmiştir. Ebu'l Beşir'den ise Zaide b. Kudame, İsmail b. Ebi Halid, İsmail b. Mecalid, Hasan b. Salih, Halid b. Abdillâh, Süfyan es-Sevri, Süfyan b. Üyeyne, Ebu'l Ahves, Şube b. Haccac gibi meşhur hadisçilerle birlikte dönemin pekçok muhaddisi de rivâyetlerde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel, Ebu Hatim, Nesai, İclî ve İbn Şeybe *sika* olduğunu belirtmişlerdir. Buhârî ve birçok musannifin kendisinden rivâyetleri vardır. Doğum veya vefat tarihi tespit edilememiştir.¹⁸⁵

3) Zâide (ö. 161/777) :

İsmi, Ebü's-Salt Zâide b. Kudâme es-Sekaffî'dir. (ö. 161/777) Tabiindendir.

Humeyd et-Tavîl, Hişâm b. Urve, Âsım b. Behdele, Simâk b. Harb, Ebû İshak es-Sebîî, A'meş, Atâ b. Sâib, Süleyman b. Tarhân ve Süddî gibi muhaddislerden hadis öğrenmiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında da Huseyn b. Ali el-Cufi, Abdullâh b. Mübârek, Süfyan b. Uyeyne, Süfyan es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî başta olmak üzere pek çok muhaddis yer almaktadır. Ebû Zür'a er-Râzî, Zâide'yi sadûk ve ilim ehli, Ebû Hâtim er-Râzî ise *sika* ve sünnete çok bağlı bir muhaddis diye nitelemiş, Nesâî ve Ebü'l-Hasan el-İclî de *sika* kabul edildiğini zikredenler arasında yer almıştır. Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de ve diğer hadis kitaplarında yer almaktadır.¹⁸⁶

4) Huseyn el-Cufi (ö. 204/819) :

İsmi, Ebu Abdullâh (Ebu Muhammed) Huseyn b. Ali b. el-Velid el-Cufi el-Kufi'dir.

Hadis öğrendikleri arasında Zaide b. Kudame, Ebu Musa İsrail, Hamza b. Habib, Süleyman b. A'meş, Fudayl b. İyaz, Abdurrahman b. Yezid ve kardeşi Velid

¹⁸⁵ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 4: 303; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 2: 133; Kelebazi, *Ricalu Sahih-i Buhari*, 1: 119.

¹⁸⁶ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 9: 273; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3: 432; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 3: 613.

b. Ali gibi âlimler vardır. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında ise, Abdeh b. Abdillâh es-Sığar, İbrahim b. Yakup, İshak b. İbrahim b. Nasr, İshak b. Mansur, Süfyan b. Üyeyne, Muhammed b. Rafi', İbnu'l Ala' el-Hemedani ve Yahya b. Main de bulunmaktadır. Abdullâh el-İcli ve Yahya b. Main *sika* olduğunu söylemişlerdir. Birçok musannif O'nun rivâyetlerini eserlerine almışlardır.¹⁸⁷

5) Abdeh b. Abdillâh (ö. 258/871) :

Tam ismi, Ebu Sehl Abdeh b. Abdillâh el-Huzai es-Sığar el-Basari'dir.

Küfe asıllıdır. Cafer b. Avn, Huseyn b. Ali, Ruh b. Ubade, Abdussamet b. Abdulvaris, Muaviye b. Hişam, Yahya b. Adem, Yezid b. Harun, Ebû Dâvûd el-Hifri ve Ebû Dâvûd et-Tayalisi'nin de içerisinde bulunduğu birçok hadisçi hocaları arasındadır. Kendisinden İmam Müslim hariç Kütübüs-sitte musannifleri, Ebubekir el-Bezzar, Ahmed b. Muhammed, Harabi, Züheyr et-Testeri, İshak b. Huzeyme gibi isimlerin rivâyetleri vardır. Ebu Hatim *saduktur* derken, Nesai *sika* olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁸

2.1.3.2. Müslim'in es-Sahîh'inde Geçen Rivâyetler

2.1.3.2.1. Birinci Rivâyet

Hadis Züheyr b. Harb – Mervan b. Muaviye el-Fezzari – İsmail b. Ebi Halid – Kays b. Ebi Hazim kanalıyla Cerir bin Abdillâh'tan rivâyet edilmiştir.

1) Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 2.1.3.1.1)

2) İsmail (ö.146/765) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 2.1.3.1.2)

3) Mervan b. Muaviye el- Fezzari (ö.193/808) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 1.3.1.1.3.)

4) Zübeyr b. Harb (ö. 234/849) :

Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bk. 3.1.2.1.4.)

¹⁸⁷ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 6: 449.

¹⁸⁸ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 18: 537.

2.1.3.2.2. İkinci Rivâyet

Hadis Ebû Bekir b. Ebî Şeybe - Abdullah b. Nümejr ile Ebû Üsâme ve Veki'-İsmail b. Ebi Halid – Kays b. Ebi Hazim isnadıyla Cerir b. Abdillâh'tan rivâyet edilmiştir.

1) Veki' (ö. 197/812) :

Tam ismi, Ebû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî'dir. (ö. 197/812)

Arap asıllı ve Benî Ruâs'a mensuptur. Babasının yanı sıra Eymen b. Nâbil, İkrime b. Ammâr, İsmâil b. Ebû Hâlid, Hişâm b. Urve, A'meş, İbn Ebû Leylâ, İbn Cüreyc, Evzâî, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc ve Hammâd b. Seleme gibi şahsiyetlerden rivâyette bulundu. Kendisinden de oğulları Süfyân, Melîh, İbrâhim ve Ubeyd ile hocası Süfyân es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medîni, Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Maîn, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, İbn Sa'd, Ebû Bekir ve Ebü'l-Hasan İbn Ebû Şeybe, Halîfe b. Hayyât, Sahnûn ve diğerleri hadis rivâyet etti. Mekke, Medine, Bağdat, Enbâr, Vâsıt, Abadan, Musul, Dimâşk, Misis (Massîsa), Tarsus, Kudüs ve Mısır'a yaptığı ilim yolculukları sayesinde birçok tarikten rivâyette bulunma imkânı elde etti. Hadiste müminlerin emîri ve zamanının Evzâî'si gibi niteliklerle anılan Vekî' sorgulanmaya gerek duyulmayacak güvenilir imamlar arasında zikredildi.¹⁸⁹

2) Ebu Üsame (ö. 179/795) :

Ebû İsmâil Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezrak el-Ezdî (ö. 179/795)

98 / 717 yılında dünyaya geldi. Ezdî, Cehdamî ve Ezrak nisbeleriyle anılır. Eyyûb es-Sahtiyânî, Enes b. Sîrîn, Sâbit el-Bünânî, Amr b. Dînâr gibi tâbiî neslinin ileri gelenlerinden hadis tahsil etti. Kendisinden de hocalarından İbrâhim b. Ebû Able, Süfyân es-Sevrî ve Şu'be b. Haccâc ile Abdullah b. Mübârek, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Ali b. Medîni, Abdurrahman b. Mehdî hadis rivâyet ettiler. Hammâd'ın rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer almıştır. İbn Sa'd ve Ebü'l-Hasan el-İclî Hammâd b. Zeyd'i sika olarak değerlendirmiş, Abdurrahman b. Mehdî, sünneti ve fikhî ondan daha iyi bilen bir kimseyi görmediğini söylemiştir. Yahyâ b. Maîn de

¹⁸⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 9: 140; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 7: 179.

Eyyûb es-Sahtiyânî'den gelen en sağlam rivâyetlerin O'nun rivâyetleri olduğunu kaydetmiştir.¹⁹⁰

3) Abdullah b. Nümeyr (ö. 199/814) :

Ebu Hişam Abdullah b. Numeyr el-Hemedani el-Harigi el-Kufi'dir.

Kendilerinden ilim öğrenip hadîs rivâyet ettiği âlimler, Hişam bin Urve, Ubeydullah b. Ömer, A'meş, Muaviye b. Seleme, İsmail b. Ebî Hâlid, Mûsâ el-Cüheni ve diğer meşhûr hadîs âlimleridir. Kendisinden ilim alıp, hadîs rivâyet edenler ise oğlu Muhammed, Ahmed bin Hanbel, Yahyâ bin Muin, Ebû Hayseme, Yahyâ bin Yahyâ, Ali bin el-Medyenî gibi çok sayıda âlimlerdir. Hadîs ilminde *sika* bir âlim olup, çok hadîs rivâyet etmekle tanınmıştır. Bir çok hadis musannifi eserlerine O'ndan rivâyet ettikleri hadisleri almışlardır.¹⁹¹

4) Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) :

İsmi, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849)

159/776 yılında Kûfe'de doğdu. Benî Abs'in mevlâsıdır. Kûfe, Basra, Rey ve Bağdat ile Hicaz bölgesindeki ilim merkezlerini ziyaret etti. Kadı Şerîk b. Abdullah, Abdullah b. Mübârek, Muhammed b. Fudayl, Vekî' b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Halef b. Halîfe, Cerîr b. Abdülhamîd, Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerden hadis okudu. Talebeleri arasında Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Vaddâh, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, İbn Sa'd, Bakî' b. Mahled, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebü'l-Kâsım el-Begavî gibi âlimler yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn onu *sadûk* diye nitelendirmiş, İclî ve Ebû Hâtim de *sika* olduğunu söylemişlerdir.¹⁹²

Burada bir senedde üç râvi Veki' (ö. 197/812), Ebu Üsame (ö. 179/795) ve Abdullah b. Nümeyr (ö. 199/814) Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'den (ö. 235/849) rivâyette bulunmuşlardır.

¹⁹⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 3: 25; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 176-183; Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 17: 239.

¹⁹¹ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 16: 225.

¹⁹² Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 16: 34; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 11:122.

2.1.3.3. Tirmizî'nin Sünen'inde Geçen Rivâyet

Hadis, Hennad – Veki' - İsmail bin Ebi Halid – Kays bin Ebi Hazim isnadıyla Cerîr ibn Abdillâh'tan gelmektedir.

1) Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), 2) İsmail (ö.146/765) ve 3) Veki' (ö.197/812) hakkında yukarıdaki senedde bilgi verilmiştir.(bk. 1.3.1.1.1-2-3)

4) Hennad (ö.243/857) :

İsmi, Ebu's-Sera Hennad b. es-Sera b. Musab b. Ebibekir b. Şibr b. Sa'fuk b. Amr b. Zûrâre b. Ades b. Zeyd b. Abdillâh b. Darim et-Temimi ed-Darimi el-Kufî'dir. Süfyan b. Üyeyne, Hammad b. Üsame, İsmail b. İyaş, Şerik b. Abdillâh, İbn Numeyr, Abdusselâm b. Harb, Abde b. Süleyman, Fudayl b. İyaz, Veki'nin de aralarında olduğu çok sayıda muhaddissten hadis öğrenmiştir. Kendisinden ise, Buhârî ile beraber diğer musanniflerin yanında Ahmed b. Mansur, Ebu Hatim, Ebu Zûr'a, Muhammed b. İshak gibi âlimler de hadis nakletmişlerdir. Ebu Hatim *saduk* diye nitelerken, İbn Hibban kitabı *es Sikat*'da onu zikretmiş, Nesai ise *sika* olduğunu belirtmiştir.¹⁹³

2.1.3.4. Ebû Dâvûd'un es-Sünen'inde Geçen Rivâyet

Sened Osman bin Ebi Şeybe – Cerir ve Veki' ile Ebu Üsame – İsmail bin Ebi Halid – Kays bin Ebi Hazim – isnadıyla Cerîr ibn Abdillâh'tan rivâyet edilmiştir.

1) Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715),

2) İsmail (ö.146/765),

3) Ebu Üsame (ö. 179/795),

4) Veki' (ö.197/812) hakkında yukarıdaki senedlerde bilgi verilmiştir. Adı geçen râvilerin hepsi sikadır.(bk. 1.3.1.1.1-2-3)

5) Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804) :

Ebu Abdullâh Cerir b. Abdilhamit b. Kırt ed-Dabi er-Razi el-Kadi'dir.

110/728'de İsfahan'a bağlı Âbe kasabasında doğdu. Bağdat, Mekke ve Kûfe'de uzunca bir süre kaldıktan sonra Rey'e yerleşti ve orada hadis rivâyetine başladı. Hocaları arasında Mansûr b. Mu'temir, Âsım el-Ahvel, Hişâm b. Urve,

¹⁹³ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 30: 311,

Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve A‘meş gibi muhaddisler vardır. Kendisinden de Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Bekir b. Ebû Şeybe gibi âlimler rivâyette bulunmuştur. Cerîr duyduğu hadisleri hemen yazar, yanında kitabı yokken onları rivâyet etmezdi. Cerîr’in güvenilirliği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir.¹⁹⁴

6) Osman b. Ebi Şeybe (ö. 239/853):

Ebü'l-Hasen Osmân b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el- Havstî el-Abbâsî el-Kûfî (ö. 239/853)

156/773 yılında Kûfe’de doğdu. Dedesin’e nisbetle İbn Ebû Şeybe diye anıldı. İlk tahsilini Kûfe’de yaptıktan sonra Irak ve Şam bölgesini dolaştı, Mekke ve Rey’e gitti. Bağdat’a yerleşti. Cerîr b. Abdülhamîd, Süfyân b. Uyeyne, Hüseyim b. Beşîr, Abdullah b. Mübârek, Bişr b. Mufaddal, İsmâîl b. Uleyye ve Şerîk b. Abdullah gibi muhaddislerden ders aldı. Oğlu Muhammed ile Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, İbn Sa‘d, Bakî b. Mahled, Ebû Ya‘lâ el-Mevsîlî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû’l-Dünyâ, Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Zür‘a er-Râzî gibi âlimler ise onun talebeleridir. İbn Ebû Şeybe pek çok hadis otoritesinin güvenini kazanmış, İclî kendisini ‘sika’, Yahyâ b. Maîn ‘sika-me‘mûn’ diye nitelendirmiş, Ahmed b. Hanbel O’ndan övgüyle söz etmiştir.¹⁹⁵

2.1.3.5. İbn Mâce’nin es-Sünen’inde Geçen Rivâyet

İbn Mâce senedde tahvil uygulamasını kullanarak iki ayrı rivâyetin senedini bir arada zikretmiştir.

a) Muhammed bin Abdillâh bin Numeyr – Babası (Abdillâh bin Numeyr) ve Veki’ – İsmail bin Halid - Kays bin Ebi Hazim isnadıyla ve

b) Ali b. Muhammed – Ya’la ve Veki’ ile Ebu Muaviye - İsmail b. Halid - Kays b. Ebi Hazim isnadıyla Cerîr b. Abdillâh el-Becelî’den rivâyet edilmiştir.

¹⁹⁴ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2:21 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2: 505-507.4; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 9: 9.

¹⁹⁵ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 6: 250; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* 6: 166; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 11: 151.

Birinci seneddeki râviler 1) Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), 2) İsmail (ö.146/765), 3) Veki' (ö.197/812. bk. 1.3.1.1.1-2-3), 4) Abdullah bin Numeyr (ö. 199/814 bz. 1.3.2.2.3.) ve 5) Muhammed bin Abdillâh bin Numeyr (ö. 234/849. bz 3.1.5.4.) hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır.

İkinci senedde yer alan, 1) Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), 2) İsmail (ö.146/765) ve 3) Veki' (ö.197/812. bk. 1.3.1.1.1-2-3) hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır.

4) Ebu Muaviye (ö.195/814) :

Ebu Muaviye Muhammed b. Hazim et-Temimies-Sa'di ed-Darir el-Kufi'dir.

Beni Sa'd b. Zeyd Menat b. Temim kabilesinin mevlasıdır. Aralarında İsmail b. Ebi Halid, Ebu Musa el-Eş'arî, Haccac b. Ertat, Davud b. Ebi Hind, Şube b. Haccac, Ferc b. Fudale gibi isimlerin de olduğu pek çok hadisçiden rivâyetleri vardır. Kendisinden ise, oğlu İbrahim, Ali b. Muhammed, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Sinan, İshak b. Rahuye, Hüseyin b. Mansur, ebu Hayseme, Süleyman el-A'meş, Muhammed b. Ebi Şeybe, Muhammed b. Tarif, Abdullah b. Mübarek, İbn Müsenna, Hennad b. es-Seri, Yahya b. Main'nin de aralarında olduğu çok sayıda râviye hadis rivâyet etmişlerdir. Yahya b. Main O'nun hakkında çok olumlu sözler sarfetmiştir. İbn Hibban es-Sikat'ta O'nu zikretmiş, İcli, Nesai sika olduğunu belirtirken Mürcie düşüncesine sahip olduğunu söylemişlerdir.¹⁹⁶

5) Ya'la (ö.209/824) :

Ebu Yusuf Ya'la b. Ubeyd b. Ebi Ümeyye el-İyadi et-Tanafisi el-Kufi'dir.

Muhammed, Ömer ve İbrahim b. Ubeyd'in kardeşidir. İsmail b. Ebi Halid, Haccac b. Dinar, Süfyan es-Sevri, Süfyan el-Asfuri, A'meş, İbn Zer el-Hemedani, Yahya b. Said, Ebubekir el-Medeni, Yezid b. Keysan, Ebu Hayyan gibi hadisçilerden ilim öğrendi. Kendisinden ise İbn Münzir Sanani, İbrahim b. Yakup, Ahmed b. Sinan, İshak b. Rahuye, Abde b. Hamid, Osman Ebi Şeybe, Yakup b. Şeybe gibi âlimler hadis nakletmişlerdir. İbn Hibban *es-Sikat'ta* O'nu zikretmiş, Yahya b. Main, *sika* olduğunu, Ebu Hatim ise *saduk* olduğunu belirtmişlerdir.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 25: 123.

¹⁹⁷ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 22: 389.

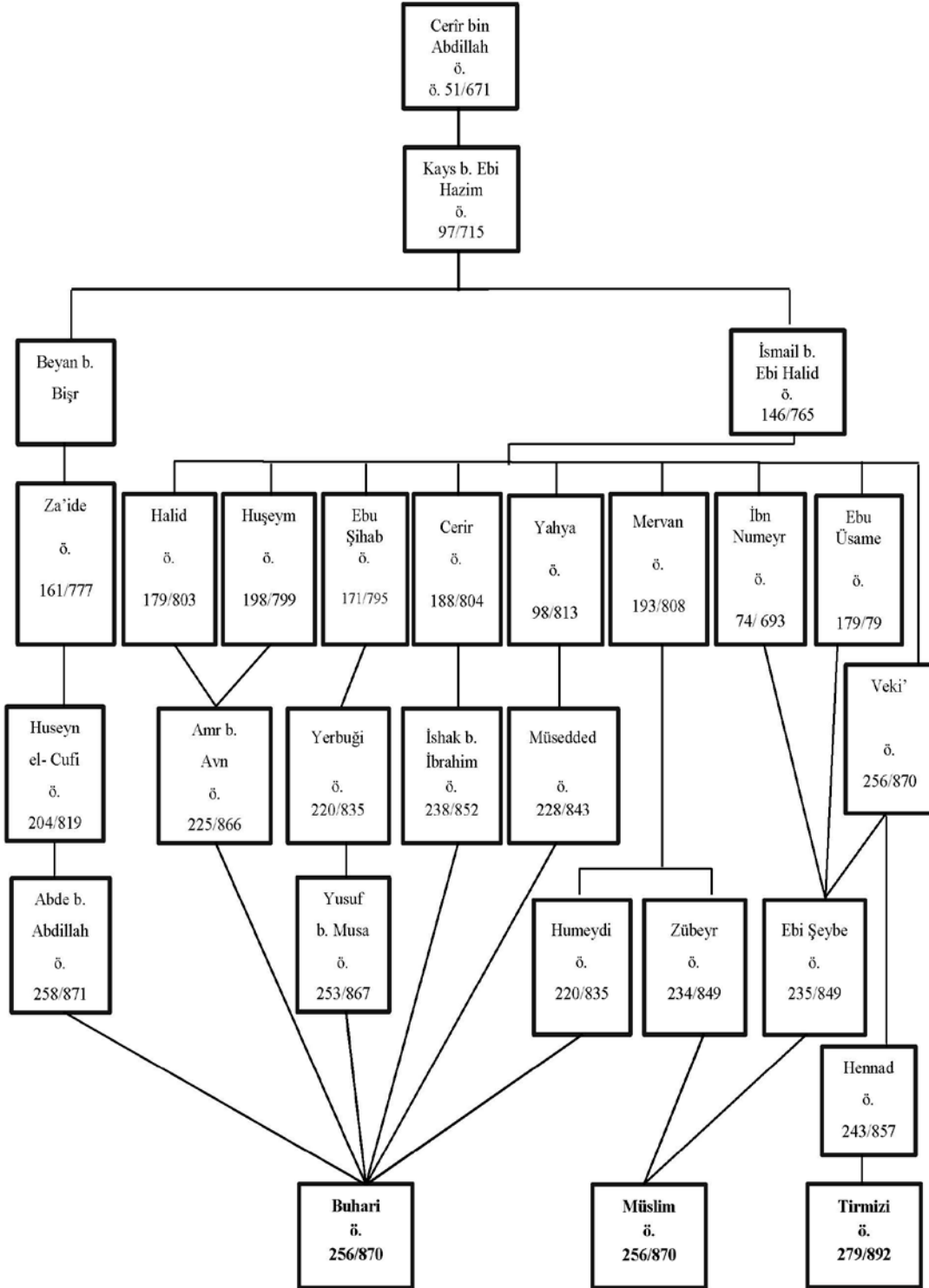
6) Ali b. Muhammed (ö.233/847) :

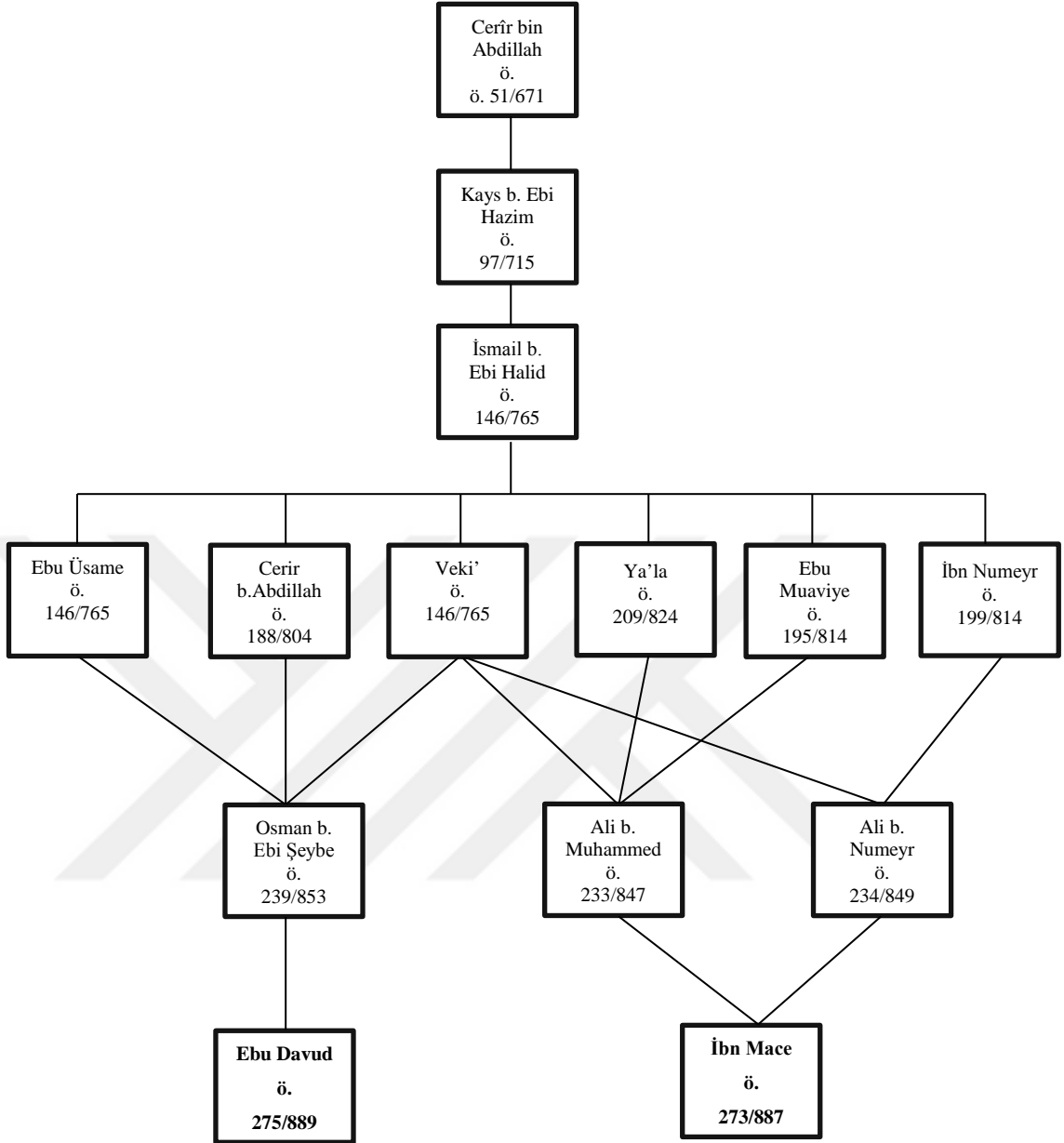
Ebu'l Hasen Ali b. Muhammed b. İshak b. Ebi Şedad el- Kufi'dir.

Dayısı Ya'la b. Ubeyd, İbrahim b. Uyeyne, Hafs b. Ğiyas, Süfyan b. Üyeyne, Veki' b. Cerrah, Yahya b. Adem, Yahya b. İsa er-Remli, Ebubekir b. İyaş, Ebu Muaviye ed-Darir'in de aralarında olduğu devrinin hocalarından hadis öğrenmiştir. Kendisinden ise oğlu Ebu Abdullah, İbn Mace, Nesai, Ebu Kudame, Hamid b. Mahmud, Hasan b. Mansur, Ziyad b. Mansur, Sehl b. Sad, Ebu Hatim Muhammed b. İdris ve daha birçok râvi hadis rivâyet etmişlerdir. Ebu Hatim saduk, sikadır demiştir.

2.1.3.6. Cerir bin Abdillâh Rivâyetlerinin İsnad Şeması

2.1.3.7. Cerîr bin Abdillâh İsnadlarının Değerlendirilmesi

Cerîr bin Abdillâh'tan Allah'ın görülmesiyle ilgili olarak gelen rivâyetler; Buhârî'nin (ö. 256/870), *el-Câmi'u's-sahîh*, Müslim'in (ö.261/875), *es-Sahîh*, Ebû Dâvûd'un (ö.275/889), *es-Sünen*, İbn Mâce'nin (ö.273/887), *es-Sünen* ve Tirmizî'nin (ö.279/892), *es-Sünen* adlı eserlerinde yer almıştır. Cerîr bin Abdillâh'dan hadisi; Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715) rivâyet etmiştir. Hadisi, O'ndan da İsmail b. Hermeze (ö.146/765) ve Beyan b. Bişr nakletmişlerdir. Hadisleri eserlerine alan musanniflerin hepsi rivâyetlerini, Cerîr – Kays – İsmail üzerinden rivâyet etmişlerdir. Buhârî'nin (ö. 256/870) sadece bir rivâyeti Beyan b. Bişr'den gelmektedir.

Buhârî (ö.256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'inde hadisleri, beşi İsmail b. Hermeze'den (ö.146/765), biri de Beyan b. Bişr'den olmak üzere altı farklı senedle kitabına almıştır.

Birinci sened, Hz.Peygamber - Kays (ö. 97/715) - İsmail (ö.146/765) - Mervan bin Muaviye (ö.193/808) - Humeydi (ö.220/835) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zincirine sahiptir. Hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından sūdasidir. Rivâyette râvîlerin kullandığı tahammül ve eda sigalarına bakıldığında tahdîs ve an'ane yoluyla rivâyet ettikleri görülür. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla da senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Ayrıca bu seneddeki râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında hadisin sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

İkinci sened, Hz. Peygamber - Kays (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Yahya (ö. 198/813) ve Müsedded (ö. 228/843) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından sūdasidir. Râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edilmiştir. Senedde tahdîs ve an'ane metodu kullanılmıştır. Râviler hadisi birbirleriyle görüşerek hoca-talebe ilişkisine göre alıp vermişlerdir. Senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Hadisin senedi sıhhat şartlarının hepsini taşımaktadır.

Üçüncü sened, Hz. Peygamber - Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804), İshak b. İbrahim (ö. 238/852) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Hadis râvi sayısı bakımından

südasidir. Râvilerin tümü sikadır. Râvîler rivâyette tahammül ve eda sigası olarak tahdîs ve an'ane usulunu kullanmışlardır. Râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi vardır ve bu hadisi hocalar talebelerine rivâyet etmişlerdir. Sened muttasıldır. Sıhhat şartlarını taşımaktadır.

Dördüncü sened, Hz. Peygamber - Kays (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Huşeym (ö. 198/799), Halid (ö. 179/803) ve Amr b Avn (ö. 225/866) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Sened sübaidir. Râvilerin tümü *sikadır*. Tahammül ve eda sigası olarak tahdîs ve an'ane usulu kullanılmıştır. Sadece Huşeym'in çok tedlîs ve irsâl yapmak gibi bir kusurunun bulunduğu ancak bu durumun O'nun güvenilirliğine zarar vermediği belirtilmektedir. Seneddeki râviler arasında hocalık - talebelik ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla da senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Hadis sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

Beşinci sened, Hz. Peygamber - Kays (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Ebu Şihab (ö.171/795), Asım bin Yusuf el-Yerbuği (ö.220/835) ve Yusuf bin Musa (ö.253/867) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Sened râvi sayısı bakımından sübaidir. Râvîler rivâyette tahammül ve eda sigası olarak tahdîs ve an'ane usulunu kullanmışlardır. Senedde bulunan Yusuf bin Musa (ö.253/867) her ne kadar İbn Hibban tarafından *es-Sikat*'ta zikredilse de diğer hadis münekkitleri tarafından sika olmayıp *saduk* olarak nitelendirilmiştir. Metin olarak da Kütübü-sitte'de sadece bu rivâyette: '*Şübhesiz sizler Rabb'inizi göz görüşü ile göreceksiniz*' şeklinde bilgi verilmektedir. Senedinde kopukluk olmayıp, muttasıl olan bu rivâyetin senedinde bulunan râviler dolayısıyla *sahih li gayrihi* olarak nitelendirilebilir.

Altıncı senedde, Hz. Peygamber - Kays b. Ebi Hazim (ö. 97/715), Beyan b. Bişr, Zaide (ö. 161/777), Huseyn el-Cufî (ö. 204/819) ve Abdeh b. Abdillâh (ö. 258/871) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından sübaidir. Râvîler rivâyette tahammül ve eda sigası olarak tahdîs ve an'ane usulünü kullanmışlardır. Râvilerin hepsi sikadır. Senedde kopukluk yoktur, sened muttasıldır. Hadis bu isnadla sahihtir.

Buhârî (ö.256/870) el-Câmi'u's-sahîh'inde altı farklı senedle rivâyet edilen hadisin metninin genellikle – birkaç kelime farklılığıyla birlikte - aynı olduğu,

rivâyet zincirinde bulunan râvilerin sika olduğu, sened olarak sıhhatine zarar verebilecek kusurlardan uzak olup sahih olduğunu söyleyebiliriz.

Müslim'in (ö.261/875) es-Sahîh'inde geçen rivâyetler bir hadisin iki farklı senedle rivâyet edilmesi şeklindedir.

Birinci senedde, Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Mervan b. Muaviye el- Fezzari (ö.193/808) ve Zubeyr b. Harb (ö. 234/849) bulunmaktadır. Sened südasidir. Râvilerin tümü sikadır. Tahammül ve eda sigası olarak tahdîs ve ihbar usulu kullanılmıştır. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla da senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Hadis, sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşımaktadır.

İkinci sened, Veki' (ö. 197/812), Ebu Üsame (ö. 179/795), Abdullah b. Nümeyr (ö. 199/814) ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849) tarafınan rivâyet edilmiştir. Sened südasidir. Râvilerin tümü sikadır. Tahammül ve eda sigası olarak tahdîs usulu kullanılmıştır. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcut olup senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Hadis, sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşımaktadır.

Tirmizî'nin (ö.279/892), es-Sünen'inde geçen rivâyet, Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Veki' (ö.197/812) ve Hennad (ö.243/857) tarafınan rivâyet edilmiştir. Hadis râvi sayısı bakımından südasidir. Râvilerin tümü sikadır. Râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi vardır ve bu hadisi rivâyet eden hocalar talebelerine tahdîs ve an'ane yoluyla rivâyet etmişlerdir. Sened muttasıldır. Sıhhat şartlarını taşımaktadır. Tirmizî de hadisin sahih olduğunu belirtmektedir.

Ebû Dâvûd'un (ö.275/889), es-Sünen'indeki rivâyet, Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Ebu Üsame (ö. 179/795), Veki' (ö.197/812), Cerîr b. Abdilhamîd (ö. 188/804) ve Osman b.Ebu Şeybe (ö. 239/853) tarafınan rivâyet edilmiştir. Hadis râvi sayısı bakımından sümanidir. Râvilerin tümü sikadır. Râviler rivâyette tahammül ve eda sigası olarak tahdîs usulunu kullanmışlardır. Râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi vardır ve bu hadisi hocalar talebelerine rivâyet etmişlerdir. Sened muttasıldır. Sıhhat şartlarını taşımaktadır.

İbn Mâce'nin (ö.273/887), es-Sünen'inde 'İman, Sahabelerin Faziletleri ve İlim Kitabı'nda '*Cehmiyyenin İnkâr Ettiği Şeyler*' babında geçen rivâyette tahvil

uygulaması olmuş, birinci senedde Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Veki' (ö.197/812.), Abdullah bin Numeyr (ö. 199/814) ve Muhammed b. Abdilllah b. Numeyr (ö. 234/849) bulunmaktadır. Sened sübaidir. Râviler sikadır. Tahdis ve an'ane usulü kullanılmıştır. Sened muttasıldır. Sıhhat şartlarını taşımaktadır.

İkinci sened, Kays bin Ebi Hazim (ö. 97/715), İsmail (ö.146/765), Veki' (ö.197/812), Ebu Muaviye (ö.195/814), Ya'la (ö.209/824) ve Ali bin Muhammed (ö.233/847) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Sened râvi sayısı bakımından südasidir. Ebu Muaviye'nin (ö.195/814) Mürcie düşüncesine sahip olduğu söylene de seneddeki râvilerin tümü sikadır. Râvîler rivâyette tahammül ve eda sigası olarak tahdîs ve an'ane usulunu kullanmışlardır. Senesinde kopukluk olmayıp, muttasıl olan bu rivâyet sahih hadis şartlarını taşımaktadır.

Cerîr bin Abdilllah'tan Allah'ın görülmesiyle ilgili olarak gelen rivâyetler incelendiğinde hepsinin isnadının sahih olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.2. Cennet'te Allah'ın Görülmesi İle İlgili Hadislerin Sened Tenkidi

Allah'ın Cennet'te görülmesi ile ilgili hadisler sahabeden Suheyb ve Ebu Musa el-Eş'arî'den gelmektedir.

2.2.1. Suheyb Tarîklerinin Sened Tenkidi

Ebû Yahyâ Suheyb b. Sinân b. Mâlik er-Rûmî'nin (ö. 38/659) isnadlarında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

2.2.1.1. Müslim'in İsnadları

2.2.1.1.1. Birinci Rivâyet

Ubeydullah b. Ömer – Abdurrahman b. Mehdi – Hammad b. Seleme – Sabit el-Bunani – Abdurrahman b. Ebi Leyla isnadıyla Suheyb'ten rivâyet edilmiştir. Seneddeki râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir.

1) Abdurrahman b. Ebi Leyla (ö. 83/702) :

Tam adı, Ebû İsâ Abdurrahmân b. Ebî Leylâ Yesâr b. Bilâl el-Ensârî el-Kufî el-Medenî'dir (ö. 83/702). Tabiindendir.

18/639 yılında Medine’de doğdu. Tanınmış bir fakih ve kadı olan oğlu Muhammed de İbn Ebû Leylâ diye anıldığı için kaynaklarda kendisi İbn Ebû Leylâ el-Ekber diye anılmaktadır. Ensardan 120 sahâbî ile görüşüp onların çoğundan hadis öğrendi. Hocaları arasında Hz. Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Sehl b. Huneyf, Enes b. Mâlik, Berâ b. Âzib, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Bilâl-i Habeşî, Ebû Zer el-Gıfârî, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Eyyûb el-Ensârî ve Ebü’-d-Derdâ gibi sahâbîler vardır. Kendisinden oğlu İsâ ile torunu Abdullah b. İsâ, Sâbit el-Bünânî, Mücâhid b. Cebr, A‘meş, Şa‘bî, Muhammed b. Sîrîn, Alkame b. Mersed, Atâ b. Sâib gibi âlimler hadis rivâyet ettiler. Yahyâ b. Maîn ve İclî gibi bazı münekkitler onu *sika* olarak değerlendirmekle beraber bazıları, kendisini ‘lâ be’sse bih’ tabiriyle ta’dîl veya ‘leyyinü’l-hadîs’ tabiriyle cerhetmişlerdir. İbn Ebû Leylâ ile oğlu Muhammed’i birbirine karıştırarak Muhammed’in rivâyetleri hakkındaki bazı tenkitleri ona nisbet edenler de olmuştur. Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de yer alan İbn Ebû Leylâ Sahâbîlerin bile kendisinden hadis dinlediği önemli bir âlimdi. 83/702 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁸

2) Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) :

Tam adı, Ebû Muhammed Sâbit b. Eslem el-Basrî el-Bünânî’dir. (ö. 127/744)

41/661 yılında Basra’da dünyaya geldi. Bünâne kabilesinin Basra’da yerleştiği mahallede doğduğu için Bünânî diye meşhur olmuştur. Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm, Abdullah b. Mugaffel, Ebû Berze el-Eslemî, Abdullah b. Ömer b. Hattâb ve Enes b. Mâlik başta olmak üzere birçok sahâbî yanında Ebü’l-Âliye er-Riyâhî, Mutarrif b. Abdullah, Ebû Osman en-Nehdî ve Ebû Bürde el-Eş‘arî gibi pek çok tâbîden hadis dinledi. Kendisinden ise Atâ b. Ebû Rebâh, Katâde b. Diâme, Humeyd et-Tavîl, Ma‘mer b. Râşid, Şu‘be b. Haccâc, A‘meş, Hammâd b. Seleme, oğlu Muhammed b. Sâbit ve daha birçok muhaddis rivâyette bulundu. Sâbit kaynaklarda hüccet, kudve, şeyhülislâm gibi vasıflarla anılmış, ayrıca Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İclî, Ebû Hâtim er-Râzî ve Nesâî gibi hadis münekkitlerince *sika*, *sebt*, *sadûk* ve *me‘mûn* terimleriyle değerlendirilmiştir. Enes b. Mâlik’ten rivâyet edenler arasında İbn Şihâb ez-Zührî’den sonra en güvenilir iki râviden biridir.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Mizzi, *Tehzîbü’l-kemal*, 27: 372; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 5: 369; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5: 100-101.

¹⁹⁹ Mizzi, *Tehzîbü’l-kemal*, 4: 342; Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 2:159-160.

3) Hammad b. Seleme (ö. 167/784) :

Tam adı, Ebû Seleme Hammâd b. Seleme b. Dînâr el-Basrî el-Hıraki el-Hazzâz el- Bezzâz'dır. (ö. 167/784)

90 /709 yılında doğdu. Sâbit b. Eslem el-Bünânî, Humejd et-Tavîl, İbn Ebû Müleyke, Katâde b. Diâme, Ebû Ma'bed İbn Kesîr gibi âlimlerden hadis, Âsım b. Behdele ve Abdullah b. Kesîr'den kıraat rivâyet etmiştir. Özellikle Sâbit b. Eslem ve Humejd et-Tavîl'den gelen rivâyetler konusunda onun en güvenilir kişi olduğu kabul edilmektedir. Kendisinden Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Vekî' b. Cerrâh, Abdurrahman b. Mehdî ve Süleyman b. Harb gibi isimler hadis rivâyet etmişlerdir. Buhârî, yalnız bir rivâyetini sadece istişhâd için kullanırken (bk. 'Rikak', 10) diğer Kütüb-i Sitte müellifleri onun rivâyetlerine yer vermişlerdir. Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İbn Sa'd, Ebü'l-Hasan el-İclî ve Nesâî gibi hadis âlimleri Hammâd'ın *sika* olduğu görüşündedir. Hammâd b. Seleme, 167/784 tarihinde Basra'da vefat etti.²⁰⁰

4) Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813-14) :

Tam adı, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Mehdî b. Hassân el-Basrî el-Anberî'dir. (ö. 198/813-14)

el-Lü'lûî nisbesiyle de anılır. 135/752'de Basra'da doğdu. Şu'be, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî gibi hadis ve fıkıh âlimlerinden ilim tahsil etti. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, İshak b. Râhûye, Abdullah b. Mübârek gibi meşhur âlimler hadis rivâyet ettiler. Kuvvetli bir hâfızaya sahip, titiz ve güvenilir bir hadis âlimi olduğu hususunda ittifak vardır. Ahmed b. Hanbel'in ondan bahsederken, 'Meçhul bir râviden bile rivâyette bulunsa yine hüccettir' demesi, ayrıca İmam Şâfî ile Ali b. Medîni'nin hadis sahasında onun bir benzerini görmediklerini söylemeleri, kendisinin ne derece güvenilir bir kimse olduğunu gösterir. Bu üstün vasıfları sayesinde, Basra muhaddislerinin ilmîni, rivâyet yollarını, şeyhlerin ve râvilerin hallerini en iyi bilen hadis hâfızı olarak tanınmıştır. Basra'da vefat etmiştir.²⁰¹

²⁰⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 3: 23; Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 7: 257-269.

²⁰¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 5: 354; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 9: 192-208.

5) Ubeydullah b. Ömer (ö. 235/850) :

Adı, Ebû Saîd Ubeydullah b. Ömer b. Meysere el-Cüşemi el-Kavârîrî'dir. (ö. 235/850)

151-152/768-769 yıllarında Basra'da doğdu. Benî Cüşem'in âzatlısı olduğu için Cüşemî, cam ve şişe imalâtı veya ticareti yapmasıyla sebebiyle de Kavârîrî nisbesiyle anılır. Ebû Avâne el-Vâsîfî, Hammâd b. Zeyd, Yezîd b. Zürey', Hüşeym b. Beşîr, Derâverdî ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden rivâyette bulundu. Buhârî, Müslim, Ebû Zür'a er-Râzî, Bakî b. Mahled, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû Hâtîm er-Râzî gibi âlimler de onun talebeleri arasında yer aldı. İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel kendisinden hadis yazdı. İbn Sa'd, Yahyâ b. Maîn, Ebü'l-Hasan el-İclî, Sâlih Cezere, Nesâî ve İbn Kâni' onu *sika* olarak nitelendirmiş, Ebû Hâtîm er-Râzî ile bir başka değerlendirmesinde Yahyâ b. Maîn ve Sâlih Cezere *sadûk* olduğunu söylemişlerdir. 235/850'de Bağdat'ta vefat etti.²⁰²

2.2.1.1.2. İkinci Rivâyet

Ebu Bekir b. Ebi Şeybe – Yezid b. Harun – Hammad b. Seleme - Sabit el-Bunani – Abdirrahman b. Ebi Leyla - isnadıyla rivâyet edildiğine Suheyb aynı isnadla hadisi rivâyet edip ekleme yapmış ve sonra şu âyeti okumuştur:

'Güzel amelde bulunanlara husnâ, bir de ziyade vardır.'(Yunus,26).

Seneddeki râvilerden;

1) Abdirrahman b. Ebi Leyla (ö. 83/702),

2) Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744),

3) Hammad bin Seleme (ö. 167/784) hakkında önceki senedde tahlil yapılmıştır.

4) Yezid bin Harun (ö. 206/821) :

Adı, Ebû Hâlid Yezîd b. Hârûn b. Zâzân es-Sülemî el-Vâsîfî'dir. (ö. 206/821)

118/736 yılında Vâsît'ta doğdu. Dedesi Zâzân sahâbeden Utbe b. Ferkad'ın karısı Ümmü Âsım'ın âzatlısıdır. Şu'be b. Haccâc, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd,

²⁰² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 5: 395-396; Mizzi, *Tehzîbü'l-kemal*, 19: 130-136.

Hammâd b. Seleme, Mis'ar b. Kidâm, Humeyd et-Tavîl, İbn Ebû Arûbe ve Süfyân es-Sevrî'den rivâyette bulundu. Kendisinden Müsedded b. Müserhed, İbn Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, Osmân b. Ebû Şeybe, Muhammed b. Eslem ve Ahmed b. Abdurrahman es-Sekatî hadis nakletti. Zehebî hüccet olduğunu söyler. Ali b. Medînî ile Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, 'Yezîd b. Hârûn'dan daha titiz bir hadis hâfızı görmedik' derken Ahmed b. Hanbel onu, 'zekâsı parlak, anlayış ve kavrayışı yüksek, itkân ve dirâyet sahibi bir hâfız' diye tanıtmıştır. Hakkında 'rabbânî imam, zirve, sika, sebt, me'mûn, mütkın, hüccetülislâm' gibi sıfatlar kullanılan Yezîd b. Hârûn'un imlâ meclisinde Ahmed b. Hanbel'i yanına oturtması kendisine verdiği değeri göstermektedir. Rivâyetleri başta kütüb-i tis'a olmak üzere birçok eserde yer almıştır. Yezîd b. Hârûn Rebûlâhir 206/Eylül 821'de Vâsıt'ta vefat etti.²⁰³

2.2.1.2. Tirmizî'nin İsnadı

Hadisin senedi Muhammed b. Beşşar – Abdurrahman b. Mehdi - Hammad b. Seleme - Sâbit el-Bünânî – Abdurrahman b. Ebi Leyla - Suheyb isnad zincirinden oluşmaktadır.

Senedde bulunan râvilerden;

1) Abdurrahman b. Ebi Leyla (ö. 83/702),

2) Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744),

3) Hammad b. Seleme (ö. 167/784) ve

4) Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813-14) hakkında bir önceki senedde tahlil yapılmıştır.

5) Muhammed b. Beşşar (ö. 252/866) :

Ebû Bekr Muhammed b. Beşşar b. Osmân el-Abdî el-Basrî (ö. 252/866)

Bündâr lakabıyla tanınan Muhammed b. Beşşar 167/783'de Basra'da doğdu. Başta Mu'temir b. Süleyman, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî' b. Cerrâh, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yezîd b. Hârûn olmak üzere zamanın en meşhur muhaddislerinden hadis okudu. Yirmi yıl Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın hadis meclislerine devam etti.

²⁰³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 9: 363; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 32: 261-270

Bündâr'dan rivâyette bulunanlar arasında Kütüb-i Sitte müellifleriyle İbn Huzeyme, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî, Bakî b. Mahled gibi tanınmış muhaddisleri saymak mümkündür. İbn Huzeyme'nin, zamanındaki muhaddislerin imamı diye övdüğü Bündâr, hadisin altın çağı olarak bilinen hicrî üçüncü asrın en büyük muhaddislerinden biridir. Cerh ve ta'dîl imamlarına göre *sikadır*. Rivâyet ettiği hadislere muteber ve güvenilir hadis kaynakları yer vermiştir. Buhârî, Bündâr'ın 205 hadisini rivâyet ettiği gibi Müslim de onun 460 hadisine yer vermiştir. Ebû Dâvûd ise Bündâr'dan pek çok hadis yazdığını söylemiştir. Bündâr, uzun yıllar Basra ve Bağdat'ta hadis rivâyet ettikten sonra seksen beş yaşlarında iken vefat etmiştir.²⁰⁴

2.2.1.3. İbni Mâce'nin İsnadı

Abdulkuddüs b. Muhammed – Haccac - Hammad b. Seleme - Sabit el-Bunani – Abdirrahman b. Ebi Leyla isnadıyla Suheyb'ten rivâyet edilmiştir.

Senedde bulunan râvilerden;

1) Abdirrahman b. Ebi Leyla (ö. 83/702),

2) Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) ve

3) Hammad b. Seleme (ö. 167/784) hakkında bir önceki senede tahlil yapılmıştır.

4) Haccac (ö. 217/832) :

Tam ismi, Ebu Muhammed Haccâc b. el-Minhal el-Enmati es-Sülemi'dir. (ö. 217/832)

Hammad b. Seleme, Cerir b. Hazim, Hammad b. Zeyd, Süfyan b. Üyeyne, Şube b. Haccac, Abdullah b. Ömer en-Nümeiri, Hemmam b. Yahya, Mutemir b. Süleyman, Ebu Avane ve Yezid b. İbrahim gibi devrin meşhur muhaddislerinden hadis öğrenmiştir. Kendisinden ise, Buhârî, Ebu Müslim İbrahim b. Abdullah, İbrahim b. Yakup, İshak b. Mansur, İsmail b. İshak el-Kadi, Hasan b. Ali, Hammad b. İshak, Abdurrahman b. Haccac b. el-Minhal, Muhammaed b. Beşşar, Ebu Musa el-Müsenna, Hilal b. A'la, Yakup b. Süfyan, Yusuf b. Musa el-Kattan'ın da aralarında

²⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 12: 144-149; İbn Hibbân, *es-Sikat*, 9: 111; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 1: 49.

olduğu pek çok hadisçi hadis rivâyet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Ebu Hatim, Abdullah el-İcli ve Nesai *sika* olduğunu söylemişlerdir.²⁰⁵

5) Abdulkuddüs b. Muhammed :

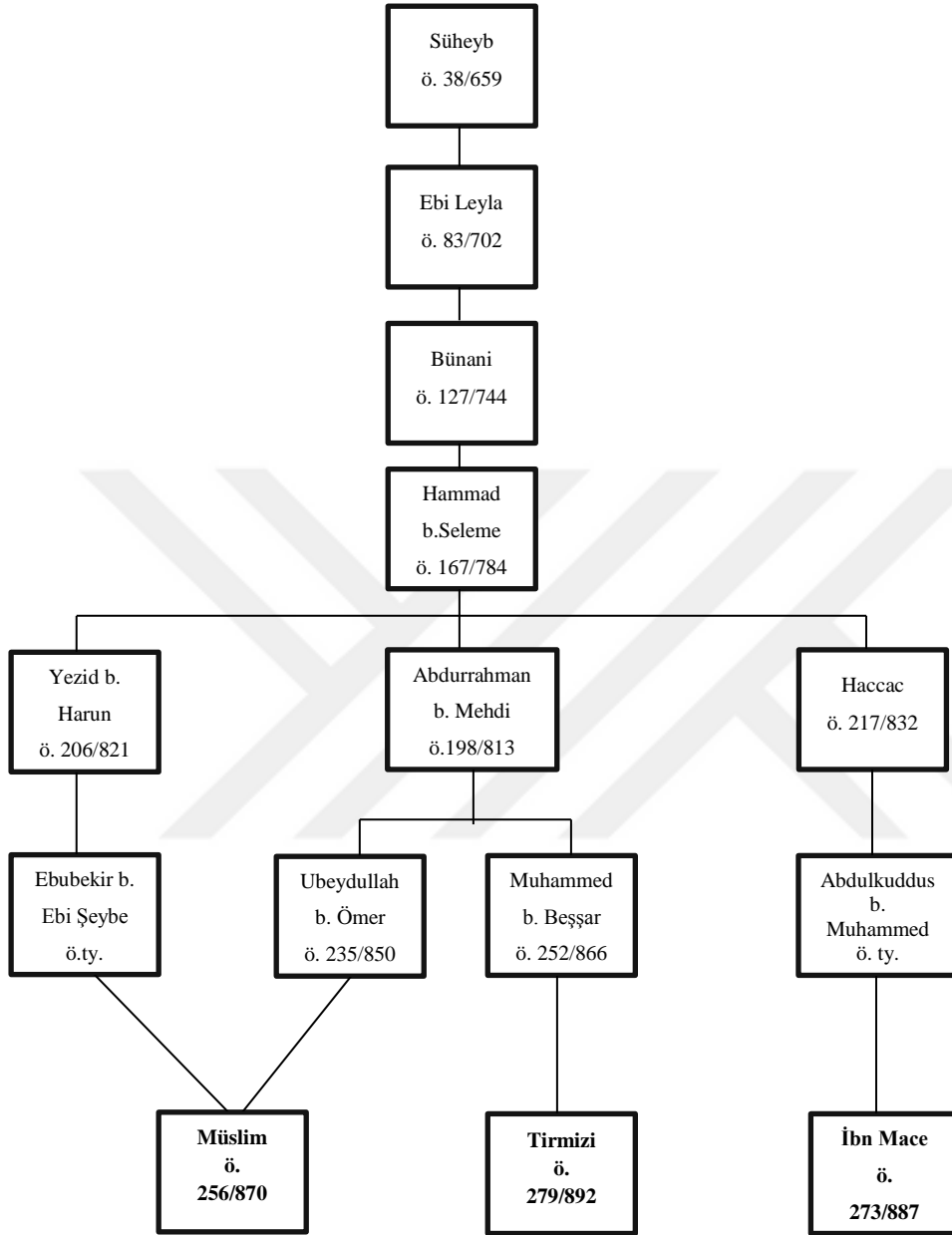
Tam ismi, Ebubekir el-İtar Abdulkuddüs b. Muhammed b. Abdilkebir b. Şuayb b. el-Habhab el- Mavili el-Basri'dir.

Aralarında Haccac b. Minhal, Hafs b. Ömer, Süleyman b. Harb, Ali b. el-Medeni, Amr b. Asım ve Yahya b. Hammad'ın da bulunduğu görüştüğu hocalardan hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis rivâyet edenler arasında; Buhârî, Tirmizi, Nesai, İbn Mace, Ebubekir Ahmed b. Ali el-Mervezi, Ebu Arube, Muhammed b. İsmail el-Ebli, Ebu Hatim er-Razi, Harun er-Ruyani, Yakup b. Süfyan, Muhammed b. Yahya b. Mende gibi hadisçiler bulunmaktadır. İmam Nesai *sika* olduğunu belirtmiştir. Ölüm tarihine ulaşılammıştır.²⁰⁶

²⁰⁵ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, 5: 457.

²⁰⁶ Mizzi, *Tehzîbü'l-kemâl*, 13:24 0.

2.2.1.4. Suheyb Rivâyetlerinin İsnad Şeması

2.2.1.5. Suheyb İsnadlarının Değerlendirilmesi

Suheyb'ten Cennet'te Allah'ın görülmesiyle ilgili olarak gelen rivâyetler; Müslim'in (ö.261/875) es-Sahîh, Tirmizî'nin (ö.279/892) es-Sünen ve İbn Mâce'nin (ö.273/887) es-Sünen adlı eserlerinde yer almıştır. Suheyb'ten hadisi; Abdurrahman bin Ebi Leyla (ö. 83/702), ondan Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) ve ondan da Hammad bin Seleme (ö. 167/784) rivâyet etmişlerdir. Bütün isnadlarda bu râviler kanalıyla

hadis rivâyet edilmiştir. Musanniflerin eserlerine aldıkları hadislerin râvileri, ortak olan bu râvilerden sonra değişmiştir.

Müslim (ö.261/875), es-Sahîh’inde Suheyb’ten Abdirrahman bin Ebi Leyla (ö. 83/702), - Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) - Hammad bin Seleme (ö. 167/784) râvileri ortak olarak iki farklı senedle hadisleri rivâyet etmiştir.

Birinci sened, Hz.Peygamber – Suheyb (ö. 38/659) - Abdirrahman bin Ebi Leyla (ö. 83/702) - Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) - Hammad bin Seleme (ö. 167/784) - Abdurrahman bin Mehdi (ö. 198/813-14) - Ubeydullah bin Ömer (ö. 235/850) - Müslim (ö.261/875) tarafından rivâyet edilmiştir. Hadisin senedi, râvi sayısı bakımından sübaiddir. Rivâyette râvilerin kullandığı tahammül ve eda sigalarına bakıldığında tahdîs ve an’ane yoluyla rivâyet ettikleri görülür. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Dolayısıyla da senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Ayrıca bu seneddeki râvilerin tümü hadis münekkitleri tarafından ‘sika’ kabul edilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında hadisin sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

İkinci sened, Hz.Peygamber – Suheyb (ö. 38/659) - Abdirrahman bin Ebi Leyla (ö. 83/702) - Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) - Hammad bin Seleme (ö. 167/784) - Yezid bin Harun (ö. 206/821) - Müslim (ö.261/875) rivâyet zincirinden oluşmaktadır. Hadisin senedi, râvi sayısı bakımından südasidir. Rivâyette râviler tahammül ve eda sigaları olarak tahdîs ve an’ane metodunu kullanmışlardır. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcut olduğundan senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Seneddeki râvilerin tümü hadis münekkitleri tarafından ‘sika’ kabul edilmiştir. Hadis sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşımaktadır.

Tirmizî (ö.279/8929) hadisi, Hz.Peygamber - Suheyb (ö. 38/659) - Abdirrahman bin Ebi Leyla (ö. 83/702) - Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) - Hammad bin Seleme (ö. 167/784) - Abdurrahman bin Mehdi (ö. 198/813-14) Muhammed bin Beşşar (ö. 252/866) - Tirmizî (ö.279/8929) rivâyet zinciriyle nakletmektedir. Hadis, râvi sayısı bakımından sümanidir. Tahammül ve eda sigaları olarak tahdîs ve an’ane metodu kullanılmıştır. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Seneddeki râvilerin tümü hadis münekkitleri tarafından *sika* kabul edilmiştir. Hadis sahihul isnattır.

İbn Mâce (ö.273/887) es-Sünen adlı eserlerinde hadisi, Hz.Peygamber - Suheyb (ö. 38/659) - Abdірrahman bin Ebi Leyla (ö. 83/702) - Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) - Hammad bin Seleme (ö. 167/784) - Haccac (ö. 217/832) - Abdulkuddüs b. Muhammed - İbn Mâce (ö.273/887) râvi zinciriyle nakletmektedir. Sened sübaidir. Tahammül ve eda sigaları olarak tahdîs ve an'ane metodu kullanılmıştır. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Seneddeki râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından sika kabul edilmiştir. Hadis sened olarak sahihtir.

Suheyb'ten Cennet'te Allah'ın görülmesiyle ilgili olarak gelen rivâyetler incelendiğinde iki rivâyetin Müslim'in (ö.261/875) *es-Sahîh*'inde, birinin Tirmizî'nin (ö.279/8929) *es-Sünen*'inde ve birinin de İbn Mâce'nin (ö.273/887) *es-Sünen* adlı eserlerinde yer aldığı görülür. Dört rivâyetin râvilerinin hepsinin *sika* olduğu, senedin ise sahih hadisin senedinde bulunması gereken şartları taşıdığı ve hadisin sahih olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.2.2. Ebu Musa el-Eş'arî Tarîklerinin Sened Tenkidi

Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays b. Süleym el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) isnadlarında yer alan râviler hakkında kısaca şu bilgiler verilebilir:

2.2.2.1. Buhârî'nin İsnadları

İmam Buhârî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den metin olarak birbirleriyle aynı olan seneddeki râvilerin çoğunun da aynı râvilerden oluştuğu üç hadis rivâyet etmiştir.

2.2.2.1.1. Birinci Senedin Râvileri

Hadisin senedi, Abdullah b. Ebi'l- Esved – Abdulaziz b. Abdissamed el-Ammiy – Ebu İmran el- Cevniy – Ebubekir b. Abdullah b. Kays râvi zinciriyle Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet edilmiştir.

1) Ebubekir b. Abdullah b. Kays (ö.106/724) :

Tam ismi, Ebubekir Abdullah b. Kays Amr b. Ebi Musa'dır. Halid b. Abdullah'ın hilafeti döneminde vefat etmiştir. (ö.106/724)

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin İbrâhim, Ebû Bürde, Ebû Bekir, Mûsâ ve Muhammed adlarında beş oğlundan biridir. Babası Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den hadis öğrenmiştir.

Kendisinden ise, Ebu İshak es-Sebii, Ebu Hamza ve Ebu İmran el- Cevni hadis rivâyet etmiştir.²⁰⁷

2) Ebu İmran el- Cevniy (ö.128/746) :

İsmi, Ebu İmran el- Cevniy Abdülmelik b. Habib el-Kindi el-Ezdi el-Basri'dir. (Amr b. Ali diye de isimlendirilmiştir.) (ö.128/746)

Sahabeden Amr b. Husayn'ı görmüştür. Enes b. Malik, Cündüb b. Abdullah, Züheyr b. Abdullah, Talha b. Abdullah, Abdullah b. Rebah, Abdullah b. Samit, Alkame b. Abdullah, Kays b. Zeyd, Yezid b. Benus, Ebubekir b. Ebu Musa el-Eş'arî gibi muhaddislerden hadis öğrenmiştir. Kendisinden ise, Eban b. Yezid, Cafer b. Süleymen, Ebu Kudame, Hammad b. Zeyd, Hammad b. Seleme, Ziyad b. Rebi', Süleymen et-Teymi, Süheyl, Şube b. Haccac, Hemmam b. Yahya'nın da içerisinde olduğu pek çok hadisçi hadis rivâyet etmişlerdir. Nesai *leyse bihi be's*, Ebu Hatim *saduk*, İbn Hibban 'es-Sikat' adlı eserinde onu zikretmiş, Yahya b. Main de *sika* demiştir.²⁰⁸

3) Abdulaziz b. Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) :

Tam ismi, Ebu Abdussamed Abdulaziz bin Abdissamed el-Ammiy el-Basari'dir. (ö.187/802)

Husayn b. Abdurrahman, Said b. Ebi Arube, Ata b. Saib, Mansur b. Mutemir, Musa Hannat, Ebu imran Cevni gibi hocalardan hadis öğrenmiştir. Kendisinden ise, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahuye, Bişr b. Hikem, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydi, Muhammed b. Ebi Şeybe, Ebu Nuaym el-Halebi, Ali b. el-Medeni, Amr b. İsa, Muhammed b. Beşşar, Muhammed b. Müsenna, Müsedded b. Muserhed, Muhammed b. Yahya, Yahya b. Main gibi hadisçiler rivâyetlerde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel, Ebu Zür'a, Ebû Dâvûd *sika* olduğunu söylemişlerdir.²⁰⁹

4) Abdullah b. Ebi'l- Esved (ö. 223/838) :

Tam ismi, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Esved Humeyd el-Basri'dir. (ö. 223/838)

²⁰⁷ Kelabazi, *Ricalu Sahih-i Buhari*, 2: 545.

²⁰⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 18: 297; Kelabazi, *Ricalu Sahih-i Buhari*, 2: 478.

²⁰⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 18: 165.

Dedesine nisbetle İbn Ebü'l-Esved diye tanınır. İlk eğitimini, dedesi Humeyd b. Esved ile dayısı Abdurrahman b. Mehdi'den aldı. Daha sonra aralarında İmam Mâlik, Ca'fer b. Süleyman, Ebû Avâne el-Vâsıtî, Hammâd b. Zeyd ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi muhaddislerin yer aldığı pek çok hocadan hadis dinledi. Buhârî, Ebû Dâvûd, İbrâhim el-Harbî, İbn Ebü'd-Dünyâ, Fesevî gibi muhaddisler de kendisinden hadis öğrendiler. Yahyâ b. Maîn'in onun için 'lâ be'se bih' ifadesini kullanmış, Hatîb el-Bağdâdî ise 'sağlam bir hadis hâfızı' diye söz etmiştir.²¹⁰

2.2.2.1.2. İkinci Senedin Râvileri

Sened, Ali b. Abdullah - Abdulaziz b. Abdissamed – Ebu İmran – Ebubekir b. Abdullah b. Kays – Babası (Ebû Mûsâ el-Eş'arî) rivâyet zincirinden oluşmaktadır.

- 1) Ebubekir b. Abdullah bin Kays (ö.106/724),
- 2) Ebu İmran el- Cevniy (ö.128/746) ve
- 3) Abdulaziz b. Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) hakkında bir önceki senedde tahlil yapılmıştır.
- 4) Ali b. Abdullah (ö. 234/848) :

İsmi, Ebul Hasen Ali b. Abdullah b. Cafer b. Necih es-Sa'di el-Medini el-Basri'dir (ö. 234/848).

Urve b. Atiyye'nin mevlasıdır. Hadis ilminde maruf olmuş, pek çok eserleri bulunan meşhur bir hadisçidir. Abdulaziz bin Abdissamed, Esved b. Amir, Ümeyye b. Halid, Beşşar b. İsa, Süfyan b. Üyeyne, Abdurrahman b. Mehdi, Abdurrezzek b. Hemmam, Mervan b. Muaviye, Muaz b. Muaz, Mutemir b. Süleyman, Heşim b. Beşir, Velid b. Müslim, Yahya b. Said el-Kattan, Ebû Dâvûd et-Tayalisi, Ebu Hişam el-Mahzumi gibi meşhur hocalardan hadis öğrendi. Kendisinden ise, hocalarından Süfyan b. Üyeyne ve Muaz b. Muaz, Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesai, İbni Mace, Ahmed b. Hanbel, Ebu Kulabe, Muhammed b. Ebi Şeybe, Hilal b. A'la ve daha pek çok kişi kendisinden hadis almıştır. Süfyan b. Üyeyne onun hakkında hadis ilmindeki derinliğinden ve yetkinliğinden övgüyle bahsetmiştir.²¹¹

²¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 16: 46-49; Kelabazi, *Ricalu Sahih-i Buhari*, 1: 426.

²¹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 21: 5-35.

2.2.2.1.3. Üçüncü Senedin Râvileri

Muhammed b. Musenna - Abdulaziz b. Abdissamed – Ebu İmran – Ebubekir bin Abdullah b. Kays râvi zinciriyle Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den rivâyet edilmiştir.

1) Ebubekir b. Abdullah b. Kays (ö.106/724),

2) Ebu İmran el- Cevniy (ö.128/746) ve

3) Abdulaziz b. Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) hakkında birinci senedde tahlil yapılmıştır.

4) Muhammed b. Musenna (ö. 252/866) :

İsmi, Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ b. Ubeyd el-Anezî’dir. (ö. 252/866)

167/783’de Basra’da doğdu. Mu‘temir b. Süleyman, Muhammed b. Ca‘fer Gunder, Velîd b. Müslim, Hâlid b. Hâris, Muâz b. Muâz, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerden hadis rivâyet etti. Kendisinden Kütüb-i Sitte imamları, Ebû Zür‘a er-Râzî, Bakî b. Mahled, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Ebû’d-Dünyâ, Ca‘fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, İbn Huzeyme ve diğerleri rivâyette bulundular. İbnü’l-Müsennâ için Yahyâ b. Maîn sika, Zühlî hüccet, Ebû Hâtim er-Râzî ve Sâlih Cezere sadûk, Ebû Arûbe sebt terimlerini kullanmış; Hatîb el-Bağdâdî’nin de onu sika, hâfız ve sebt diye övdüğü, diğer bir rivâyete göre ise sadûk dediği belirtilmiştir.²¹²

2.2.2.2. Müslim’in İsnadı

Nasr b. Ali el-Cehdami ve Ebu Gassan el-Mesmei ve İshak b. İbrahim – Hepsi Abdulaziz bin Abdussamed’den (Lafız Ebu Gassan’ındır) – Ebu Abdissamed – Ebu İmran el-Cevniy – Ebubekir b. Abdullah bin Kays râvi zinciriyle Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den rivâyet edilmiştir.

1) Ebubekir b. Abdullah b. Kays (ö.106/724),

2) Ebu İmran el- Cevniy (ö.128/746) ve

²¹² Kelâbâzî, *Ricalu Sahih-i Buhari*, 2: 682; ; Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ’*, 12: 123-126; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 16: 359-365.

3) Abdulaziz b. Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) hakkında Buhârî'nin birinci senesinde tahlil yapılmıştır.

4) İshak b. İbrahim (ö. 238/853) :

İsmi, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî'dir. (ö. 238/853) İbn Râhûye diye meşhur olmuştur.

161/778 yılında Merv'de dünyaya geldi. Temîm kabilesine mensup olan babası Mekke yolunda doğduğu için Râhûye (yolda bulunan) lakabı ile anılmıştır. Hicaz, Irak, Şam, Yemen gibi ilim merkezlerinde Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne, Abdurrahman b. Mehdî, Şâfî, Vekî' b. Cerrâh, İbn Uleyye, Gunder, Yezîd b. Hârûn gibi âlimlerden hadis rivâyet etti. Kendisinden de başta hocaları Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Âdem, Bakıyye b. Velîd, Abdürrezzâk b. Hemmâm olmak üzere Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Hasan b. Süfyân ve Osman b. Saîd ed-Dârimî rivâyette bulundular. Dâvûd ez-Zâhirî ve İbn Kuteybe de ondan ilim öğrenmişlerdir. *Hâfiz, emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadis, Horasan'ın fakih ve muhaddisi* gibi unvanlarla anılır. Onun zamanına kadar hadis külliyyatı sahih hadislerin yanı sıra hasen ve zayıf hadisleri de ihtiva ettiğinden Buhârî onun teşvikiyle *el-Câmi 'u's-sahîh*'ine sadece sahih hadisleri almıştır. Rivâyet ettiği hadisleri Müsned adlı eserinde toplayan İbn Râhûye cerh ve ta'dîl ile ilgili hadîs konularında otorite kabul edilmiştir. Müsned adlı 2648 hadis ihtiva eden eserinin bir kısmı günümüze ulaşmıştır.²¹³

5) Ebu Gassan el-Mesmei (ö. 230/855) :

İsmi, Ebu Gassan Malik b. Abdilvahid el-Mesmei el-Basri'dir. (ö. 230/855)

Bişr b. Mufaddal, Hayyan b. Hilal, Ebu Asım Dahhak, Abdulaziz b. Abdissamed, Amr b. Asım, Muaz b. Muaz, Mutemir b. Süleyman ve Vehb b. Cerir gibi hocalardan hadis öğrendi. Kendisinden ise, Müslim, Ebû Dâvûd, Esed b. Ammar, Hasan b. Yahya, Ebu Kulabe, Muhammed b. Heysem, Muaz b. Müsenna,

²¹³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, 11: 358-383; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 2: 373-388; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8: 115-116.

Nusa b. Harun gibi Muhaddisler hadis öğrenmişlerdir. İbn Hibban onu *es-Sikat'ta* zikretmiştir.²¹⁴

6) Nasr b. Ali el-Cehdami: Râvi hakkında bilgi bulunamamıştır.

2.2.2.3. Tirmizî'nin İsnadı

Muhammed b. Beşşar - Abdulaziz b. Abdissamed Ebu Abdissamed el- Ammi – Ebu İmran el-Cevni – Ebubekir b. Abdullah b. Kays râvi zinciriyle Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet edilmiştir.

1) Ebubekir b. Abdullah b. Kays (ö.106/724),

2) Ebu İmran el- Cevniy (ö.128/746) ve

3) Abdulaziz b. Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) hakkında Buhârî'nin birinci senesinde tahlil yapılmıştır.

4) Muhammed bin Beşşar (ö. 252/866) : Râvi hakkında daha önce değerlendirme yapılmıştır. (bz.2.2.1.2.)

2.2.2.4. İbn Mâce'nin İsnadı

Muhammed bin Beşşar - Ebu Abdissamed Abdulaziz bin Abdissamed – Ebu İmran el-Cevni – Ebubekir bin Abdullah bin Kays el-Eş'arî râvi zinciriyle Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet edilmiştir.

1) Ebubekir b. Abdullah b. Kays (ö.106/724),

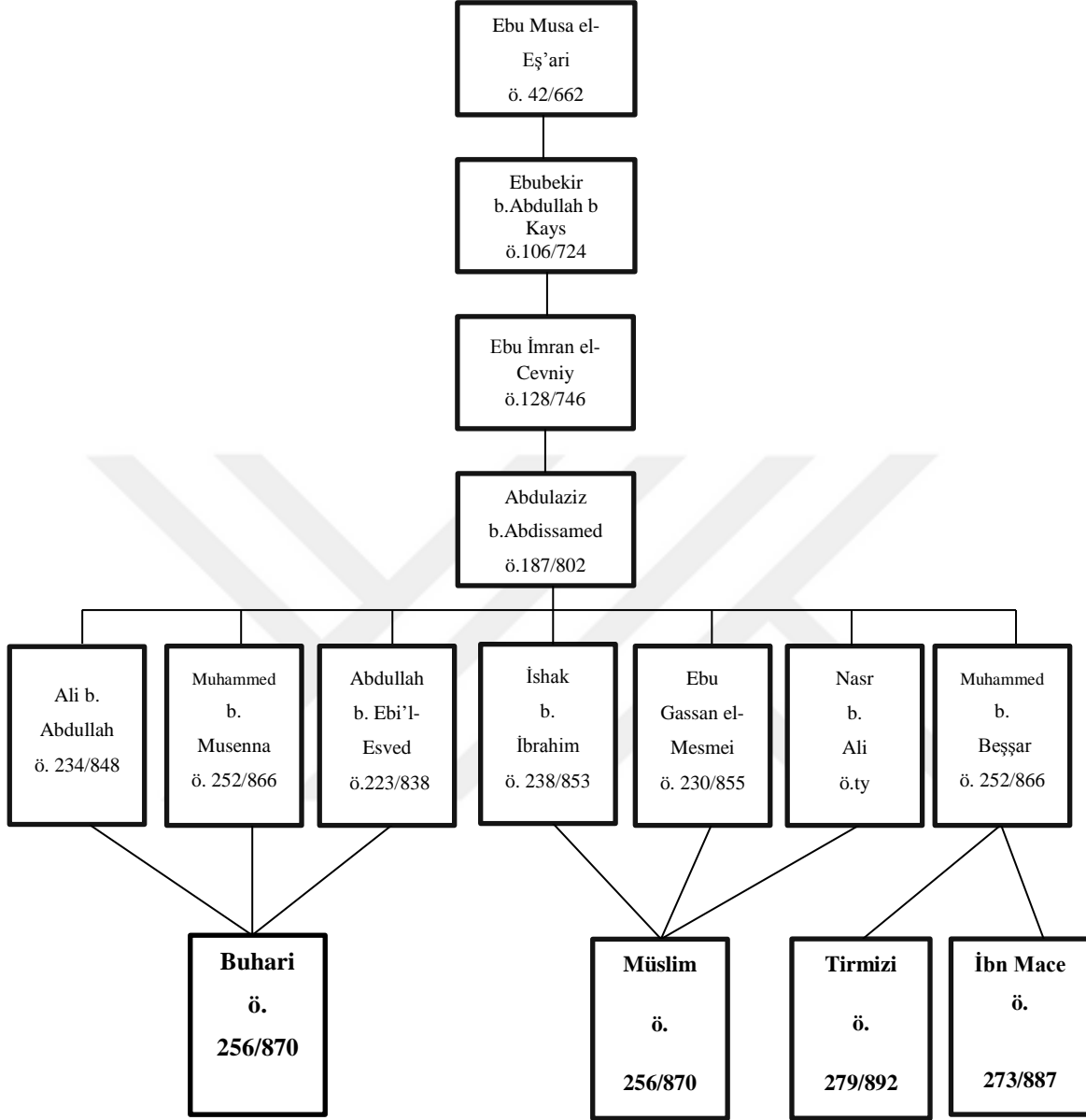
2) Ebu İmran el- Cevniy (ö.128/746) ve

3) Abdulaziz b. Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) ve

4) Muhammed b. Beşşar (ö. 252/866) hakkında önceki senede değerlendirme yapılmıştır.

²¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 17: 150-152.

2.2.2.5. Ebû Mûsâ el-Eş'arî Rivâyetlerinin İsnad Şeması

2.2.2.6. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî İsnadlarının Değerlendirilmesi

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî kanalıyla gelen rivâyetler; Buhârî'nin (ö.256/870) *el-Câmi‘u’s-sahîh*, Müslim'in (ö.261/875) *es-Sahîh*, Tirmizî'nin (ö.279/8929) *es-Sünen* ve İbn Mâce'nin (ö.273/887) *es-Sünen* adlı eserlerinde yer almıştır.

Hadisi Ebû Mûsâ el-Eş‘arî'den rivâyet ederek eserlerine alan müelliflerin rivâyetlerinin bütün senedlerinde ortak olarak üç râvi bulunmaktadır. Bunlar; Ebubekir bin Abdullah bin Kays (ö.106/724), Ebu İmran el-Cevniy (ö.128/746) ve Abdulaziz bin Abdissamed el-Ammiy'dir. (ö.187/802)

Buhârî (ö.256/870) *el-Câmi‘u’s-sahîh*'inde hadisleri, üç farklı senedle kitabına almıştır.

Birinci sened, Hz.Peygamber - Ebubekir bin Abdullah bin Kays (ö.106/724) - Ebu İmran el-Cevniy (ö.128/746) - Abdulaziz bin Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) - Abdullah bin Ebi'l- Esved (ö. 223/838) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından hümasidir. Rivâyette râvîlerin kullandığı tahammül ve eda sigaları tahdîs ve an'anedir. Seneddeki râvîler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Ayrıca bu seneddeki râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında hadisin sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşıdığı ortaya çıkmaktadır.

İkinci sened, Hz.Peygamber - Ebubekir bin Abdullah bin Kays (ö.106/724) - Ebu İmran el-Cevniy (ö.128/746) - Abdulaziz bin Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) - Ali b. Abdullah (ö. 234/848) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Hadisinin senedi, önceki senedin özelliklerine sahiptir. Hadis bu senedle de sahihtir.

Üçüncü sened, Hz.Peygamber - Ebubekir bin Abdullah bin Kays (ö.106/724) - Ebu İmran el-Cevniy (ö.128/746) - Abdulaziz bin Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) - Muhammed bin Musenna (ö. 252/866) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Hadisinin senedi, önceki senedin özelliklerine sahiptir. Hadis sahihtir.

Müslim'in (ö.261/875) *es-Sahîh*'inde geçen rivâyetin senedi, Hz.Peygamber - Ebubekir bin Abdullah bin Kays (ö.106/724) - Ebu İmran el-Cevniy (ö.128/746) -

Abdulaziz bin Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) - Nasr bin Ali el-Cehdami , İshak bin İbrahim (ö. 238/853) ve Ebu Gassan el-Mesmei (ö. 230/855) - Buhârî (ö.256/870) rivâyet zinciriyle nakledilmiştir. Hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından hümasıdır. Rivâyette râvîlerin kullandığı tahammül ve eda sigaları tahdîs ve an'anedir. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcuttur. Senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Nasr bin Ali el-Cehdami hakkında bilgi bulunamamıştır. Seneddeki râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edilmiştir. Hadis sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşımaktadır.

Tirmizî'nin (ö.279/8929) *es-Sünen* ve İbn Mâce'nin (ö.273/887) *es-Sünen* adlı eserlerinde yer alan hadisin senedi aynı râvilerden oluşmaktadır, metinde ise Tirmizî'nin rivâyetinde bazı eklemeler mevcuttur. Rivâyetin senedi, Hz.Peygamber - Ebubekir bin Abdullah bin Kays (ö.106/724) - Ebu İmran el-Cevniy (ö.128/746) - Abdulaziz bin Abdissamed el-Ammiy (ö.187/802) - Muhammed bin Beşşar (ö. 252/866) - Buhârî (ö.256/870) râvileriyle nakledilmiştir. Hadisinin senedi, râvi sayısı bakımından hümasıdır. Rivâyette râviler tahammül ve eda sigaları olarak tahdîs ve an'ane metodunu kullanmışlardır. Seneddeki râviler arasında hocalık-talebelik ilişkisi mevcut olduğundan senedde kopukluk yoktur, rivâyetin senedi muttasıldır. Seneddeki râvîlerin tümü hadis münekkitleri tarafından 'sika' kabul edilmiştir. Hadis sened yönünden sahih hadiste aranan şartları taşımaktadır.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivâyet edilen, Cennet'te Allah'ın görülmesi ile ilgili hadislerin senedlerini incelediğimizde hepsinin sika râvilerden oluştuğu ve senedlerin sahih hadiste aranan şartları taşıdığı görülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN VE MUHTEVA TENKİDİ

3. Metin ve Muhteva Tenkidi

3.1. Hadis Musanniflerinin Hadislere Yorumları

Allah'ın görülmesiyle ilgili hadisleri incelediğimiz bu çalışmamızın bu kısmında hadis musanniflerinin hadislere yaklaşımlarını ele alacağız. Musannifler, Allah'ın kıyamet gününde ve cennette görülebilmesini konu edinen hadisleri bir ayrıma tabi tutmadan eserlerine almışlardır.

Bununla birlikte hadis musannıfları, eserlerine aldıkları hadislerin yorumlarını, hadisin geçtiği kitap ve bablarda ortaya koymuşlardır. Bab başlıklarına en fazla açıklama yapan musannif Buhari'dir. Hadis musanniflerinin bir hadis hakkındaki düşüncelerini o hadisi hangi kısımda zikrettiklerine bakarak anlamak mümkündür.²¹⁵

Buhârî

Buhârî (ö.256/870), eserini oluştururken kitab adını verdiği bölümlere ve kitabları da bab adını verdiği kısımlara ayırmıştır. Kitabların ve onların içindeki babların tertibinde mantıksal bir kurgunun olduğu görülür. Esrine aldığı hadisi hangi babta zikretmişse, o hadis hakkındaki düşüncesini de oraya yansıtmıştır.

Buhârî (ö.256/870), kitabında Allah'ın hem kıyamet gününde hem de cennette görülebileceğini belirten hadisleri nakletmiştir. Bazı rivâyetler, sahabilerin 'kıyamet gününde Rabbimizi görebilecek miyiz?' sorusuna karşılık cevap olarak verilirken, bazıları da Hz. Peygamberin ashabına müminlerin kıyamette Rab'lerini göreceklerine dair bir müjde olarak haber verdiği rivâyetlerdir.

Kıyamet gününde ru'yetin olacağına dair rivâyetlerin bir kısmı, 81. kitap olan Kitabur-Rikâk'da 'Sırat, Cehennem Köprüsüdür' babında geçmektedir. Kitabur-Rikâk'da 'Yaşam, ancak ahiret yaşamıdır', 'Sen dünyâda bir yabancı yâhud bir

²¹⁵ Cemal Ağırman, *Kadının Yaratılışı*, Rağbet Yay, (İstanbul 200): 183.

yolcu gibi ol!, *‘Ölümün şiddetleri’*, *‘Sûr'a üfürülmesi’*, *‘Haşr nasıl olacaktır?’*, *‘Kim hesaba çekilirse azâb edilmiş olur’*, *‘Cennetin ve cehennem özellikleri’* isimleri verilen bablar bulunmaktadır.

Rivâyetlerin bir kısmı 10. kitap olan Kitabu'l-Ezan'da *‘Secdelerin Fazileti’* babındadır. Kitabu'l-Ezan'da, *‘Mescide gidip gelen kimsenin fazileti’*, *‘Gece namazı’*, *‘İmam namaz içinde ağladığı zaman?’*, *‘Cemaat namazının fazileti’*, *‘Sabah namazını cemaat içinde kılmanın fazileti’*, *‘Öğle namazını ilk vaktinde kılmaya çalışmanın fazileti’*, *‘Mescid yolunda atılan adımlar’* ve *‘Yatsı namazını cemaatle kılmanın fazileti’* gibi bablar bulunmaktadır.

Bazı hadisler de 97. Kitap olan Kitabu't-Tevhid'de *‘O Gün Birtakım Yüzler Aydıdır, Rablerine Bakarlar Sözü’* babında geçmektedir. Kitabu't-Tevhid'de, bazı âyetlerin tefsiri sayılan hadislerden oluşan bablar bulunmaktadır. Eserde geçen hadisler *‘O gün birtakım yüzler aydıdır, Rablerine bakarlar’*(Kıyâme 75/ 22) âyetinin tefsiri olarak kitaba alınmıştır.

Müslim

İmam Müslim'in (ö.261/874) eserindeki bab başlıkları, aynı zamanda Müslim'in şarihlerinden biri olan Nevevi (ö.676/1277) tarafından konulmuştur. Rivâyetlerin bazıları, 1. kitap olan Kitabu'l-İman'da *‘Allah’ı görmenin yollarını bilme’* babında, bazıları da 53. kitap olan Kitabü'z-Zühd ve'r-Rikâk'da geçmektedir. Müslim'in birinci kitabı olan Kitabu'l-İman'da adından da anlaşılacağı gibi imani meseleler, cennet ve cehennem durumları, günahlardan sakınma ve salih amellere teşvik, dünya hayatını âhiret için fırsat kabul ederek değerlendirme gibi bölümlerin yanında Müslim'in imanî konulardan kabul ettiği Allah'ın görülmesi meselesi *‘Müminlerin ahirette Rablerini göreceklerinin ispatı’* ve *‘Allah’ı görmenin yollarını bilme’* bablarında bulunmaktadır. 53. kitap olan Kitabü'z-Zühd ve'r-Rikak'da ise *‘Dul, yoksul ve yetime iyilik’*, *‘Mescid yapmanın fazileti’*, *‘Yoksullara sadaka vermek’*, *‘Konuştukları sebebiyle cehenneme girmek’*, *‘Mü'minin her işi hayırdır’* gibi bablar bulunmaktadır.

Tirmizi

Tirmizî (ö.279/892), kıyamet gününde ru'yetin gerçekleşeceğini, müminlerin ayın on dördünde gökyüzünde zahmetsizce ayı gördüğü gibi Allah'ı da

görebileceğini beyan eden hadisleri, ‘kıyametin özellikleri, rekaik ve vera’, ‘zühd’, bablarından sonra gelen ‘cennetin sıfatları babları’nda ‘Rabbi görmenin babı’nda zikretmektedir. Çalışmamıza Tirmizî’den üç hadis bulunmaktadır. Hadislerden biri, Rasulullah’ın müminlere Allah’ı göreceklerini müjde olarak haber vermesi şeklinde gelirken diğeri ise ‘Güneş’in doğumundan da, batışından da evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamak elinizden gelirse, ona çalışınız.’ şeklinde tavsiye olarak varid olmuştur.

Üçüncü hadis ise *Cennetin Özellikleri Babları*’nda 3. Bab olan *Cennet köşklerinin özellikleri nelerdir? Babı*’ndadır. ‘Adn Cennetinde Cennetlikler ile Rableri arasında görebilmelerine engel büyüklük perdesinden başka bir şey yoktur.’ müjdesini vermektedir.

Tirmizî’nin (ö.279/892), eserinde hadislerin geçtiği bablarda müminlerin kıyamet gününde ve cennette Allah’ı görebileceklerini ifade eden hadisler bulunmaktadır.

Ebû Dâvûd

Ebû Dâvûd (ö.275/889), ru’yet hadislerini sünnet kitabında nakletmektedir. Bu kitabta bidat ehlinin ve onların düşüncelerinin yanlışlıkları ortaya konulurken, sahih inanişaya sahip olan müslümanın inanç esasları zikredilmektedir. Kitabı’s Sünnet’te, islam ümmetinin firkalara ayrılacağı, kurtuluşa erecek olan fırkanın sünnete bağlı olan olacağı, Mürcie, Cehmiye firkaları hakkında bilgiler, kadere iman, şefaath, cennet, cehennem gibi inanç esasları hakkında bablar bulunmaktadır. Çalışmamızda geçen hadisler de, bu kitabın *Ru’yet Babı*’ kısmında geçmektedir.

Hadisler, müminlerin birbirlerine zahmet etmeden, sıkışıp üstüste yığılmadan rahatça ayı gördükleri gibi kıyamet gününde de, Rabb’lerini öylece göreceklerinin müjdesini vermektedir. Hz. Peygamber, müminlere ‘Artık Güneş’in doğuşundan da, batışından da evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamak elinizden gelirse, ona çalışınız.’ tavsiyesinde bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi Ebû Dâvûd, Allah’ın görülmesini inanç esaslarından kabul etmiş, kurtuluşa erecek olan sünnet ehlinin, kabul etmesi ve iman etmesi gereken meselelerden birisi olarak görmüştür.

İbn Mâce

İbn Mâce (ö.273/887), es-Sünen adlı eserinde Allah'ın kıyamet gününde ve cennette görülmesiyle ilgili hadisleri, inanç esasları ve itikadi konuları bir araya getirdiği, eserinin ilk kitabı olan *'iman, sahabenin faziletleri ve ilm kitabı'*nda 13. bab olan *'Cehmiyye'nin inkâr ettiği şeyler'* babında zikretmektedir. İbn Mâce, hadisleri, eserinin baş tarafında, ilk kitabının içinde, İslam dininin temel inanç esaslarıyla ilgili gördüğü hadislerin arasına almıştır. es-Sünen'in tertibinde, iman kitabından sonra taharet ve namaz kitapları bulunmaktadır.

Nesâî

Nesâî (ö.303/915), es-Sünenü'l-Kübrâ'sında farklı kitaplarında ru'yet hadislerini Rivâyet etmektedir. Hadisler es-Sünenü'l-Kübrâ'nın 44. kitabı olan *Kitâbu'n-Nüût* bölümünde *el-Muâfât ve'l-Ukûbet* babında 7713 ile 7718 nolu ve *Kitabü't-Tefsir*'de *'Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.'* (Yunus 10/26) ve *'O gün yüzler vardır, Rab'lerine bakıp parıldayan.'* (Kıyame 75/22) ve *'Her ümmet kitabına çağrılır'* (Casiye 45/28) âyetlerinin tefsiri olarak sahabeden Cerîr, Ebû Hüreyre, Übâde b. Sabit, Ebû Hasen el-Eşârî ve Suheyb'ten Rivâyet edilmiştir.

Hadisler, sahabelerin Hz. Peygamber'e Rabbimizi görebilecek miyiz? diye sormaları üzerine cevap olarak, sabah ve ikindi namazlarına teşvik için, Hz. Peygamber'in, Deccal fitnesine karşı ümmetini uyararak, hiç kimsenin ölmeden önce Rabbini göremeyeceğini, ben sizin Rabbinizim diyerek bazı insanları dinden çıkaracak olan Deccal'in sözüne kanılmaması için uyarı olarak, Adn cennetinde cennetliklerin Rab'lerini göreceklerini ifade eden, cennette her istekleri yerine getirilen mü'minlerin Rab'lerini görerek en büyük nimete kavuşacakları müjdesini veren haberler şeklindedir.

Ahmed b. Hanbel

Ahmed b. Hanbel, (ö.235/849), *Müsned* adlı eserinde ru'yetin gerçekleşeceğine işaret eden hadisleri zikretmiştir. Cerîr b. Abdillâh'tan, *أَوَّلُ مُسْنَدِ* *الْكُوفِيِّينَ* bölümünde *'Dikkat edin, sizler şu ayı birbirinize gösterebilmek için sıkışıp üst üste yığılmanıza hacet kalmaksızın hepiniz zahmetsizce görüyor olduğunuz gibi Rabb'inizi de kesinlikle göreceksiniz'* İbn Abbas'tan *"Göz gördüğünü*

yalanlamadı”(Necm 53/11) âyetinin tefsiri olarak gelen “Muhammed (a.s), Rabbini kalbiyle iki defa gördü”²¹⁶ Ebu Said el-Hudrî’den, ‘Rabb’ini, güneşin doğuşundan ve batışından önce hamd ile tespih et’ âyetini tefsir olarak ‘Sizler şu ayı, görülmesinden hiçbiriniz mahrum olmaksızın ve zahmetsizce görüyor olduğunuz gibi, Rabb’inizi de muhakkak öylece göreceksiniz. Artık güneşin doğmasından ve batmasından evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamanıza muktedir olursanız, onu yapınız’ içeriğine sahip hadisleri rivâyet etmiştir.

İbn Mende

İbn Mende (ö.395/1005), el-İman adlı eserinde Allah’ın görülmesinin iman esaslarından biri olduğunu belirtmiş, *Zikru Vucubi’l-İman bi Ru’yetullahi Azze ve Celle* başlığı altında bu konuya has bir başlık açmıştır. Bu başlık altında toplam 791 ile 992 nolu hadislerden 221 Rivâyet bulunmaktadır. Bu rivâyetlerin, 19 tenesi ise ru’yetin olacağına dair açık Rivâyetler şeklinde gelirken diğer rivâyetler ise uzun ru’yet hadislerinde geçen kıyâmet günü ahvalinden bahsetmektedir.²¹⁷

İshâk b. Râhûye:

İshâk b. Râhûye, *Müsned* adlı eserinde Hz. Âişe’den Rivâyet edilen, Hz. Peygamberin Rabb’ini gördüğünü söyleyenin yalan konuştuğunu ifade eden hadisi zikretmektedir. Diğer Rivâyeti ise, bulutsuz bir günde öğle vakti güneşi, dolunayda açık bir gecede de ayı gördüğümüz gibi Kıyamet gününde de Rabb’imizi göreceğimizi ifade etmektedir. Ayrıca, ‘Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.’ (Yunus, 26) âyeti hakkında Hz. Peygamber’den, ziyade’nin Allah’ın yüzüne bakmak nimeti olduğunu bildirdiği hadisi nakletmektedir.²¹⁸

İbn Hibbân

İbn Hibbân, es-Sahîh adlı esrinde *cennetliklere cennette verilecek olan cennetin ve cennet nimetlerinin en üstünü hakkındaki haberlerin zikri, cennetliklerin ma’budlarını ziyaret etmeleri, cennetteki Allah’ın rızası hakkında gelen haberler, ru’yetin gözle değil de kalp gözüyle olacağını iddia edenlerin zikri* adını verdiği

²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 425 (1956); 35: 393 (21438)

²¹⁷ İbn Mende, *İman*, 2: 779-911

²¹⁸ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, 3:792-794.

bölümlerde cennette Allah'ın görülebileceğini ortaya koyan 6 adet rivâyet nakletmektedir.²¹⁹

Ma'mer b. Râşid

Ma'mer b. Râşid (ö.153/770) el-Câmi' adlı eserinde Ebû Hüreyre'den Kıyamet gününde mü'minlerin Rabblerini göreceklerine dair hadis rivâyet etmektedir. Rivâyet,

بَابُ مَنْ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ *Ateşten Çıkan Kişi* babında geçmektedir.

Kuşkusuz ki, ru'yetullah ile ilgili hadisleri sadece yukarıda saydığımız musannifler eserlerine almamış, aksine birçok müellif bu hadisleri kitaplarında zikretmiştir.

Buraya kadar yaptığımız incelemede hadis musanniflerinin, Allah'ın kıyamet gününde ve cennette görülmesiyle ilgili hadisleri, iman esaslarından kabul ettikleri, hadislerin sıhhatine inandıkları, hadisleri kabul etmeyenleri sünnetten ayrılan bidat ehli gruplardan olarak gördükleri, mü'minlerin Allah'ı görebileceğini düşündüklerini görmekteyiz.

3.2. Mezheplerin Hadislere Yorumları

Müslümanlara, inandıkları dinin temel değerlerini belirleme, dünyada bulunma ve burayı anlamlandırma, dünya ve âhiret hakkında bir bakış açısı sunma, inanç değerleri ve düşünce sistemlerini oluşturma konusunda Kur'an ve hadisler kaynaklık etmektedir. İslam düşünce sistemini belirleyen iki kaynaktan biri olan Kur'an, Allah kelâmıdır, kıyâmete kadar korunma altına alınmıştır. Kur'an âyetlerine dayandırılarak oluşturulan Mezheplerin düşünce ve inanç esaslarındaki farklılıklar, ayetlerin görmezden gelinmesi, yok sayılması ya da inkâr edilmesiyle değil farklı yorumlanması, te'vil edilmesi sebebiyle olmaktadır. Hadisler söz konusu olunca durum farklılaşmakta, düşünce ekolleri, kendi görüşlerinin dışında hadislerle karşılaşınca onları farklı yorumlama, te'vil imkânı bulamazlarsa yok sayma, görmezden gelme ya da inkâr etme yollarını seçebilmektedirler. Buna gerekçe olarak

²¹⁹Ibn Hibban, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed, *es-Sahih*, tah. Şuayib Arnavut, Müessesetü'r-Risale, (Beyrut 1988), 16: 466-478.

da hadislerin ahad haberler olup, sıhhati konusunda şüphe duymalarını ifade etmektedirler.

Nassları yorumlamada mezheblerin kendi düşünce sistemi önemli bir rol oynamaktadır. Allah'ın görülmesi meselesi de mezheblerin nasslara bakış açılarındaki farklılıkların açık şekilde görülebildiği, her ekolün kendi anlayışına göre yorumladığı konulardan birisi olmuştur.

Genel olarak, Mu'tezile, tevhid ilkeleri gereği, Allah'ın mahlukâta benzemekten münezzehtir olduğunu, bir cisim olmadığını, ancak cisim olan şeylerin insanlar tarafından görülebileceğini, bu sebeple de, Allah'ın ne dünyada ne de âhirette görülebilmesinin mümkün olmadığını iddia ederken, Mücessime ise, sadece cisimlerin görülebileceğini, âyet ve hadislerde ru'yetin mümkün olduğu belirtildiğine göre Allah'ın cisim olup hem dünyada hem de âhirette mü'minler tarafından görülebileceğini savunmuştur. Ehl-i Sünnet ise Allah'ın cisim olmaktan münezzehtir olduğunu, fakat bunun O'nun görülmesine mâni olmadığını belirtmektedir.²²⁰

Bu bölümde mezheblerin ru'yetullah meselesine bakış açıları kısaca ortaya konacaktır.

Giriş bölümünde 'Kur'an'da Allah'ın Görülmesi Meselesi' kısmında mezheblerin bu konudaki âyetleri nasıl yorumladığını incelemiştik. Bu bölümde âyet tefsirlerinden ziyâde, mezheblerin Kur'an ve hadisleri yorumlaması sonucu ulaştıkları düşünceleri incelenecektir.

Ehl-i Sünnet

Ashabu'l-Hadis, Eşâfîlik ve Mâtûrîdîlik kelimeler tarafından temsil edilen Ehl-i sünnet mezhebi, nassları yorumlamada selefin izini takip etmektedir. Ehl-i Sünnet'e mensup âlimler, kıyamet gününde ve cennette, mü'minlere has bir lütuf ve ihsan olarak Allah'ın görülebileceğine inanırlar. Kaynaklarda; kıyamet gününde ve cennette, dolunayda ayın, bulutsuz bir günde öğle vakti güneşin görüldüğü gibi Allah'ın görülebileceği belirtilmektedir.

Ehl-i Sünnet'e göre, Allah'ın görülebileceğine inanmak naklen vaciptir. Aklen ise mümkündür ve caizdir. Allah birçok âyette ve hadislerde kendisi hakkında

²²⁰ el-Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 155.

bilgiler verir. İnsanlar O'nun hakkında naslardan bilgiler edinirler. Görme ve bilme arasında sıkı bir ilişki vardır. Allah bir cisim olmadığı halde, sınırlı, geçici, zayıf ve sebeplere ihtiyaç duyan bir yaratılmış olarak insanlar dünyada O'nu biliyorsa, âhirette de görmeleri pekâlâ mümkündür. Allah'ı görmek O'nu bilmenin şekillerinden biridir.²²¹

O'nun görüleceğinin akli delillerden biri de şudur: İnsan a'yan ve a'razları görebilir. Allah (c.c) mevcuttur yani vardır. Var olmak Allah ile diğerleri arasında ortak bir vasıftır. Bir şeyin görülebilmesi için şart olan 'var olmak', Allah sözkonusu olunca da geçerlidir. Eğer Allah görülmesini nefyeden özel bir sebep yaratmadıkça ya da Allah'ta bulunan bir vasfın buna mani olmasını gerektirecek bir sebep olmadıkça Allah'ın görülmesine mani bir durum olmayacak, Allah görülecektir. Bazıları da, Allah'ı görmek mümkün olsaydı, görme olgusunu gerçekleştiren unsurlar birarada bulunduğu ve şartların uygun olduğu her durumda O'nun görülmesi gerekirdi, hâlihazırda O'nu göremediğimize göre bu, caiz ve mümkün değildir diyenlere şu şekilde cevap verilebilir: Şartlar ru'yet için bir arada bulunsa ve mümkün hale gelse bile bu gerçekleşmeyebilir. Sebebi ise şudur; ru'yetullah şartların bir arada bulunmasıyla değil, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir. O şartları bir araya getirse de, ru'yeti yaratmadıysa görme meydana gelmeyecektir.²²²

Allah'ın görülmesini olumsuzlayan âyetler, hüküm itibariyle bu dünyaya raci olan nasslardır. Allah'ın hiçbir şekilde görülmeyeceğini değil aksine dünyada görmenin mümkün olmayıp âhirette görülebileceğine delil olarak kullanılabilir.²²³

Allah'ı görmek dünyaya ait bir nimet değil, bâki ve asıl yurt olan âhîret hayatına has bir nimettir. Nimetlerin en büyüğü O'nu görmektir. Bu ise geçici ve sonlu bu dünyayada değil, âhirette olacaktır. Hz.Musa'nın ru'yet talebinin reddedilmesinin gerekçelerinden biri de budur.²²⁴

Ru'yetin olması için Allah'ın bir mekânda, bir cihette, yönde bulunması, gören ile karşılıklı bulunma şartı söz konusu değildir. O, mekândan münezzehtir.

²²¹ Eş'arî, Makâlât, 1, 346; Neseî, Ebu'l-Muîn, Tabsıratü'l-Edille, I, 508.

²²² Sa'düddin et-Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, Ter. Talha Hakan Alp, (İstanbul İFAV:2018),198-202.

²²³ Pezdevî, Sadru'l İslam İmam Ebu'l Yusr Muhammed, Ehl-i Sünnet Akâidi, Ter. Şerafettin Gölcük, (İstanbul, Kayıhan: 2017),123.

²²⁴ Topaloğlu, Mâtüridiyye Akâidi, 93.

Görenin gözünden çıkan ışığın Allah'a ulaşması, Allah'ın görülebilmesi için görme alanına giren bir mesafede olması söz konusu değildir.²²⁵

Ehl-i Sünnet'e göre, görülecek şey eğer bir cihette, mekânda, yönde bulunuyorsa oralarda görülür. Allah için bir mekânda bulunma, bir yönde ve cihette olma söz konusu değildir. O, mekândan, yönden ve cihetten münezzehtir. Nasslarda O'nun görülmesi geçtiğine göre, ru'yet herhangi bir yönde, cihette ve mekânda bulunma olmadan, Allah'ın istediği bir şekilde, cihetten ve yönden münezzehtir olarak gerçekleşecektir.²²⁶

Mücessime ile de Allah'ın görülmesi konusunda tartışan İbnü'l-Mülâkin, "Adn cennetinde insanlar ile Rablerine bakmaları arasında Allah'ın vechinde büyüklük ridası vardır,"²²⁷ hadisi hakkında şöyle der: Bu hadisten, Mücessime'nin Allah'a cisim ve mekân izafe etmeleri hususunda delil çıkmaz. Zira böyle bir şey Allah için düşünülemez. Rida'dan maksat O'nu görmeyi engelleyen birşey olabilir. Bu alet olduğu sürece onu göremezler. Buna mecâzen rida denmiştir. Yoksa cisimlere has böyle bir özellik onun için düşünülemez."²²⁸

Allah'ın görülmesinin insanın sahip olduğu mevcut duyu organlarıyla mümkün olmadığını savunanlara karşı Ehl-i Sünnet âlimlerinden bazıları; Allah âhiret hayatında, insanlara altıncı bir duyu organı yaratacak, bununla insanlar O'nu görebileceklerdir, şeklinde yorumlar yapmıştır.²²⁹

Gazzâlî'nin de içinde bulunduğu bazı düşünürler, Mu'tezile'nin Allah'ı gözle görmenin mümkün olmayacağı, bunu iddia edenin tevhid ilkesine muhalefet ettiğinden dolayı dinden çıkacağı eleştirilerine karşı, ru'yetin insanların başında bulunan göz organıyla değil, kalble olacağı fikrini ortaya atmışlardır.²³⁰

Görüldüğü gibi Ehl-i Hadis, Ehl-i Sünnet uleması, Allah'ın âhirette görülebileceği konusunda görüş birliğindedirler. Ahmed b. Hanbel, hadisçilerin

²²⁵ Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, 202.

²²⁶ Sâbunî, el-Bidâye Fî Usulî'd-Din, 41.

²²⁷ Buhârî, Tefsir, 55.

²²⁸ İbnü'l-Mülâkin, Siracüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali, *et-Tavzîh Lişerhi'l-Câmi's-Sahîh*, Thk. Dârü'l-Felâh , (Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şûûni'l-İslâmiyye, Katar, 2008),33 : 350-351.

²²⁹ Eş'ârî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, 215.

²³⁰ Eş'ârî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn, 157.

Allah'ın âhirette görülebileceği ile ilgili hadislerin hiçbirinden şüpheye düşmediklerini, onları inkâr etmediklerini belirtmiştir.²³¹

Mu'tezile

İslam düşünce sisteminde akılcılık akımının temsilcisi olan Mu'tezile, nasları aklî yöntem ve metodlarla açıklamaya çalışmış, aklın sınırları dâhiline girmeyen düşünceleri kabul etmemişlerdir. İtikadî esaslar, naslarla belirlense de tevhid ilkesine aykırı olup, teşbih ve tecsim ifade edenler, akla uygun olarak tev'vil edilmelidir. Allah'ın sıfatları ve akide esasları nakille bilinmez, akıl nakli değerlendirir, anlamlı kılar. Naklin doğru anlaşılması ancak akıl olur. Öyleyse akıl esas, nakil fer'dir.²³²

Mu'tezile, Allah'ın görülmesi meselesinde de tevhid ilkesinden hareketle, Allah'ın tek olduğu, eşi ve benzerinin bulunmadığını, cisim, yön, cihetle sınırlandırılmayacağını ve görülmesinin mümkün olmadığını savunmuştur.²³³

Tecsim fikrine karşı çıkararak dünyada ru'yeti nefyeden Mu'tezile, âhiretin de dünyanın kurallarına bağlı olduğunu, Allah'ın âhirette de cisimleştirilemeyeceğini savunarak ru'yetin ahiret hayatında da gerçekleşmeyeceğini savunmaktadır.²³⁴

Mu'tezileye göre görme olgusunun gerçekleşebilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır. Herşeyden önce, görenin sağlam duyu organlarına sahip olması ve görünenin de görünmeye müsait olması gerekmektedir. Bu iki şart olmadan görme gerçekleşmez. Bu iki şart görme için uygun olsa bile, görme yine de gerçekleşemeyebilir. Görünenin görünemeyecek kadar, çok yakın ya da uzak olmaması, çok küçük olmaması, görmeye mani bir engel, set, perde, nesne gibi şeylerin olmaması, latif olmaması ve gören ile görünenin *mukabele*, birbirlerine karşılıklı konumda olması gerekmektedir.²³⁵ Sayılan şartlardan biri veya daha fazlası olmazsa görme gerçekleşmeyecektir. Sayılan şartlar oluştuğunda ise görmek zorunlu olarak gerçekleşecektir. İnsanların göremediği şeyler, bu şartları taşımadığı için

²³¹ Koçyiğit, Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi, 63-98; İbn Teymiyye, Fetâvâ, 6. 499.

²³² Hüseyin Hansu, Mu'tezile ve Hadis, 276.

²³³ Taftazânî, Şerhu'l-Akâid, 205.

²³⁴ Bekir Topaloğlu, "Allah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 416.

²³⁵ Kâdî Abdülcebbâr, Şerhü'l-Usûli'l-hamse, 258-260; Fatmanur Ceran, "Mu'tezile'nin Tenzih Doktrini Bağlamında Ru'yetullah Problemi", 106.

görünemeyen şeylerdir. Örneğin melekler latif yaratıklar oldukları için görünemezken, uzayda bulunan bazı yıldızlar çok uzakta oldukları için görünememektedir.

Görüldüğü gibi, görmenin gerçekleşmesi için gerekli alan bu şartlar, görünenin bir cisim olmasını gerektirmektedir. Allah'ın görülmesi konusunda bu şartları aramak imkânsızdır. Çünkü Allah cisim değildir. Cisim olmaktan da münezzehtir. Mu'tezile, bu sebeble de O'nun görülmesinin imkânsız olduğunu savunmaktadır.

Mu'tezile mezhebine mensup âlimler, muârizları tarafından ru'yete delil olarak kullanılan âyetleri, onlar gibi anlamamış, te'vil ederek düşünce sistemlerine uygun şekilde yorumlamışlardır. Bu konuda vârid olan hadislerden ru'yeti nefyettiğine inandıklarını delil olarak almışlar, ispat edenleri ise mütevâtir hadis seviyesine çıkamayan, ahad haberlerden olduğunu belirterek reddetmişlerdir. Hadislerin bilgi ifade etmediğini ve hiçbir değerlerinin olmadığını akli çıkarımlarla izah etmeye çalışmışlardır.

Mu'tezileye göre, ru'yetullah ile ilgili hadisler, teşbih ifade etmektedir, Allah'ı teşbih, tecsim ve mahlukâta benzetme caiz değildir. Bunu en iyi de Rasûlullah bilmektedir. O halde, O'ndan rivayet edilen bu tür haberleri Hz. Peygamber'e izafe etmek mümkün değildir. Hz. Peygamber, bu tür şeyler söylemez. Eğer söylemişse şu şekilde te'vil etmek gerekir: Hz. Peygamber, bu rivâyetlerde, geçmiş ümmetlerden yada tevhidden uzak bir inanca sahip kişilerden hikâyeler anlatmıştır. Râviler ise bu rivâyetlerin baş kısımlarını hafzetmişler, haberin kaynağı Rasûlullahmış gibi anlatmışlardır. Gerçekte, Hz. Peygamber o inancın islâmın ilkelerine uymadığını izah etmek için anlatmıştır.²³⁶

Meşhur mu'tezilî imamlardan biri olan Kadı Abdülcebbâr (ö.415/1024), eğer hadisler kabul edilse bile, bu hadislerde geçen ru'yet kelimesi *görme* anlamında değil de *bilme* anlamına gelmektedir.²³⁷

²³⁶ Hansu, Mu'tezile ve Hadis, 258.

²³⁷ Kâdî Abdülcebbâr, Şerhü'l-Usûli'l-hamse, 262.

Sûfîler

Sûfîler, genel olarak ru'yetullah konusunda, Ehl-i Sünnet ulemâ ile aynı düşünmektedirler. Dünyada Allah'ı gördüğünü iddia eden ya da başkaları tarafından Allah'ı gördüğü iddia edilen sûfîler olmakla beraber, sûfîlerce genel kanaat, dünyada görmenin mümkün olmayacağı şeklindedir. Zira dünya geçici ve sonludur. Buranın nimetleri de geçicidir. Cennet nimetleri ise baki ve sonsuzdur. En büyük nimet Allah'ı görmektir. En büyük nimetin geçici ve fâni olan dünyada verilmesi, cenneti anlamsız kılmaktadır. Dolayısıyla da ru'yet âhiret hayatında olacaktır. Dünyada mü'minler ne baş gözüyle ne de kalp gözüyle Allah'ı görebileceklerdir. Kelâbâzî bu konuda ' Sûfîler şu meselede de ittifak halindedirler: 'Allah dünyada ne gözle ne de kalp ile görülebilir.'²³⁸ Nitekim, İbn Arabî (ö.638/1240) de, dünyada Allah'ı görmenin mümkün olmadığını, dünyanın bir perde olarak buna engel olduğunu, ru'yetin ancak ölümden sonra gerçekleşebileceğini söylemektedir.²³⁹

Gazzâlî, dünyanın Allah'ın görülmesine engel, perde olduğunu söylemektedir. Ölüm gerçekleşince âhiret hayatında mü'minler Allah'ı keyfiyetsiz bir şekilde göreceklerdir. Şekil ve miktardan münezze olan Allah, yön ve cihetlerden mukaddes olup, istikrar yurdu olan âhirette gözle görülecektir. Eğer Allah'ın görülmek sıfatı olmasaydı, Musa (as), "Ya Rabbi bana cemâlini göster!" diye talepte bulunmazdı. Allah'ın yüce peygamberine cehalet affetmektense, cahil, bid'atçı ve hevâ sahiplerinin cehalet içinde olduğunu söylemek daha isabetlidir.²⁴⁰

Sûfîlerin Ehl-i Sünnet kelimcileri gibi ru'yetin dünyada ne gözle ne de kalple görülebileceğine ittifak ettikleri görülmektedir. Ancak sonraki zamanlarda, tasavvufçuların dünyada ru'yete cevaz verdikleri anlayışı hâkimdir. Bunun sebebi şu olabilir: İlk zamanlarda sûfîler, tasdik ve îkan anlamına gelen kalple ru'yeti caiz görmüşler, bunun için de kalple görme tabirini kullanmışlardır. Sonradan gelip,

²³⁸ Muhammed Kelâbâzî, et-Tearruf li mezhebi ehli't-tasavvuf (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1980), 42.

²³⁹ İdiz, 2472.

²⁴⁰ Gazzâlî, Ebû Hâmid. "İhyâu ulûmi'd-dîn". Trc. Mehmed A. Müftüoğlu. (Tuğra: İstanbul ty), 1: 264-265.

meseleyi anlayamayanlar ise; tasavvufçuların dünyada Allah'ı göz ile veya kalp ile görmeyi caiz gördüklerini zannetmişlerdir.²⁴¹

Ehl-i Sünnet kelimcileri gibi, sûfiler de, âhirette Allah'ın görüleceği konusunda görüş birliği içindedirler. Onlar, âhirette mü'minlerin Allah'ı göreceğini, kâfirlerin ise bu büyük nimetten mahum kalacaklarını söylemektedirler.²⁴²

Şia

Şia, Allah'ın görülmesi meselesinde Mu'tezile mezhebi gibi düşünmektedir. Onlara göre ru'yet dünyada ve âhirette mümkün değildir. Bu konuda gelen nassları mu'tezili âlimler gibi yorumlamışlardır. Ancak onlardan bazıları, dünyada ru'yetin mümkün olmadığını, bunu iddia edenin dinden çıkacağını, âhirete ise ru'yetin Allah'ı görmek değil, O'nun Peygamberi Hz. Muhammed'i görmek anlamına geldiğini söylemişlerdir.²⁴³

3.3. Hadislere Yapılan Güncel Yorumlar

Allah'ın görülmesi meselesi, sababe asrından beri fikrî – akîdevî açıdan en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. İslam dini, tevhid esası üzerine kurulmuştur. Tevhid inancına zarar verebilecek inanç ve düşüncelere karşı tarih boyunca, İslam âlimleri mücadele etmişler, Kur'an ayetleri ve hadislerde geçen Yüce Yaratıcı'yla ilgili sahih bilginin tespiti ve doğru anlaşılması için gayret sarfetmişlerdir.

Günümüzde de, islam inanç – akîde esasları, Allah'ın sıfatları, cennet ve cehennem ahvâli ve bunların dayanakları konularında araştırma yapan kişilerin ru'yetullah konusundan müstağni olmaları düşünülemez.

Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları – Ashabu'l-Hadise Göre Allah'ın Sıfatlar Meselesi – adlı çalışmasında M. Hayri Kırbaoğlu, ru'yetullah konusuna şu bilgilere yer vermiştir:

²⁴¹ Süleyman Uludağ, "Ru'yet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 310-311.

²⁴² İdiz, "Sûfiler Göre Ru'yetullah Meselesi", 2478.

²⁴³ Georges Vajda, Trc Dr. Sabri Hizmetli, "Bazı Şii-İsnâ aşeriyye Yazarlarına Göre Allah'ın Görülmesi Meselesi", *Le Shi'isme ImatUte* (Paris 1970): 31-54.

İbn Huzeyme (ö.311/923), Sahabe, Tabiûn ve yaşadığı döneme kadarki bütün ulemâ, mü'minlerin hepsinin Kıyamet günü Rablerini göreceklerini, ru'yet konusunda ihtilaf olmadığını kabul etmiştir. Ahmed b. Hanbel de kendinden öncekilerin ru'yetullah konusunda gelen haberleri kabul ettiklerini, hiçbirini reddetmediklerini, Ashabu'l-Hadisın ru'yetin gerçekleşeceği konusunda ittifak ettiğini belirtmektedir. Bu konudaki en eski rivâyet; Abdurrahman b. Ebi Leylâ'ya aittir. O, Yunus 10/26. âyetteki 'ziyâde'nin Allah'ın veçhine 'bakmak' olduğunu,²⁴⁴ İbn Mâcişun (ö.164/780) da, Cehmiyye'nin el-Kıyamet 75/23. âyetindeki Allah'ın mü'minlere en büyük ikramı olan O'nun vechine bakma nimetini inkâr ettiklerini belirterek, Kıyamet günü samimi mü'minlerin O'nu göreceklerini, mücrimlerin ise bu nimetten mahrum kalacağını söylemiştir. Ru'yetullaha inanmayan Cehm b. Safvan'ın da durumunu bu mücrimler gibi olup, büyük nimetten mahrum edilecektir.²⁴⁵ Buhâri'de ru'yet ile ilgili bir bab bulunmaktadır. Bu bablarda zikredilen hadislerden O'nun da ru'yeti kabul ettiği anlaşılmaktadır.²⁴⁶ Kırbaşoğlu, İbn Kuteybe'nin bu konuda ayet ve hadislerden şu sonuçlara ulaştığını aktarmaktadır:

1. Ru'yetullah konusunda rivâyet edilen hadisler, birçok tarikten gelmektedir. Senedlerinde bulunan râviler sîka'dır.
2. 'Gözler O'nu idrak etmez; fakat O, bütün gözleri idrak eder.' (En'am 6 /103) âyeti dünyada ru'yeti nefyettir. Âhiret hayatına müteallik değildir.
3. 'Dolunayda ayın görülmesi gibi Allah'ın da görüleceğini belirten hadislerde teşbih yoktur.
4. El-A'raf 7/143. Âyette Hz. Musa'nın Rabbini görmek istemesi ru'yetin olacağına delildir. Zira, âhirette ru'yet olmasaydı Hz. Musa'nın talebi caiz olmazdı.
5. Ru'yet görmek manasındadır. Bilmek ve beklemek manasına gelmesi dil kuralları açısından mümkün değildir.

²⁴⁴ Eş'ârî, Makâlâat, 292-293.

²⁴⁵ İbn Teymiyye, *Mecmu'u fetâvâ*, 6: 499.

²⁴⁶ Mehmed Hayri Kırbaşoğlu, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları*, Otto Yayınları. (Ankara. 2011), 292.

6. Allah'ın sıfatları hakkında Hz. Peygamber ne bildirdiyse kabul ederiz. Keyfiyetini bilemeyebiliriz ancak iman ederiz.²⁴⁷

Mehmed Hayri Kırbaşoğlu, görüldüğü gibi eserine ru'yeti ispat edenlerin delillerini almış, bu konuda onlardan gelen bilgileri aktarmıştır. Ru'yetullah'ın gerçekleşmeyeceğini iddia edenlerin nakli ve aklı dayanaklarına değinmemiştir.

Bünyamin Erul, yayına hazırladığı, Zerkeşî'nin Hz.Aişenin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler adlı eserde ru'yet konusu da geçmektedir. Hz. Aişe, Rasûlullah'ın miraçta Rabbini gördüğü iddialarının gerçeği yansıtmadığını, kim bunu söylerse yalan söylemiş olacağını ifade etmektedir. Hz.Peygamber'e Allah'ı görüp görmediği sorulduğunda 'O bir nurdur. Nasıl göreyim?'²⁴⁸ diye cevap vermiş, O'nun görülemeyeceğini beyan etmiştir.²⁴⁹ Hz. Peygamber bile Rabb'imizi görmediğini söylediğine göre, başkalarının dünyada O'nu görmelerinin imkânı yoktur.

Mu'tezile ve Hadis adlı çalışmasında Hüseyin Hansu, hadisçilerin Allah'ın görülebileceği konusunda ittifak ettiğini, bu konuda şüphe bile duymadıklarını, Mu'tezile'nin ise, hadislerin teşbih içerdiğini ileri sürerek Hz. Peygamber tarafından söylenmiş olamayacağını, şayet Hz. Peygamber onları söylese bile, bunu başkasından hikâye yoluyla anlatmış, râviler bu bölümleri hazfederek Rasûlullah söylemiş gibi rivâyet etmişlerdir diye söylediklerini nakletmektedir. Hansu, Kâdi Abdulcebbar'ın, Allah Resûlü'nün 'Allah asla görülemez ne hayatta, ne de âhirette.' dediğini zikrederek, Mu'tezilî düşünenlerin, kendi düşünce sistemlerine uygun olmayan hadislere karşı, 'Bu âhâd bir haberdur, ilim ifâde etmez; sahîh olsa bile ondan şu mana murad edilmiştir', ya da 'Bu bilgi İslam dini hakkında bir malumat değil, bizden öncekilerden hikâye yoluyla anlatılan bir bilgidir, zaten şu âyet ve hadislere de aykırıdır.' diyerek ru'yet konusunda ve diğer akidevî konularda gelen sahîh haberleri reddettiklerini belirtmektedir.²⁵⁰

²⁴⁷ Kırbaşoğlu, age, 296-297.(Kırbaşoğlu bu nakli, İbn Kuteybe'nin *Te'vil* adlı eserinin 206. ve el-İhtilâf adlı eserinin 33-34. sayfalarından yapmaktadır.)

²⁴⁸ Müslim, İman, 291.

²⁴⁹ Zerkeşî Bedruddin, "Hz.Aişenin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler", Haz. Bünyamin Erul, Otto Yay. (Ankara 2014), 31.

²⁵⁰ Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, 258-259.

SONUÇ

Müminler tarafından Allah'ın görülebileceğine işaret eden hadislerin bir kısmı âyetlerin tefsiri olarak nakledilmiş, bir kısmı, ashabın Rasulullah'a (a.s) 'kıyamet gününde Allah'ı görüp göremeyeceklerini' sormalarına karşılık cevap olarak zikredilmiş, bir kısmı da cennette mükâfat olarak Allah'ı görme nimetinden bahseden rivâyetlerden oluşmaktadır.

Sahabeden hiç kimse Allah'ı (cc) dünyada gördüğünü iddia etmemiştir. Kaynaklarda bu konuda hiçbir rivâyet yoktur. Bu ümmetin en üstünlerinin sahabe nesli olduğu bilinmektedir. Allah'ı görmenin, büyük bir lütuf ve ihsan, nimetlerin en üstünü olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Tüm müminler hayatları boyu kendisine ibadet edip, rızasını kazanmak için uğraştıkları Rab'lerini görmek isterler. Dünyada Allah'ı görmek mümkün olsaydı, kuşkusuz ki sahabeler bu konuda herkesden daha öncelikli ve hak sahibi olurlardı ve herkesden daha fazla bunu isterlerdi. Ancak kaynaklarda bu konuda ne bir talepleri ne de gördüklerine dair rivâyetler mevcuttur. Aksine, onlar da dünyada görmenin mümkün olmadığını bildikleri için 'kıyamet gününde görebilecek miyiz?' diye sormuşlardır. Onlardan sonra gelenler arasında, hem kendisinin Allah'ı gördüğünü iddia edenler, hem de başkaları tarafından Allah'ı gördüğü iddia edilenler olmuştur. Kıyamet günü, diriliş, haşr, sırat, mizan, terazi, cennet ve cehennem durumları gibi ahiret halleri Ku'ran ve sünnetin bildirmesiyle öğrenilecek gaybi bilgilerdendir. Ölümünden sonrası hakkında, delil olmadan rey, görüş, kişisel tecrübe ve ictihad ile bilgi sahibi olmak mümkün değildir. Bilgi sahibi olduğu iddia edilse bile bu sadece iddia edeni ilgilendirip diğer kişiler için bilgi ifade etmeyen, dolayısıyla da bağlayıcılığı olmayan malumat türündendir.

Kıyamet gününde Allah'ın görülmesiyle ilgili Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlerin tezimize aldıklarımızın bir kısmı, sahabelerin 'Allah'ı kıyamet gününde görebilecek miyiz?' sorusuna cevap olarak gelirken, bir kısmı da Hz. Peygamber'in arkadaşlarına sohbet ortamında müjde olarak verdiği haber şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Konuyla ilgili tezimizde sahabeden Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve Cerîr b. Abdullah'tan gelen yirmi dört rivâyet değerlendirilmeye alınmıştır. Hadisler, bulutsuz günde güneşin, dolunayda ayın görülmesi gibi kıyamet gününde de Allah'ın görülmesinin müminler için zahmetsiz ve kolayca olacağını belirten versiyonlarda

gelmiştir. Bazı rivâyetlerde ay ve güneş zikredilmişken bazılarında ise sadece ru'yetullahın gerçekleşeceğinden bahsedilmiştir.

Çalışmamızda incelediğimiz, cennette Allah'ın görülmesi ile ilgili rivâyetler sahabeden Suheyb ve Ebu Musa el-Eş'arî'den gelmektedir. Konuyla ilgili on iki hadis incelenmiştir. Hadisler, 'Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır.'(Yunus 10/26), 'O iki Cennet'ten başka iki cennet daha vardır.' (Rahman,62), 'Birtakım yüzler o gün parlaktır; rabblerini göreceklerdir.' (Kıyame, 22) ve 'Çadırlar içinde perdelenmiş huriler vardır.' (Rahman,72) âyetlerinin tefsiri olarak gelmiştir.

Rivâyetleri nakleden râvilerden cerh ve ta'dil açısından değerlendirilmeye tabi tutulan râvi sayısı sahebelerle birlikte 165 kişidir. Senedlerde bulunan bütün râviler ayrıntılı şekilde tanıtılmıştır. Kaynaklarda bazılarının doğum ya da ölüm tarihi bilgisine ulaşamamıştır. Senedlerde bulunan râvilerin hemen hemen hepsi sika râvilerdir. Birkaç râvi hakkında ya hiçbir bilgiye ulaşamamış ya da sika olmayıp saduk olduğu bilgisi bulunmakla birlikte aynı rivâyetler hepsi sika râviler tarafından başka senedlerle de rivâyet edilmektedir.

Hadisler, sika râviler tarafından nakledilip sahih hadiste aranan bütün şartları taşımaktadırlar.

Allah'ın görülmesini ifade eden birkaç kavram vardır. Ehli sünnet âlimleri, bütün kavramlarla ifade edilen mananın; öldükten sonra Allah'ı gözle görmek şeklinde olduğunu söylerken, Mu'tezile ve onlar gibi düşünen bazı fırkalar, ya görmenin hiç mümkün olmayacağını ya da görmeyi Allah'ın güç ve kudretini bilme, âyetlerini görüyormuş gibi inanma ve anlama şeklinde yorumlamak gerektiğini söylemişlerdir. Mu'tezile ye göre, Allah'ı görmek aklen mümkün değildir. Çünkü görmenin gerçekleşebilmesi için, fiziksel bazı gereksinimler bulunmaktadır. Allah'ın *görülen* olabilmesi için bu fizyolojik şartlara uyması yani mekan, yön, renk, şekil, cisim, ağırlık, yön, gibi şartlara tabi olması gerekmektedir. Bunu kabul etmek ise Allah'ı (cc) cisimleştirmek ve mahlûkata benzetmek anlamına geldiği için aklen mümkün değildir. Bu düşüncelerle Mu'tezile ve onlar gibi düşünenler âyetleri tevîl edip, hadisleri görmezden gelmişlerdir. Bazıları da yeniden dirilişle birlikte bedenlerin ru'yete uygun, sahip olunan duyu organlarından farklı ve daha üstün şekilde yaratılıp, Allah'ın görülebileceğini söylemişlerdir.

Allah'ın görülmesini kabul ve reddedenler aynı âyetleri kendilerine delil olarak kabul etmişlerdir.

Hadis müellifleri ru'yetullahın vaki olacağına inanmış ve bu meseleyi iman ve itikat konuları arasında saymış, âyetlerin ve hadislerin zahirinin müminlerin Allah'ı kıyamet gününde ve cennette göreceklerine işaret ettiğini belirtmişlerdir. Her mezheb kendi düşünce sistemi çerçevesinde ru'yet konusuna bakmış, ilâhi sıfatlar konusundaki tutumlarına göre ru'yeti anlamlandırmışlardır.

Hz. Peygamber zamanından beri mü'minlerin merakını celbeden, üzerinde araştırmalar yapılan, hakikâtını kavramak için çaba gösterilen konulardan biri olan ru'yetullah günümüzde de araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AĞIRMAN, Cemal. *Kadının Yaratılışı*. İstanbul: Rağbet Yay. 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b.Hanbel. *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnâvud).I-LII. Beyrut.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b.Hanbel. *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-zenâdika* (nşr. Sabrî b. Selâme Şâhin). (Riyad 2003): 129-134.
- Ahmed Muhtar Abdülhamid Ömer. *Mu'cemü'l-lügatü'l-arabiyyeti'l-muasıra*. I-IV. (A'lemü'l-Kütüb. ty).
- Akdemir, Hikmet. "Taberi'ye Göre Ru'yetullah Meselesi." *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3. (2002): 7-26
- Aşikkutlu, Emin. *Hadiste Rical Tenkidi*. İstanbul 1997.
- Akdemir, Hikmet. "Tahvil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul 2010) 339: 440.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul 2012.
- Aydınlı, Abdullah. "Muan'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul 2005) 30: 326.
- Ayni, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b.Ahmed b. Musa el-Hanefi. *Umdetu'l-kari şerhi Sahihi'l- Buhârî*. I-XXV. Kahire. İdaretü't-Tıbaati'l-Müniriyye.ty.
- A'zami. *Menhecü'n-nakd 'inde'l-muhaddisin*. Riyad:1982.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul.2001.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî. *el-Âdâb*. (thk. Ebû Abdullah es-Saîd Menduh). Beyrut 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî. *Ma'rifetü's-sünen* (thk. Abdulmuti Emin Kal'aci). I-XV. Karaçi 1991.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî). I-XXIV. Kahire: 2011.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî. *es-Sünenü's-suğrâ*. (thk. Abdulmuti Emin Kal'aci). I-IV. Pakistan 1989.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî. *Şu'abu'l-iman*. (thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlul). I-IX. Beyrut 1990.
- Buharî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cûfî el-Buharî. *el-Câmi'u's-sahîh*. I-VIII. İstanbul 1413.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî. *et-Târîhu'l-kebîr*. I-VIII. Haydarabad. 1362.
- Büyük, Celal. "Ebu Hanife'nin İlahi Sıfatlar Problemine Yaklaşımı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11 / 56 (Nisan 2018):936-943.
- Ceran, Fatmanur. "Mu'tezile'nin Tenzih Doktrini Bağlamında Ru'yetullah Problemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 41. (2018/2).
- Coşkun, Selçuk. *Hadise Bütüncel Bakış*. İstanbul. 2014.
- Cürcanî, Seyyid Şerif. *Kitabü't-Tarîfât*. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye. (Beyrut. 1416/1995).
- Çağrı, Mustafa. vdğ. *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. I-V. Ankara: 2003.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usulu*. İFAV. İstanbul. 1989.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Anahatlarıyla Hadis*. Ensar Yay. İstanbul. 1983.
- Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları. 2009) 37: 102.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fazl ed-Dârimî. *es-Sünen / Kitabü'l-müsnedü'l-cami'*. (thk. Nebil b. Haşim Abdullah el-Gamri). Beyrut 2013.
- Derze, İzzet. *et-Tefsiru'l-hadis*. I-XXXII. Beyrut 1964
- DİB Komisyon. *Hadislerle İslâm*. I-VII. Ankara 2014.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid). I-IV. Beyrut. ty.

- Ebû'l-Muati, Nuri vdğ. *Mevsuatu akvali'-imam Ebu'l-Hasen ed-Datekutni fi ricali'l-hadis.* yy.. Alemü'l-Kütüb. ty.
- Ebû't-Tayyib Nayif b. Sâlih b. Ali el-Mansûrî. *İrşâdü'l-kâsî validani ila teracim şuyuh et-Taberani.* Riyad. Mektebetü İbn Teymiyye. ty.
- Ebû't-Tayyib Nayif b. Sâlih b. Ali el-Mansûrî. *er-Ravzü'l-bâsim fi terâcimi şuyuhi'l-Hâkim.* I-II. Riyad. 2011.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna. *Müsnedü Ebî Ya'la.* (thk.Hüseyin Selim Esed) . I-XIII. Dımeşk: 1984.
- Ebû Ya'lâ, el-Halil b. Abdullah b. Ahmed Halilî. *el-İrşâd fi ma'rifeti ulemai'l-hadis.* (thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris). I-III. Riyad: 1989.
- Efendioğlu, Mehmet. *Sahabeye Yöneltilen Tenkitler.* İstanbul 2011.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: 2008) 35: 491-500.
- Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dini Kuran Dili.* I-IX. İstanbul. Eser Kitabevi.ty.
- Eren, Mehmet. *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları.* İstanbul. 2012.
- Ertürk, Mustafa. *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği).* Ankara 2011.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefasir.* I-III. Beyrut 1981.
- Eş'arî, Ebu'l- Hasan Ali b. İsmail. *Makalatü'l-İslamiyyin.* (Mısır. 1950).
- Eş'arî, Ebu'l- Hasan Ali b. İsmail. *İbâne An Usuli'd-Diyâne.* thk. Beşir Muhammed Uyûn. Mektebetü Darı'l-Beyân (Şam. 1413/1993).
- Ceran, Fatmanur. “Mu'tezile'nin Tenzih Doktrini Bağlamında Ru'yetullah Problemi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* 11 (2018/2):102-113
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kamusü'l-muhit.* I-IV. (Mısır 1938.)
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. “İhyâu ulûmi'd-dîn”. Trc. Mehmed A. Müftüoğlu. (Tuğra: İstanbul ty)

Georges Vajda. Trc, Dr.Sabri Hizmetli. “Bazı Şii-İsnâ aşeriyye Yazarlarına Göre Allah’ın Görülmesi Meselesi.” *Le Shi’isme ImaitUte*. (Paris 1970): 31-54.

Hâkim, Ebû Abdullah İbnu’l-Beyyi Muhammed en-Nîsâbûrî. “*el-Müstedrek ale’ssahihayn*”. (thk. Mustafa Abdulkadir Ata). 1-4. Beyrut 1990.

Hansu, Hüseyin. *Mu’tezile ve Hadis*. Kitâbiyât. Ankara 2004.

Hatib el-Bağdâdî. Ebû Bekir el-Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit. “*el-Kifâye fî ma’rifeti usulü ilmi’r-rivaye*”. (thk. Ebû İshak İbrahim b. Mustafa Al-i Bahbah ed-Dimyati). I-II.yy.. 2003.

Hatiboğlu, Mehmed Said. “Hazreti Âişe'nin Hadis Tenkidciliği.” *AÜİFD*. (Ankara 1973) 9:70-71.

Işık, Kemal. *Mu’tezile nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara. 1967.

İbn Adî, Ebu Ahmed Abdullah b. Adîy el-Cürçânî. *El-Kâmil fî Du’afâi’r-Ricâl*. Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye. Beyrut. 1. Basım. 1997/1418.

İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah. “*Tarîhu medîneti Dimaşk*”. (thk. Mühibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garame el-Amri). I-LIII. Beyrut 1995.

İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali. *el-Muntazam fî tarihi’l-müluk ve’l-ümem*. Daru Sadır. (Beyrut. ty)

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhak b. Mahled eş-Şeybani. *Kitabu’s-sünne*. (thk. Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî). I-II. Beyrut 1980.

İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *el-Cerh ve’t-ta’dîl*. I-IX. Beyrut. Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye. ty.

İbnü’l-Esir, Ebû’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Lübîb fî tehzîbi’l-ensâb*. I-III. Beyrut. Daru Sadır. ty.

İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*. (thk. Adil Ahmed Abdülmevcut. Ali MuhammedMuavvaz). I-IX. Beyrut 1995.

_____. *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l- Buhârî* (thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî). I-XIII. Beyrut. Daru’l-Ma’rife. ty.

- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî. el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe. *Takrîbü't-Tehzîb*. Suriye 1988.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî. el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe. *Tehzîbü't-Tehzîb*. I-XII. Beyrut 1968.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî. el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe. *Lisânü'l-Mizân*. I-VII. Beyrut 1971.
- İbn Hazm, *Esmâü's-sahâbeti'r-ruvât*. (thk. Seyyid Kisrevi Hasan). Beyrut 1992.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed b. Hibban b. Muaz b. Ma'bed. *es-Sahih*. tah. Şuayib Arnavut. Müessesetü'r-Risâle. (Beyrut 1988).16:466-478.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'rî. *es-Sahih*. (thk. Muhammed Mustafa el-'Azami). I-IV. Beyrut 1975.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'an'i'l-Azim*. (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed vdğ.). I-XV. Kahire 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. (thk..Muhammed Fuad Abdulbaki). I-II. Kahire 1975.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl. Cemâlüddin Muhammed b.Mükerrem. *Lisânü'l-Arab*. XV. Beyrut 1997.
- İbn Mende, Ebu Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed el-İsfehani. *El-İman*. I-II. Beyrut 1985.
- İbnü'l-Mülâkkin, Siracüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali, *et-Tavzîh Lişerhi'l-Câmi's-Sahih*, Thk. Dârü'l-Felâh , (Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar, 2008)
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd ez-Zühri İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. (thk. Ziyad Muhammed Mansur). (Medine 1987)
- İdiz, Ferzende. "Sufilere Göre Ru'yetullah Meselesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9 /43. (Nisan 2016)
- İsfehânî, Ragıp Hüseyin b. Muhammed b. Râşid. *Müfredatü'l-elfazi'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan Dâvudi. (Dimeşk 1992)

- İsfehânî, Ragıp Hüseyin b. Muhammed b. Râşid. *Müfredât fi garibi'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Seyyid Kilânî. (Kahire 1961)
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdilhalim. *Mecmu'u fetâvâ*. thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Asımî. (Riyad 1381)
- İshak b. Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *Müsned*. Tah. Abdu'l-Gafûr b. Abdu'l-Hak. Mektebetu'l-İman. (Medine 1991)
- el-Kâdî Abdulcebbâr. *el-Muğnî fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*. Tahkik: Hıdır Muhammed Nebha. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye (Beyrut 2012)
- Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b.el-Hasen. *Ricalu Sahih-i Buhari*. (Daru'l Marife 1987)
- Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b.el-Hasen. *et-Tearruf li mezhebi ehli't-tasavvuf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1980), 42.
- Kırbaçoğlu, Mehmed Hayri. *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları*. Otto Yayınları. Ankara. 2011.
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara. 1989.
- Koçyiğit, Talat. *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*. (Ankara 1974)
- Kirmanî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd Şemseddin el-Kirmanî. *el-Kevakibü'd-Dari fi Şerhi Sahihi'l-Buharî*. I-XXV. Beyrut 1981.
- Ma'mer b. Ebi Amr Raşid el-Ezdî. "*el-Cami*". el-Meclisü'l-İlmiyyi. (Beyrut 1983)
- Mâtüridî, Ebu Mansur. *Kitabü't-Tevhid*. thk. Fethullah Huleyf. Daru'l-Câmiâtü'l-Mısriyye. İskenderiyye. trs.
- Mâtüridî, Ebu Mansur. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. trc. Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ (İstanbul: Ensar. 2019).
- Mevdûdî, Seyyid Ebû'l-A'la. *Tefhîmü'l-Kur'an: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri*. (trc. Muhammed Han Kayyani). I-VII. İstanbul 1986.
- Mavil, Kılıç Aslan. "Bir Mu'tezile-Mâtürîdiyye Tartışması-Ru'yetullah". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14.2.(Ekim 2014): 449-478.

- Mizzî, Ebu'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b.Abdurrahman b.Yusuf. *Tehzîbu'l-kemâl*. (thk. Beşşâr Avvâd Marûf). I-XXXV. Beyrut 1980.
- Muhammed Reşid Rıza. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-hakim: Tefsîru'l-menâr*. I-XII. yy..Mektebetü'l-Kahire. 1960.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u'ssahîh*. (thk. Muhammed Fuad Abdalbaki). I-V. İstanbul. el-Mektebetü'l-İslamiyye. ty.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tabsiratü'l-Edille Fî Usûli'd-Din*. thk. Hüseyin Atay. Ankara. 1993.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Matüridi Akâidi*. Terc. Ramazan Biçer. (İstanbul 2010)
- Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*. (thk. Abdülgaflar Süleyman Bûndarî. Seyyid b. Kevsrî b. Hasan). Beyrut 1991.
- Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî ala Sahîhi Müslim*. I-IX. Mektebetü'r-Rüşd. 2004.
- Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügat*. I-II. Beyrut. Daru'l-kütübi'l-ilmîyye. ty. 244.
- Pakiş, Ömer. "Rü'yetullah ile İlişkilendirilen Âyetlerin Mu'tezilî Okuma Biçimi (Kâdî Abdülcebbâr ve Zemahşerî Örneği)." *MÜİLF*. Dergisi. 21. İstanbul. 2001.
- Pezdevî, Sadru'l İslam İmam Ebu'l Yusr Muhammed. *Usulu'd-Din (Ehl-i Sünnet Akaidi)*. Ter. Şerafettin Gölcük. (İstanbul. Kayıhan:2017)
- Reşid, Rıza. *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Hakim: Tefsîru'l-Menâr*. I-XII. Mektebetü'l- Kahire 1954.
- Razi, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Razi. *et-Tefsîru'l-Kebir*. I-X. Beyrut 1990.
- Sâbunî, Nureddin Ahmed b. Mahmud. *el-Bidaye Fî Usuli'd-Din*. Neşr. Bekir Topaloğlu. Ankara 1995.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türki*. İstanbul 1978.
- Özarlan, Selim. "Allah'ın Görülebilmesi/Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11/1.(Ocak 2001): 275-294.

- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezî. *el-Ensâb*.(tlk. Abdullah Ömer el-Bârûdî). I-XIII. Beyrut 1988.
- Sübki, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki. *Tabakatü's-Şafiyyeti'l-kübra*. (thk. Mahmud Muhammed Tanahi. Abdülfettah Muhammed el-Hulv). I-X. Kahire 1964.
- Sübhi, Salih. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. İFAV. İstanbul. 2012.
- Şehristâni, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. Tah. M. Fehmi Muhammed. (Beyrut.1990)
- Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Ceriri b. Yezîd. *Camiü'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an*. I-XVI. Mısır. Darü'l-Marife. ty.
- et-Taftazânî, Sa'düddin. *Şerhu'l-Akâid*. Ter.Talha Hakan Alp. İFAV.(İstanbul 2018)
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî. *Sünen*. (thk. Beşşar Avvad Ma'ruf). I-VI. Beyrut 1998.
- Toksarı, Ali. "Müdelles Hadis ve Sahabeye Tedlis İsnadı" *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5. (Kayseri 1988): 221-236.
- Topaloğlu, Bekir. 'Tövbe'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul 2012) 41 : 279-283.
- Topaloğlu, Bekir. "Cennet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları. 1993) 7: 393.
- Topaloğlu, Bekir. "Allah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları. 1989). 2: 416.
- Uğur, Mücteba. 'Bündâr'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul 1992) 6 : 488-489.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Ru'yet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara 2008), 35: 310-311.
- Ünverdi, Veysi. "Kādî Abdülcebbar'ın Rü'yetullah'ın Reddine İlişkin Dayanakları". *Kayseri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bilimname Dergisi* 28 (Ocak 2015): 201-245.

Yardımlı, Ali. *Hadis I*. İzmir. 1984.

Yeşilyurt, Temel. *Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Rü'yetullah Sorunu*. Kubbealtı Yay. Malatya 2001.

Yeşilyurt, Temel. "Rü'yetullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları 2008) 35: 311-314.

Yılmazörnek, Betül. Ta'dil Lafzı ve Unvan Olarak Hafız TerimiYayınlanmamış. Yüksek Lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul 2014.

Yücel, Ahmet. 'Sika'. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul 2009) 37: 175-176.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmen b. Osman. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivaye fi'l-kütübi's-sitte*. (thk. Muhammed Avvame. Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb) I-II. (Cidde 1992)

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmen b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. (thk. Şuayb el-Arnâvud). 1-25. (Beyrut 1985)

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmen b. Osman. *Mîzânü'l-'itidâl fi nakdi'r-ricâl*. (thk. Ali Muhammed el-Bîcâvî). 1-4. (Beyrut 1963).

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmen b. Osman. *Târîhu'l-islâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lam*. (thk. Beşşar Avvaad Maruf). 1-15. (Beyrut 2003)

Zemahşeri, Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri. *el-Keşşaf an Hakaiki ğavamizit-tenzil ve Uyünil-ekavil fi Vucuhit-Te'vil*. Darül-Kütüb el-İlmiye (Beyrut. 2009)

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lam*. I-VIII. yy. Daru'l-ilm li'l-Melayin. 2002.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: : Hasan LİMON
Uyruğu: : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri: : Boyabat – 08.12.1978
e-posta : hasanlimon57@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lise	Boyabat İmam-Hatip Lisesi	1996
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2002

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2017-	DİB	İl Müftü Yardımcısı

YABANCI DİL BİLGİSİ

Arapça KPDS (70)